

ФС
X2 (4 UKP)
Я47

АНДРІЙ ЯКОВЛІВ
професор Українського Університету в Празі

**ВПЛИВИ
СТАРОЧЕСЬКОГО ПРАВА
НА ПРАВО УКРАЇНСЬКЕ
ЛИТОВСЬКОЇ ДОБИ
XV—XVI В.**

ANDRÉ YAKOVLIV
professeur à l'Université Ukrainienne
de Prague

**INFLUENCE
DE L'ANCIEN DROIT TCHÈQUE
SUR LE DROIT UKRAINIEN
DE L'ÉPOQUE LITHUANIENNE
XV—XVI S.**

Накладом Українського Університету в Празі

ПРАГА 1929

Державна Друкарня в Празі

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

ФРС
Шифр X2/44/1847 Інв. № 2718962

Автор Сковцев А.

Назва Висшеє старожеськое
права на право украинсь
ке шитовської доби XV-XVI в.
Місце, рік видання Прага, 1929.

Кіль-ть стор. 81 [2] с.

-||- окр. листів _____

-||- ілюстрацій _____

-||- карт _____

-||- схем _____

Том _____ частина _____ вип _____

Конволют _____

Примітка:

18.06.02.

Сковцев А.

Б 302 928

АНДРІЙ ЯКОВЛІВ
професор Українського Університету в Празі

ВПЛИВИ
СТАРОЧЕСЬКОГО ПРАВА
НА ПРАВО УКРАЇНСЬКЕ
ЛИТОВСЬКОЇ ДОБИ
XV—XVI В.

ANDRÉ YAKOVLIV
professeur à l'Université Ukrainienne
de Prague

INFLUENCE
DE L'ANCIEN DROIT TCHÈQUE
SUR LE DROIT UKRAÏNIEN
DE L'ÉPOQUE LITHUANIENNE
XV—XVI S.

Накладом Українського Університету в Празі
ПРАГА 1929
Державна Друкарня в Празі

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

2. 7. 18 96. 2. k

Студії з історії словянської культури стверджують, що словянські народи вийшли з прасловянської батьківщини на шлях історичного життя з досить значним культурним запасом та що розвій національних особливостей окремих словянських народів на тлі прасловянської культурної основи—це вже явище посліду-ючих історичних часів, продукт різниці географічних, економічних та політичних умов їх життя й культури. Історичний процес у різних словянських народів проходив неоднаково, різні були шляхи державного розвою й культурного поступу. Але і в ці часи відокремленого історичного життя крім чужих, несловянських впливів, що мали місце в житті окремих словянських народів, можна констатувати також і рідні, словянські впливи, при тому впливи глибокі й довготривалі, що залишили замітні сліди в пам'ятках права й писемної мови. Факти культурних впливів і взає-мин серед словянських народів являються особливо цінними для історії права. Вони викликають інтерес до вивчення історії права не лише свого народу в його відокремленості, але й інших сло-вянських народів в їх взаємних стиках і впливах. Дослідження при допомозі порівнюючого методу права різних словянських на-родів допомагає історикові права висвітлити й розрішити ба-гацько проблем, що здаються неясними й трудними, а разом з тим дає можливість краще пізнати й вірніше оцінити характерні особ-ливості свого рідного народу, його місце й роль в історії словян-ства і цілого людства.

Предметом цієї розвідки є виявлення впливів строчеського національного права й термінології на право українського народу за тієї доби його історії, протягом якої більша частина українських земель знаходилася в складі Литовсько-Руської держави (XV-XVI в.в.), коли творилося „литовсько-руське“, отже й українське, право і писемна мова.

Вважаю своїм приемним обов'язком висловити щирі подяку Високому Міністерству Шкіл і Народної Освіти Чеськословен-ської Республіки за його цінну матеріальну допомогу, яка умож-ливила Українському Університету в Празі видати цю розвідку друком.

Проф. А. Яковлів.

Прага, 1929.

I.

Чесько-українські стосунки й впливи в X—XV в. в.

Історія застає чеський та український народи в близькому сусідстві і в постійних сусідських зносинах. Цьому сприяло вигідне географічне положення Чеської землі й України-Русі на великих торговельних шляхах, що сполучали Схід з Заходом та йшли через центри обох земель: Київ і Прагу.¹⁾ З часу утворення міцної державної організації, як в Чехії, так і в Київській Русі, торговельні стосунки скріплюються та доповнюються зносинами державно-політичними й культурними.

З X-го віку наш літопис зазначає факти дружніх взаємних стосунків між державою кн. Володимира і Чеською землею. В Лаврент'євському спискові під р. 996—997 записано: „И бѣ жива (Володимир) съ князи окольными миром, съ Болеславомъ Лядъскимъ и съ Стефаном Угорьскимъ и съ Андрихомъ Чешьскимъ и бѣ миръ межю ими и любы.“²⁾ В цей час князем чеським був князь Болеслав II (967—999) з династії Премисловичів (чеський князь Ольдрих, чи як пише літопис, „Андрихъ“, або „Ондроникъ“ [пат'євський список], був вперше чеським князем р. 1012). На близькі стосунки кн. Володимира з Чехією вказує факт, що Володимир мав дві жінки „водимыя“ — „чехини“, від яких народилися йому сини: Вишеслав і Святослав.³⁾ В ті часи велика держава Володимирова безпосередне межувала з Чеською державою, провадила жваві політичні й торговельні зносини, отже взаємні стосунки були сталі й тісні. За тієї доби культура, мова і право України-Русі й Чехії були ще настільки близькі між собою, що чехи на Русі, а українці-руси в Чехії почували себе, як на рідній землі. До близьких стосунків і взаємин спричинилася й церква: Київська й Чеська церкви знаходилися в тісному постійному звязку, в наслідок чого чеські святі: кн. Вацлав та кн. Людмила були признані за святих і в Києві, натомісць чеська церква святкувала пам'ять руських князів-мучеників Бориса й Гліба.

¹⁾ М. Грушевський: Історія України-Русі. Т. III, стор. 303. Н. Jireček: Základy zemského zřízení. Slovanské právo. III, sv. 1, str. 181—182.

²⁾ Полное Собрание русских летописей. СПб. 1846., т. I., ст. 54.

³⁾ Полное собр. русск. летописей. СПб. 1846. Т. I., ст. 34. Проф. О. Колесса. Погляд на історію україно-чеських взаємин . . . Український Університет в Празі. Прага. 1927. Стор. 6.

Взаємини між Київською державою й Чехією продовжуються без перерви аж до занепаду Київа, як державного центру України-Русі. На кінці XII і на початку XIII в. в. політичні й економічні обставини міняються не на користь Київа. Натиск зі сходу й півдня монголів перериває торговельні звязки Київа зі Сходом і культурно-політичні з Візантією. В наслідок цього велика держава Володимира й Ярослава втрачує свою попередню могутність і значіння і занепадає. В цей же час Чехія, що з усіх словянських держав найдалі була посунута на Захід, консолідується політично, засвоює західну культуру і досягає в XIII—XIV в. в. високої степені економічного й культурного добробуту.

Після занепаду Київа стосунки України й Чехії перемістилися близьке на Захід та з'осередилися в Галицько-Володимирській державі. За часів князів Романовичів Галицьких: Данила і Льва близькі зносини з Чехією, то дружні, приятельські, то ворожі, продовжуються цілий XIII в. Густинський літопис під роком 1246 записав, що Данило з Белою, королем Угорським, воювали чехів і німців (Полное собр. рус. лѣтоп., т. II, ст. 341). В Іпат'євському літопису під р. 1254 зазначено знов про похід кн. Данила з поляками на чехів, при чому спалили вони город на р. Опаві та інші городи чеські (тамже, ст. 189—190). Але вже під р. 1291 занотовано і факт мирних зносин: „Левъ ѣха въ Чехы на снемь къ королеви,¹⁾ зане любовь держаше с нимъ велику и докончавъ с нимъ миръ до своего живота. Король же одаривъ Льва дарами всякими дорогыми и тако отпусти с великою честью“ (стор. 936).

Попередні ворожі відносини Данила Галицького до короля Премисла-Отокара II, батька Вацлава II, залежали не від глибоких розходжень, лише від причин домашніх, що виникли на тлі родинному. Кн. Данилові Романовичу довелося витримати довгу і вперту боротьбу за князівство Галицьке з князями Михайлом Всеволодовичем Чернигівським та його сином, Ростиславом. Року 1235 по раз перший кн. Михайло Всеволодович захопив Галич і посадив в ньому княжити свого сина. Слідуючого року кн. Михайло і Данило замирилися і Данилові дістався Перемишль. Року 1238 кн. Михайло повернувся до Київа, де якийсь час княжив, а Ростислав княжив у Галичі. Потім кн. Данило, скориставшись з походу Ростислава проти Литви, захопив Галич і примусив Ростислава втекти до Угорщини. В той же час татари стали загрожувати Київу і кн. Михайло року 1238 „бѣжа по сыну своемъ передъ татары въ Угры“ (Іпат ст. 177). В Угорщині кн. Ростислав при допомозі батька розпочав був заходи, щоб одружитися з дочкою короля Бели, але на цей раз без успіху. Іпат'євський літопис, що симпатизував кн. Данилові, зазначив: „Король же не вдасть дѣвки своей Ростиславу и погна

¹⁾ В той час королем чеським був Вацлав II з династії Премисловичів.

и прочь; и доста Михаилъ и Ростиславъ ко увви своему въ Ляхы и ко Конрадови.“ Довідавшись невдовзі про погром Київа татарами, кн. Михайло, хоч і замирився був з Данилом, не міг вже вернути до Київа. Літом р. 1241, потерпівши перед тим поразку від німців біля Неймарка, де була розбита їх дружина і пограбовано майно, бідолашні князі Чернигівські подалися на Волинь до Володимира й Пінського. Але, перебуваючи в такому критичному становищі, князі Чернигівські не забувають про Галич. Кн. Ростислав з'єднується з болоховськими князями і знов тягне війною проти Данила й Василька Галицьких, але без успіху. Року 1242 він відійшов до Щекотова; розбитий татарами біля Борку, мусів він вдруге тікати до Угорщини. На цей раз король Бела прийняв його прихильно і віддав за нього свою дочку, Ганну. Батько Ростислава теж прибув до Угорщини, але не знайшов доброго до себе відношення і вернувся до рідного Чернигова. Року 1246 він був закликаний до хана в Орду, одмовився виконати поганського обряду і був замучений татарами. Син його, кн. Ростислав, ставши зятем могутнього тоді короля Бели, продовжував боротьбу з кн. Данилом за Галич. Р. 1250 кн. Данило остаточно замирився з кор. Белою і з Ростиславом та одружив свого сина, Льва, з другою дочкою Бели, Констанцією. Таким чином, давні вороги, Ростислав і Лев, стали свояками, але Ростислав, видно, не відмовився від своїх претензій на Галич, бо зберіг за собою титул князя Галицького; так його й іменують угорські й чеські хроністи. Він проживав в Угорщині: року 1243 він був баном цілої Славонії, р. 1254 — господарем над Мачвою на р. Саві, а потім баном Босенським. Через те, що тримався православія, чеські хроністи іноді іменують його „князем Болгарським“. Помер кн. Ростислав десь р. 1262—1264. Від шлюбу кн. Ростислава з Ганною, княжною Угорською, народилися два сини: Михайло і Бела, та дві дочки: Кунгута й Грифина. Старша дочка, *Кунгута була віддана року 1261 за чеського короля Премисла-Отокара II., а син його й короливи Кунгуги Ростиславичової, княжни Галицької, чеський король Вацлав II., став родоначальником всіх посліду- ючих королів чеських з дому Люксембурського, Польського й Угорського.*¹⁾

З історії бурхливого, повного ріжних пригод життя кн. Михайла й Ростислава бачимо, що доля їх мало не що року гонила по цілій Україні-Русі і по сусідніх землях: Угорщині, Польщі, Німеччині. Ходили вони не самі, а з дружиною, частина якої назавше лишилася з Ростиславом в Угорщині, а дехто, певне, попав і до Чехії з княгинею Ганною, коли вона, після смерти батька, кор. Бели, і кн. Ростислава, виемігрувала до своєї дочки, короливи Чеської, до Праги. До самої смерти своєї вона зберегла титул княгині Галицької. Через

¹⁾ Fr. Palacký: Spisy Drobné. Díl II., str. 176—190.

князів Чернигівських та князів Романовичів Галицьких підтримувалися протягом XIII в. взаємини між Україною та Чехією і завершилися порідненням чеського королівського дому з українсько-руськими князями з роду Ольговичів Чернигівських.

До речі треба пригадати тут, що після розгрому Київа татарами значна кількість перших українських „емігрантів“, що мусіли тікати з України, знайшла притулок в Чехії.¹⁾

XIV в. в історії України-Русі був віком занепаду й важливих державно-політичних змін. Українські землі втрачають свою самостійність і входять в склад Литви та Польщі. Дякуючи цьому Україна не могла вже провадити безпосередніх зносин з Чехією; впливи чеські відбивалися на українській культурі не прямо, а посередне, через Литву й Польщу.

Навпаки, Чехія протягом XIV в. розвинулася в могутню слов'янську державу і досягла високого культурного рівня. На початку XIV в. (1300) чеський король Вацлав II був обраний королем польським. Між иншим він реформував в Чехії грошову систему, завівши нову грошову одиницю-копу, яка по вартості рівнялася старослов'янській гривні срібла та поділялася на 60 грошів. Року 1300 ця грошова одиниця була заведена і в Польщі, а вже з Польщі копи й гроші перейшли до Литви й до українських земель.²⁾ Рахунок на копи й гроші лишився на Україні і після скасування цієї грошової одиниці.

Час панування в Чехії короля Карла IV визнається за добу особливого піднесення національної культури й добробуту. Карл IV, вихованець Парижського університету, людина високо освічена для свого часу, разом з тим був і великим чеським патріотом. Він всі зусилля направив на розвій національної культури, а особливу увагу звернув на розвій права, мови й освіти. Він щедро заохочував чеських правників: суддів, коморників, писарів земських працювати над зібранням і тлумаченням пам'яток старочеського права, над удосконаленням писемної мови й земського права. За його часу з'явилися такі славнозвісні збірники права, як „*Řád práva zemského*“ і „*Majestas Carolina*“. Деякі частини цього останнього збірника були написані самим Карлом IV. З'явилися також переклади на чеську мову німецького мійського права.

Одним з найважливіших засобів до піднесення чеської культури було засновання в Празі славного Карлового університету, р. 1348. Прохаючи папу Климента видати буллу на засновання університету, Карл IV, між иншим, зазначив, що вищої школи загальних наук не має ні в Чехії, а ні в сусідніх країнах.³⁾ Одержавши

¹⁾ Проф. М. Славінський: Перші українські емігранти в Чехії. Звідомлення про перший український науковий з'їзд в Празі р. 1926., стор. 14.

²⁾ Н. Jireček: *Právníký život v Čechách a na Moravě*. Praha. 1903, str. 75.

³⁾ W. W. Tomek: *Děje university Pražské*. Díl I. Praha. 1849, str. 8.

буллу, Карл IV р. 1348 прибув до Праги, скликав сойм і предложив затвердити проект засновання університету. В квітні р. 1348 він видав грамоту під золотою буллою, в якій урочисто проголосив про засновання „obecného učení Pražského (universitas studii Pragensis)“. Грамотою з р. 1349, вже як імператор і король римський, підтвердив він засновання університету і дав привілей, щоб „mistři, studenti a služebníci jejich i všecka obec téhož učení účastna byla všech milostí, předností, swobod a obyčejů, od předešlých císařů Římských kterýmkoliwěk jiným učení udělených nebo potwerzených“.¹⁾ Року 1348 були закликані професори і розпочалися виклади, а р. 1349 були вже переведені перші промоції. На університеті було організовано 4 факультети: теологічний, медичний, правничий і вільних наук (потім філософічний). Вся корпорація школи з її автономією і привілеями одержала назву: по чеському — „obec“, по латині — „universitas“.²⁾ Згідно статуту, який було остаточно затверджено лише р. 1385, Празський університет поділявся, крім факультетів, також і на „нації“, на зразок Парижського університету, заснов. р. 1150. Було 4 нації: чеська, баварська, польська і саксонська. До чеської нації належали: Чехи, Морава, Угорщина, Семиградія та інші угорські землі. До баварської нації належали: Німеччина, Швейцарія, Гессен, Рейнська провінція, Вестфалія, частина ГанOVERA і Голандія. До саксонської нації були приписані: північна Німеччина, Данія, Швеція, Норвегія, Фінляндія і Лівонія. Нарешті, до польської нації належали: Польща, Литва, Прусія, Сілезія, Лужиці, Мішень, Дуринське і верхня Саксонія. Таким чином до польської нації були включені й українські землі.³⁾ Перелік країн, приписаних до 4-х націй Празського університету, показує, що його територія (округа) розповсюджувалася на всю середню й західну частину Європи. Університет давав наукові степені: бакалавра, магістра і доктора (на медичному та правничому факультетах). Виклади одбувалися в різних школах або на приватних помешканнях професорів. В таких помешканнях студенти вчилися й мешкали, платячи професорові за науку, за помешкання й харчі. Ці пансіонати звалися „бурсами“, а студенти — „бурсаками“ (bursarii).⁴⁾ Об'єднання кількох професорів в помешканнях, спеціально призначених, подарованих чи набутих на пожертви королів і меценатів, називалися колегіумами. Кожний колегіум мав свого пробоща, якого професори — „колеги“ що року собі вибирали. Найстаршим і найбагатшим колегіумом у Празі був Карлів колегіум (Collegium Caroli або Domus Caroli) на

¹⁾ W. W. Tomek, op. cit., p. 10—11.

²⁾ Ibid., p. 16.

³⁾ W. W. Tomek: O počtu studentůw na učení Pražském. Časop. Česk. Mus. 1846, pp. 220—221.

⁴⁾ W. W. Tomek: Děje university Pražské, p. 46.

12 професорів, зложений р. 1366. Були ще: колегіум Всіх Святих, кор. Вацлава та інші. Особливої уваги нашої заслуговує колегіум Литовський, зложений року 1397 польською королевою Ядвігою. Як видно з фундушної грамоти, кор. Ядвіга заклала колегіум з метою поширення католицької віри на Литві, яка ще так недавно прийняла христову віру. „В землях литовських і сусідніх, сказано в грамоті, люд, що був недавно в темряві пекельної смерті, від сліпоти невіри перейшов до світла, водою св. Хреста народився, святої римської церкви заховує єдність і вже багато литовських і інших тих країн синів, покроплені росю св. Духа, до шкільного католицького вчення, яко єлень до джерел водних, біжать, яко немовлята до матернього молока, або яко жона ханаанська до пожиточного слова Божого, що падає зі столу славної святої теології. Для того, бачучи їх жадобу, хотіла б (кор. Ядвіга) причинитися до того, щоб вони не тільки були освячені ясністю вчення і чести, але щоб сонце правди Христової від них, як від золотих щитів одбиваючись, освітлювало всі гори литовські і інших тих країн“.¹⁾ Наведене місце грамоти свідчить, по перше, що серед литовців і населення „інших тих країн“, отже й українських земель, існувала тоді жадоба науки, а по друге, що колегіум призначався не тільки для литовців, але й для українців. Ядвіга просила згоди кор. Вацлава набути для колегіума дім у Празі, в якому б мешкали професори й студенти, а на утримання колегіума призначила 200 коп грошей річно з своїх маєтків, що знаходилися в Чехії. Кураторами й уповноваженими Ядвіга призначила свого проповідника, Яна Штєкна, пана Кржижа, одного з фундаторів Вифлеємської каплиці в Празі, і Нєпра, міщанина Празького. Аж до року 1413 колегіум містився в домі при каплиці Єрусалимській, що був нанятий у Збрацлавського Цистерського монастиря.²⁾ На жаль через втрату частини університетського архиву за перші роки діяльності університету, не має можливості тепер встановити а ні складу професорів і студентів Литовського колегіума, а ні вияснити його діяльність.

За прийнятим звичаєм, як професори, так і студенти, при вступі до університету записувалися до університетської метрики (*Album sive Matricula*), загальної для цілого університету. Крім того велися метрики по факультетам, в які записувалися декани, магістри і бакалаври, що складали іспити і були промовані. Отже загальна і факультетські метрики являються головним джерелом, з якого можна довідатися про національність, або принаймні про місце походження професорів та студентів. Але на жаль найдавнішої загальної метрики від засновання університету аж до початку 17 в. не збереглося; мається лише загальна метрика правничого факультету від 1372 по

1) W. W. Tomek, op. cit., p. 133.

2) Ibid., p. 134.

1418 р., себ то за час, коли цей факультет складав окремий правничий університет. Крім того збереглася факультетська метрика факультету вільних наук за роки 1367—1408. Обидві книги видані в Monumenta historica universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis, t. I, р. I і t. II, р. I. Переглянувши імена й прізвища професорів та студентів, ми знайшли там прізвища, які ніби то свідчать, що зазначені особи походять з українських земель і, можливо, були українцями, хоч категорично висловити це ми не маємо певніших даних. В метриці юридичного факультету серед студентів записані, між іншими, такі особи:¹⁾ Року 1375: Laurentius, plebanus de Constantin; 1377: Nicolaus de Gluchow; 1379: Nicolaus Svidenicz (pauper, nihil dedit); 1384: Andreas Petri de Jawor, p(auper), notarius universitatis. Nicolaus Czobot, magister in artium; 1385: Johannes, monachus de Kamencz; Mag. Andreas Gallici; 1393: Mag. Paulus Wladymyry; 1399: Andreas Pavli de Podlessno; 1401: Silvester Lassota de Steblow, mag. in artium. З метрики факультету вільних наук, а також з інших джерел²⁾ можна навести ще такі прізвища ректорів, деканів і професорів університету: *ректори*: р. 1397: Magister Nicolaus Magni de Jawor, sacrae theologiae professor; Mroczko de Kisselewo, ректор правничого університету 1401 р.; *декани* факультету вільних наук: 1374—1375: Mag. Nicolaus de Gubin; 1399: Nicolaus Stoer de Swidnicz; 1416: Nicolaus de Paulikov; *професори* тогож факультету: 1380: Nicolaus Storch; 1395: Stephanus de Syrsco; 1396: Paulus de Wladimiri; Laurentius Storch de Czobot; 1401: Johannus Falkow; 1403: Silvester Lassota. Оце і всі прізвища, більш-менш подібні до українських. Їх не багато, але можна думати, що в Празькому університеті вчилося далеко більше студентів з українських земель, приймаючи на увагу загальну кількість студентів, а також і те, що польська нація, наприклад, на факультеті вільних наук була другою після саксонської по числу промованих магістрів і бакалаврів. В. Томек в своїй розправі: „O počtu studentův na učení pražském“. Časop. Česk. Mus. 1846, р. 212, перевіряючи звістки чеських хроник про те, що число студентів Празького університету в XIV в. рівнялося 34—36 тисячам, прийшов до висновку, що ці числа правдоподібні, але означають вони загальне число студентів не за один рік, а, може, за кілька десятків літ. На доказ цього він обрахував, що на правничому факультеті за роки від 1372 по 1418 було 3653 студенти, 251 бакалавр і 50 магістрів. На факультеті вільних наук від р. 1367 по р. 1418 було промовано 4092 бакалаври і 894 маістри. В рукопису факультету вільних наук під роком 1377 мається така примітка: „за ректорство маістра Вест-

¹⁾ Monumenta, t. II, pars I, р. 92.

²⁾ W. W. Tomek: Děje university pražské, t. I, р. 296—312. Monumenta, t. I, pars 1.

фаля протягом одного дня записалося 722 студенти.¹⁾ Це число було остільки значне тоді, що про нього згадують майже всі хроніки. В деканській книзі під р. 1512 мається така запись: „*Divo Carolo imperante et aliquandiu rege Venceslao studium Pragae adeo floruit, ut Boemi, Ungari, Poloni, Slavi, Australes, Boji, Rhenenses, Turingi, Rhetia, Sarmatia literarum indagatores studiorum Pragae confluerunt, ut nobis argumento esse possunt 722 sub mag-o Vestuali intra semestrum temporis curriculum in matricula conscripti.*“²⁾ Тут не тільки підтверджується наведене вище число студентів, але й зазначаються країни, з яких походили студенти; в числі країн зазначена Сарматія, в склад якої давні географи включали й українські землі. Значіння Празького університету для Польщі, Литви й українських земель зменшилося з часу відкриття студій (р. 1400) на Краківському університеті, але цей факт в зв'язку з початком гуситського руху в Чехії спричинився до того, що багацько празьких професорів, як поляків, так і інших націй, перейшли до Кракова. Вони принесли з собою багацько рукописних кодексів і книг, частина яких і досі знаходиться в бібліотеці Краківського університету.³⁾ Проф. Бідло в цитованій праці нараховує 11 професорів Празького університету, що на початку XV в. перейшли до Кракова; 12 професорів Краківського університету одержали свої наукові степені в Празькому університеті до р. 1400, і 7 після р. 1400.⁴⁾ Під час гуситських війн значна кількість чеських професорів, противників Гуса, і студентів перебралися до Краківського університету. Незалежно від цього вчені з Праги часто одвідували Польщу й Литву, навіваючи близькі стосунки з відповідними колами цих земель. В кінці XIV в., наприклад, до Польщі й Литви приїздив магістр Єроним, не той славнозвісний друг і оборонець Яна Гуса, а його сучасник, що іменує себе „містром Яном з Праги“. Він побував в Польщі й довгий час в Литві, де й провадив досить жваву діяльність протягом 3-х років, головним чином в Жмуді, що недавно прийняла Христову віру.⁵⁾ Потім (р. 1413) виїхав на подорож до Польщі й Литви магістр Єроним Празький, друг і оборонець Гуса. Він приїхав до Кракова, потім перебрався на Литву, до вел. князя Витовта, побував також у Пскові й Витебську. Єроним Празький дуже цікавився „руським“ населенням Литви, виявив велику прихильність до православної віри і до православних, чим заслужив велику ненависть до себе з боку литовських католиків. Публично, в присутності Віленського католицького біскупа, Єроним проголосив, що православна віра є — віра права і що руси — добрі хри-

1) W. W. Tomek, op. cit., p. 215.

2) Monumenta, t. I, pars II, p. 240.

3) Prof. Bidlo: *Čeští emigranti v Polsku*. Čas. Česk. Mus. 1895, p. 124.

4) Ibid., p. 126—128.

5) Ibid., p. 240—243, 251, 262.

стіяне. Литовські католики обвинувачували його навіть в тому, що він намовляв Витовта і його підданих перейти з латинства на православну віру. На Констанцькому соборі Єронима обвинувачували, між іншим, в тому, що він ніби то вже перейшов до православія.¹⁾

Пражський університет в XIV в. був єдиною вищою школою на славянській землі, в якій українці могли добути вищу, європейську освіту і наукові степені. Учні цього університету, українці, білоруси й литовці, а в добу гуситських війн професори й студенти-чехи посередне, через Польщу й Литву, і безпосередне навязали культурні, релігійні й політичні стосунки з українськими землями.

Ще ближчі стосунки між чехами, поляками, литовцями й українцями завязалися в XV в., коли в Чехії поруч з релігійним, реформаторським рухом зміцнів рух національний і всесловянський. Чехи розпочали бій з цілою католицькою Європою, надто з своїми споконвічними ворогами-німцями. Шукаючи союзників, чехи особливу увагу звернули на Польщу, Литву і звязані з ними українські землі. Дружнім відносинам цих держав до Чехії сприяло те, що Польща й Литва в цей час також провадили боротьбу з німецькими рицарями в Лівонії. Коли чеський король Вацлав II став на бік Польщі й Литви, багацько чехів і моравів поспішили на допомогу їм; в битві під Таненбергом (р. 1410) чеські й моравські вояли склали окремий відділ польсько-литовського війська під прапором св. Юрія. Після перемоги чехи лишилися на службі, бо як раз трапився напад татар. В експедиції проти хрестоносців р. 1414 приймало участь багато чехів.²⁾ Магістр Ян Гус листувався з кор. Ягайлом і застерігав Польщу та Литву, „словянські держави“, проти вресі німецької. „При таких близьких стосунках, пише проф. Первольф, можна було повірити, що при дворі вел. князя Витовта один чеський шляхтич відважився публично проголосити, що Гуса несправедливо осуджено“.³⁾ Коли ж чехи взялися за зброю, щоб „встановити правду закону Божого і мови словянської“, то не дивно, що вони в першу чергу шукали собі спільників на словянському Сході, в Польщі та в Литовсько-Руській державі.⁴⁾

Року 1420 чехи тричі пропанували польському королеві Владиславу чеську корону, але цей під впливом католицького духовенства одмовлявся або вимагав, щоб чехи замирилися з католицькою церквою. Тоді чехи вдалися до вел. князя Литовського Витовта. Року 1421 на Кутногорському соймі чехи вибрали Витовта на короля і з цього часу іменували його „králem českým požádaným“.⁵⁾

1) Prof. J. Pervolf: Poměr Čechův k Polsku a Litvě za husitského hnutí. Osvěta 1873, p. 764.

2) Ibidem, p. 764—765.

3) Ibid., p. 764.

4) Ibidem.

5) Ibid., p. 765.

Чеські послы, вислані до Витовта, були в дорозі арештовані в Ратіборі Опавським кн. Яном. Це викликало надзвичайне обурення в Чехії, Польщі й Литві. Витовт та його небіж, князь Сігізмунд Корибутович Литовський, підтримані загальною опінією, що не рахувалася з католицькими впливами, загрозили війною, вимагаючи негайного звільнення послів. Витовт запропанував пражанам, щоб вони вирядили військо проти кн. Опавського, а він з свого боку вишле Сігізмунда Корибутовича з військом на поміч. Під такою загрозою кн. Опавський мусів звільнити чеських послів.¹⁾ Витовт крім того робив спроби оборонити чехів перед папою, а згодом вислав на поміч чехам військову допомогу з кн. Сігізмундом Корибутовичем на чолі. Під хоругов Корибутовича, крім литвинів і поляків, охоче прийшов числений відділ українських вояків, переважно з Галичини. Потім кор. Владислав-Ягайло дорікав „обивателям землі Руської“, що коли король через руського старосту, Спитка, закликав їх до війни проти гуситів і гроші обіцяв, то вони не послухали королівського заклику, а з кн. Корибутовичем і без платні поспішили чехам на поміч „проти свого спасення і чести“.²⁾ Певне історичний факт участі українських вояків в поході на поміч чехам дав привід Ів. Франкові писати: „маємо докази, що українські козаки воякували в рядах чеських таборитів“.³⁾ Кількість помічного війська кн. Сігізмунда історики означають в 5000 і в 7000 кінноти.⁴⁾ Року 1422 кн. Сігізмунд Корибутович вступив з військом своїм до Чехії і зараз же в моравському місті Уничові прийняв причастя по гуситському обряду. До населення він звернувся з відозвою, в якій зазначив, що прийшов від імени вел. кн. Витовта, чеського короля „пожаданого“, як його повновласний заступник, щоб оборонити „закон Божий, чеську землю і добро посполите від всіх внутрішніх і зовнішніх ворогів“. Закликав всіх замиритися та зібратися на сойм в Чеславі. На соймі Сігізмунд був прийнятий і признаний, як „*srprávce zemský*“. Потім признали його й гуситські вожді: Ян Жижка, Буховець і інші, як „помочника а справцу найвищого землі Чеської“.⁵⁾ Сігізмунд старався примирити пражан гуситів з таборитами. Між ним та головним вождем таборитів, Жижкою, зав'язалися дружні відносини: Сігізмунд називав Жижку „батьком“, а Жижка звертався до Сігізмунда так: „княжичу, пане сину“.

Поки Сігізмунд Корибутович перебував в Чехії та нав'язував

¹⁾ Ibid., p. 766.

²⁾ Ibid., p. 766.

³⁾ K dějinám česko-rusínské vzájemnosti. Slov. Přehled 1901, III. p. 158.

⁴⁾ W. Tomek: Dějepis města Prahy. Díl IV., p. 245. F. Palacký: Dějiny národa českého. T. III, p. 365. Проф. М. Грушевський: Історія української літератури. Т. V. Вип. 1. Київ. 1926, ст. 68—69. Проф. Грушевський нараховує у відділі Сігізмунда Корибутов. 2¹/₂ тис. кінноти і стількіж пішого війська.

⁵⁾ Ibid., p. 767.

дружні відносини з впливовими колами, в Польщі й Литві обставини змінилися. Католицька партія напружувала сили, щоб примусити кор. Ягайла й вел. кн. Витовта одмовити в допомозі „єретикам“ гуситам. З свого боку імператор Сігізмунд загрожував Польщі війною. Зрештою католицькі впливи перемогли і кн. Корибутовича було відкликано з Чехії р. 1423.¹⁾ Проти волі кн. Сігізмунд мусів скоритися й залишити Чехію, але не надовго. Вже слідуєчого року чеські послы знов прибули до кор. Ягайла, прохаючи вислати їм на поміч кн. Сігізмунда, навіть, як стверджує Длугош, послы висловили бажання мати його королем чеським. В. Томек в своїй історії міста Праги стверджує, що свою пропозицію чеські послы адресували безпосередне Сігізмундові.²⁾ Але кор. Ягайло відмовив у допомозі. Тоді кн. Сігізмунд, зібравши своїх вояків, на власну руку в червні р. 1424 подався до Чехії.³⁾ Перебував Сігізмунд переважно в Празі, але приймав участь з своїм військом, в складі якого знов були українці, в ріжних битвах, напр. в битві під Устем, р. 1426. Як оповідає сучасник, кн. Корибутович „з плачем молився Богу, закликав військо до бою, начальникам земським пораду давав“.⁴⁾ Як „справця земський“, Сігізмунд мимоволі був втягнений у внутрішні справи гуситів. Він мусів бути присутнім при диспутах, які тоді часто влаштовувалися в Празі, в університеті, або на ратуші. Так, наприклад, він був присутнім на знаменитому диспуті 25 грудня 1426 р. магістра Яна Пшибрама з магістром Петром Енглішом про Віклефові книги. Ці диспути не тільки не заспокоювали населення, не приводили до внутрішнього миру, але, навпаки, втягали широкі маси в теологічні спори та поділяли їх на ворогуючі табори. Сігізмунд необережно й сам прийняв сторону Пшибрама. Нарешті, Сігізмунд став шукати порозуміння з імператором Сігізмундом, що й викликало проти нього повстання цілої Праги. 17 квітня 1427 р. він був арештований, позбавлений титула „справці земського“ і одвезений до Вальдштейнського замку.⁴⁾ Гірко потім нарікали сучасники на пражан за таке відношення до Сігізмунда: „князю Корибуту зле пражане заплатили за його службу і поміч проти ворогів. Але не занехаїв Бог без помсти тих злих людей“.⁵⁾ Не дивлячись на таке відношення пражан, Сігізмунд Корибутович звільнений з під арешту, не покинув Чехії; бачимо його серед чеських гейтманів. Року 1430 забрав він Глівіце в Силезії і приймав участь в битві чехів у Домажлиць р. 1431.⁶⁾

¹⁾ Ibid.

²⁾ W. W. Tomek: Děje města Prahy. Díl IV, p. 300.

³⁾ Ibid. p. 306.

⁴⁾ W. W. Tomek: Děje university Pražské. I, p. 272; проф. М. Грушевський, *op. cit.* ст. 69.

⁵⁾ Prof. J. Pervolf, *op. cit.*, p. 767.

⁶⁾ Ibid., p. 767.

Перерва зносин між Чехією та Польщею і Литвою не довго тривала. По смерті вел. кн. Витовта (р. 1430) виникли поважні суперечки між Польщею та Литвою. Наступник Витовта вел. кн. Литовський Болеслав-Свидригайло (або Швидрикгайло – Švidrigajlo, як він іменувався в литовсько-руських і чеських актах) був в союзі з ворогами Польщі-німецьким імператором і хрестоносцями, а польський король тоді замирився був з чехами. Кн. Сігізмунд Корибутович перейшов тоді на бік поляків і з польським військом допомагав чехам. Потім чехи помогли полякам у війні проти хрестоносців. Найбільш прихильно ставилися до Польщі наступники Жижики: вони пропанували вислати на поміч Польщі своє добірне військо під командою Сігізмунда Корибутовича: „цього війська, казали вони, німці й погляду не виносять.“¹⁾

З свого боку Свидригайло, що був у війні з кор. Ягайлою, теж шукав допомоги у чехів, у таборитів: Прокопа Великого, Дівуша, Сміли. Між кн. Корибутовичем і цими вождями чеськими була складена з цього приводу якась угода, бо в своїх листах, писаних чеською мовою, з р. 1431 Свидригайло дякував кн. Корибутовича й таборитів. В цій справі до Свидригайла таборити вислали послом кн. Вацлава Опавського в кінці 1431 р.²⁾ Невідомо, чим закінчилися ці пересправи, але з документів можна бачити, що таборити радше готові були допомагати Литві, ніж Польщі. Внутрішня незгода в Чехії привела до домашньої війни. Року 1434 в битві у Ліпан шляхтакатолики і помірковані гусити перемогли непримиримих націоналістів і визнали цісаря Сігізмунда королем чеським. Через рік вирішилася й суперечка між Ягайлою та Свидригайлом. В битві під Вількомиром, р. 1435 литовське військо, що складалося переважно з православних з Русі, помічних полків татарських і чеських під зверхньою командою кн. Сігізмунда Корибутовича, було розбите поляками, кн. Корибутович попав у полон і був замучений.³⁾ Так скінчилася кар'єра кн. Корибутовича, надзвичайно інтересної людини тієї доби. Кн. Корибутович відіграв дуже важливу роль в чесько-українських взаєминах XV в., під час гуситського руху. Він водив з собою на поміч чехам українських вояків, а також і чехів на поміч полякам та Литві. Певний час кн. Сігізмунд вважався кандидатом на чеського короля. Він старався втягти Польщу і Литву в боротьбу, яку вели чехи на заході, і тим викликав справедливі побоювання серед католиків і німців, які пам'ятали, що кн. Сігізмунд — це „руський князь“, що за ним стоїть ціла „схизматицька Русь“.⁴⁾ Кн. Корибутович і серед „Русі“ полишив живу пам'ять. Ісайя Копистенський в „посланії“ до кн. Єремії Вишневецького, потомка Ко-

1) Ibid., р. 769—770.

2) Ibid., р. 771.

3) М. Грушевський, *op. cit.*, ст. 73.

4) М. Грушевський, *op. cit.*, стор. 69—70.

рибутовичів (р. 1631), згадує про Сігізмунда, який „для великої дѣльности рыцарской взятый былъ на королевство Ческое“.¹⁾

Взаємини між чехами, поляками й Литовсько-Руською державою ще більше скріпилися після обрання, р. 1469, на короля Чехії польського королевича Владислава, хоч треба зазначити, що була сильна група серед чехів, яка бажала бачити королем Чеським Казимира, короля польського і вел. князя Литовського. Поруч з тісними зносинами характеру політичного скріплялися й зносини культурні в широкому значінні. Поляки, литвини й українці перебували в Чехії у війську, в університеті і т. и., рівно ж і чехи в значній кількості перебували на різних службах в Польщі і на Литві. Чехи служили у війську, в залогах по господарським і королівським замкам в якості пушкарів, ротмістрів та інших спеціалістів. Значна кількість чехів була при королівському польському і господарському литовському дворах. В польських архівах збереглося досить документів, що торкаються чехів вояків. В Коронній Метриці, записано, наприклад, присяжний лист на чеській мові з р. 1519 для чехів-пушкарів.²⁾ З кінцем XIV і в XV вв. зустрічаємо в Литві і на Русі багато чехів, як духовенства, так і інших професій. Року 1398 у Вільні жив каноник Ян Чех. Під р. 1406 згадується міщанин Львівський — Микулаш Чех »famosus et honestus vir«, що збудував у Львові каплицю на честь святих чеських: Вацлава, Віта і Прокопа. В actach grodskych і zemskych згадується про чехів спеціалістів: різбарів, золотарів та інших ремесників.³⁾ На початку XVI в. на Литві жили: Стрела чех, Ярослав чех при владіці Владимирській, пушкарь Миклош чех у Витебську, дворянин Федір Лебедь чех. З Литовської Метрики довідуємося, що чеське „сіре“ сукно возили через Вільну до Смоленська, що на Литві в добрій славі були чеські гроші Празької чеканки, що в бібліотеці кор. Сігізмунда були, крім латинських і словянських книг, також і книги на чеській мові і що р. 1524 канцлером Литовським був чеський пан Вацлав Штемберк.⁴⁾ Переглянувши люстрації господарських замків на Україні XV—XVI вв., ми знайшли серед замкової людности й чехів. В люстрації Черкаського замку р. 1552 записано: „въ Черкасахъ був пушкарем давній немецъ жонатий, Томасъ Козель“; розуміється — це був чех, а не німець.⁵⁾ В Київі були пушкарі: Станислав Масарчик і Якуб Зекгамістр.⁶⁾ В Смориці між „служками“ згадується один чех.⁷⁾ В Кременці були: чех, зять Петерблюмів, а на предмісті жили:

1) Ibid. Акты Западн. Россіи, т. IV, ст. 528.

2) Prof. J. Pervolf: Příspěvky k českým dějinám XV—XVI. stol. Čas. Česk. Mus. 1880, pp. 402—411.

3) Prof. Bidlo: Čeští emigranti v Polsku. Čas. Česk. Mus. 1895, p. 237—240.

4) Prof. Pervolf, op., cit. p. 419.

5) 6) 7) Архив ЮЗР., ч. VII, т. 2, стор. 184, 199.

Петер Блум і Заїць, чех (люстрація 1565 р.). В люстрації Камінця р. 1565 записані: Андрій Баран і Андрій Глова, пекарі.

Чеське військо та висока військова техніка його в боях на полі і в фортецях в XV в. придбали всеєвропейську славу. Не тільки сусіди, але й далекі народи запрошували до себе чеські відділи або чехів інструкторів. Особливо голосну славу придбало гуситське військо та його спосіб бою з возами («*šikovati vozu podle způsobu českého*»). По імені гуситів-таборитів цей спосіб бою придбав назву „табору“ і перейшов, між иншим, і до українських козаків. Крім того, як видно з документів (напр., з люстрацій господарських замків), до Литовсько-руської й української мови перейшло багацько термінів чеських, що торкаються військової справи, вогневої зброї і инш.

Постійні й тісні взаємини між Чехією, Польщею і Литвою, що мали місце в XIV—XV вв., як раз за доби найбільшого національного піднесення чеського народу, його культури й мови, не могли не вплинути на культуру й мову Польщі, Литви й українських земель. В Польщі, де пануючою була середньовічна латинь, вплив чеської мови відзначився тим, що королівський двір і вищі верстви суспільства почали вчити чеську мову і незабаром вона стала придворною мовою. Ф. Палацький опублікував в Часопису Чеського Музею (1830 р., III, стор. 293) лист польського пана Лукаша Гурніцького, який свідчив, що в XVI в. чеська мова при дворі польського короля так була улюблена і розповсюджена, що викликала навіть протести деяких поляків.¹⁾ Як свідчить Ф. Палацький, не тільки в Польщі, але і на Литві в XV в. чеська мова була знана й поважалася, її вживали вел. князі Литовські в листуванні і була вона ніби то *дипломатичною мовою для північно-західних славян.*²⁾ Урбанек в своїй історії Чехії наводить слова Єронима Сильвіана про те, що Польща, Угорщина, Боснія, Болгарія вживають чеської мови і що чеська мова пробила вже шлях до *руських* земель, до Валахії, Славонії, Сербії, Хорватії, Албанії, Далмації.³⁾ Збереглися листи кор. Казимира, писані чеською мовою р. 1455, 1473, 1484. Ми вже згадували про листи вел. князя Свидригайла з р. 1431, писані чеською мовою до кн. Сігізмунда Корибутовича і до гуситських вождів; останній лист адресовано так: „*knezu Prokopu, wissemu Kapitanu wojsky Thaborskey, panu Dywussu Kostcze, podkomoremu českemu, p. Smylowi Holitskemu, pŕytelom nassym mylim osobnim.*“⁴⁾ Г. Іречек, посилаючись на руські переклади Ви-

¹⁾ Цей Гурніцький, в складеному ним підручнику „доброго тону“ (*Dwo-rzanin polski*) свідчить, що чеська мова загально принята в польському товаристві і вважається найкращою з словянських мов. (М. Грушевський, *op. cit.*, ст. 55).

²⁾ F. Palacký: *Časop. Česk. Mus.* 1830, III, p. 289.

³⁾ Urbánek: *České dějiny.* t. III.

⁴⁾ F. Palacký: *Čas. Česk. Mus.* 1831, III, p. p. 280—283.

слицького Статуту з XV в., зазначає, що ці переклади були зроблені при допомозі чеського перекладу Статуту, автором якого він вважає Ванека Кердебвича, Холмського каштеляна.¹⁾ Нарешті треба пригадати тут, що між 1517 і 1519 рр. в Празі була надрукована знаменита Біблія в українсько-білоруському перекладі Ф. Скорини. Підготовляючи цей переклад, Скорина використав не тільки попередні церковно-словянські переклади, але, що найбільш цікаво, і Чеську Біблію 1506 р. Ця чеська Біблія, як і переклад Скорини, потім мали великий вплив на українські переклади святого письма в XVI в., напр., на Пересопницьку Євангелію з р. 1566, в якій зустрічається досить чеських слів і виразів.²⁾

При таких тісних стосунках, які встановилися між Чехією, Польщею, Литвою, а через них і з землями українськими протягом XIV, XV і початку XVI в. в., культурні впливи чехів, які стояли на вищому ступні культурного розвитку, були явищем цілком природним і оправданим. Особливо ці впливи виявилися в писемній мові, праві і правничій термінології Литовсько-Руської держави, хоч, як було вже зазначено, не минули вони й Польщі.

Писемна, актова чеська мова остаточно склалася вже в кінці XIII в., як раз в той час, коли остаточно сформувалася велика чеська держава. Через те, що писемна чеська мова була молодшою від історичної доби чеського народу, на ній не відбилися місцеві діалекти. Вона розвивалася одночасно і поруч з розвитком чеської держави, і занепад держави в XVII в. потяг за собою і занепад мови.³⁾ Що до Литовсько-Руської держави, то основне ядро її — Литва знаходилася в добу організації держави на такому низькому культурному ступні, що не могла конкурувати в культурному відношенні з українсько-руськими землями, що увійшли в склад держави. Ці землі в той час вже мали свою писемну „руську“ мову, мову старої Київської держави, що склалася й розвинулася з церковно-словянської мови болгарського походження і місцевої старо-української мови.⁴⁾ Писемна мова українсько-руських земель з домішкою білоруської і стала державною писемною мовою Литовсько-Руської держави.

Але лексичний матеріал, що перейшов з руською мовою до Литовсько-Руської держави та консервувався, як „нерушима, свята старовина“ мало не з часів Руської Правди, не міг довго задовольняти потреб дальнішого розвитку держави. Нові часи, новий державний і соціальний устрій, нові потреби життя вимагали нових правних

¹⁾ Н. Jireček: Svod práv slovanských, p. XXV.

²⁾ Проф. О. Колесса: Український Університет в Празі в рр. 1921—1926, стор. 8—9.

³⁾ Prof. M. Weingart: O politických a sociálních složkách v starších dějinách spisovných jazykův slovanských... Sborník, věnovaný Jaroslavu Bidlovi. Praha 1928, pp. 170—171.

⁴⁾ Prof. M. Weingart: Op. cit., p. 181.

норм та доповнення писемної мови новими словами, виразами, термінами. Союзна Польща, яка сама у відношенні мови терпіла такий же недостаток та ще й була під великим впливом середньовічної латині, не могла допомогти. Впливи польські на Литві стали помітні далеко пізніше, і лише в кінці XVII в. польська писемна мова зробилася офіційною мовою на Литві, але до того часу і сама вона підлягла значним впливам чеської мови. Тому Литовсько-Руській державі потрібно було звернутися до інших джерел для поповнення лексичного матеріалу, для вироблення термінології та нових правних норм. І тут близькі, постійні стосунки Литви з Чехією допомогли офіційним чинникам і керуючим колам населення Литовсько-Руської держави познайомитися ближче з чеською писемною мовою, чеським державним і соціальним устрійом та чеським національним правом. В очах влади й населення Литовсько-Руської держави Чехія була державою братньою, слов'янською. По своїй соціально-політичній структурі Чехія була державою феодальною, отже близькою і в цьому відношенні до Литовсько-Руської держави. Національне чеське „земське“ право, відбиваючи на собі всі риси соціального устрою держави, уявляло з себе чисто шляхетське право, що забезпечувало перевагу в державі інтересів вищої шляхетської верстви, яка грала домінуючу роль і в Литовсько-Руській державі. Нарешті, для законодавця Литовсько-Руської держави, що в своєму консерватизмі („старини не рухати, новини не вводити“) не мав охоти до чужого права, чеське земське право здавалося не чужим правом, а рідним, бо в основі його лежала та ж сама „старина“, старослов'янське право, яке було основою й „руського права“. Всі ці умови сприяли тому, що Литовсько-Руська держава використала, як безпосереднє, так і посереднє чеську писемну мову, чеське національне право і правничу термінологію в інтересах розвитку своєї писемної мови й права.

Безсумнівні сліди впливів чеської мови знаходимо, перш всього, в актах Литовської Метрики. Мова Литовської Метрики, особливо актів XVI в., дуже близька й подібна до старочеської актової мови. Чеський проф. І. Первольф пише: „спільність слов'янська – іноді прямо вражаюча, так що, коли я розбирався в Метриці по Варшавській копії, писаній латинкою, то мені часто здавалося, що я читаю чеські документи XV—XVI в.“¹⁾

На зразок він наводить такий уривок з листа кн. Глинського, висланця вел. кн. Литовського Олександра до Владислава, кор. чеського про допомогу проти Москви р. 1501: „Аби ясность ваша в таковий час рачили его Милости бити радни і помочни противу такому окрутному і запаметалому неприятелю не только для права і братськое милости, але і для вери светлое хрестіянское, которая ж есть

¹⁾ Prof. J. Pervolf: Příspěvky k českým dějinám XV. – XVI. st. Čas. Česk. M. 1880, p. 418.

так в землі Литовській вольно вщеплена... Тако бо от оних лет аж до нинешніх часов Русь покушаються сказити а згладити не только Москва, але й от подданих княжат землі нашого милостивого пана некоторые...¹⁾ Значний вплив старочеського права й мови знаходимо в законодавчих пам'ятниках Литовсько-Руських, в першу чергу в Литовському Статуті 1529 р. і пізніших редакцій. Не менший вплив чеського права й термінології спостерігаємо в Литовському судовому устрою і судовому процесі. Мало того, що судові акти: позови, вироки та инш. з XVI і навіть XVII в. написані мовою, дуже близькою до чеської актової мови, але Литовський процес запозичив з старочеського процесу деякі процесуальні інститути і судові звичаї. При цьому треба пам'ятати, що Литовський Статут, як і Литовський процес були діючими на Україні до кінця XVIII в., як це підтверджується документами, опублікованими академиком Н. П. Василенком.²⁾

Таким чином протягом кількох віків український народ правувався нормами і вживав писемної мови, які утворилися під значним впливом старочеського права й мови.

Детальний аналіз впливів старочеського права й мови на право й мову Литовсько-Руської держави відкладаємо на інші розділи нашої розвідки, тепер же вважаємо доцільним подати коротку характеристику старочеського права, історичний нарис його розвою і огляд пам'яток права й мови.

II.

Елементи старослов'янського права в давнім праві чеськім.

Давне чеське право, як і давне українське право, по змісту й формі було звичаєвим неписаним правом. Воно містило в собі старослов'янську правну основу, на тлі якої життя чеського народу утворило потім свої правні звичаї, своє національне право зо всіма особливостями, що відрізняють його від права інших слов'янських народів. Старослов'янські правні принципи та інститути зберегалися в чеському праві, як пережиток давньої давнини, та служили зв'язком з правним життям інших слов'янських народів, нагадуючи про спільне походження. Чехи не мають такого пам'ятника давнього звичаєвого права, як Руська Правда, але по тим уламкам, що збереглися в перших писаних пам'ятниках чеських, та по тим інститутам, що перейшли до чеського земського права, можна перекоонатися, що в старочеському праві мається досить старослов'янських правних норм і прин-

²⁾ Ibidem.

¹⁾ Акад. Н. П. Василенко: Матеріали до історії українського права. Збірник Соціально-Економічного Відділу Всеукр. Академії Наук 1929. Ч. 11, Т. I.

ціпів, аналогічних нормам давньої Русі-України, які були зафіксовані в Руській Правді.

З інститутів та норм старочеського права, аналогічних нормам та інститутам Руської Правди, зазначимо тут найбільш характерні:

1. *Кругова порука* — *rūka společná (universalis fidejussio)* — це найбільш відомий інститут старословянського права. Мешканці верви, *opoli, honitvu, okolinu*, сусіди, доглядаючи спільно громадського порядку й спокою, були зобов'язані допомагати ушкодженому, шукати злочинця, шкодника, а, знайшовши, видати або ж в певних випадках і шкоду покрити та князю платити гривну за недогляд чи порушення порядку й безпечности. Сліди такого давнього порядку в Чехії збереглися в Привілеї короля Премисла-Отокара I з р. 1222, виданого духовенству: § 15: „*Quandocunque fur capitur in aliqua villa; sola domus, in qua furtum invenitur, publicetur, vicinae vero domus in pace permaneant, poenam tamen, scilicet CCC denarios, cum aliis persolvant.*“ § 16: „*Hanc autem poenam alleviare volumus, qua quando quis interficiebatur in aliqua villa et interfecto non capiebatur, quilibet rusticus in CC denariis condemnari solebat; nunc nos mitius agentes cum eis, volumus ut tota villa in CC denariis condemnetur.*“

Наведені норми накладають на ціле село обов'язок платити гривну в 300 динарів, хоч би злодія й було спіймано. У випадках вбивства, коли вбивцю не спіймано, платив кожний мешканець по 200 дин., але король замінив поголовну гривну гривною в 200 дин., яку мало платити ціле село. Цим нормам відповідає ст. 3 Руської Правди (Карамз. списку): „Аже кто убиеть княжа мужа разбої, а головника не ищють: то виревную платити, в чьей же верви голова лежит...“ В старочеському праві, далі, існували норми, які зобов'язували сусідів виходити на покрик: „помагайте!“ та допомагати ушкодженому. (Текст норми наведено нижче).

Подібно до Руської Правди, старочеське право знає виплату відшкодування за вбитого, яке звалось просто „*hlava*“ (Привілей 1222 р. I; порівн. ст. 2 Р. П. „по Ярославъ же паки совкупивше ся сынове его... и отложиша убиение „за голову“, но кунами ся выкупати“).

2. *Свод і лице*. Про свод в чеських пам'ятниках знаходимо такі норми: в § 10 *Statuta ducis Ottonis* з р. 1229—1237 читаємо: „*Quando dicitur, quod dicitur svod, debet adressede castellani nuntius, iudicis et villici et camerarii, et unus vel duo de vicinato illo, et ultra tres non ducatur; sed in tertio remaneat; et si convictus fuerit, CC in cameram regis reddat denarios et illi, qui dicitur povod, satisfaciat.*“

Ця норма говорить про порядок ведення своду, про обмеження лише 3-ма сводами, про задоволення повода і відповідає ст. 29, 31 і 35 Руської Правди.

Лице в чеському звичаєвому праві вживається в значінні *corpus delicti*, як і в Руській Правді, відкіля і дотепер в юридичній термінології чеській залишилися термини: *líčiti, líčení, dolíčiti, oblíčiti, zločin obličný*.¹⁾

3. Норма Р. П. про гонення „сліду“ (ст. 70) і про обов'язок сусідів допомагати в гоненні злодія існувала і в чеському праві. Вона була скасована слідуною постановою „*Statuta ducis Ottonis*“, § 27: „*Si vestigia rei furtivae secus aliquam villam deperierunt, eadem villa occasione ejusdem furti nulla tenus puniatur.*“

4. 38 ст. Руської Правди (Академ. сп.): „Аще убьють татя на своемъ дворѣ, либо у клѣти или у хлѣва, то той убитъ. Аще до свѣта держать, то вести на княжь дворъ...“ нагадує ст. 17 Привілея Пражським німцям р. 1178: „*Si fur in nocte capitur, suspenditur. Si in die capitur, excoiatur in publico et civitatem abjuravit.*“

5. *Сок*. В Руській Правді не має термину „сок“, проте маються вирази: „а не отсочать отъ себе слѣда“ (ст. 70), або: „кто же своего холопа сам досочить ся в чьемъ либо городѣ“ (ст. 108), які означають акцію ушкодженого по розшуку сліду, чи злочинця, чи вкраденої речі, холопа. В чеських пам'ятниках мається така норма про „сок“: *Statuta ducis Ottonis*, § 7: „*Nullus sok aliquem accuset nisi certo sub testimonio fori communis lapidetur.*“

Тут під „соком“ розуміється особа, яка дав відомости, обвинувачує когось. В такому значінні „сок“ зустрічаємо в Судебнику кор. Казимира, р. 1468: „а на кого сок узсочить“ (арт. 15); „а пакъ ли сокъ узсочить на кого“ (арт. 16).

6. В § 13 *Statuta d. Ottonis* міститься норма про полюбовні суди, „*zlibný sud*“: „*Illud etiam, quod dicitur zlibný sud, habeant inter se libere et absolute; scilicet de carpa, et ove et caeteris hujusmodi praeter vaccam, bovem, equum, caeteraque majora.*“

Полюбовні суди були відомі на Україні з давніх давен; за доби Литовської „полюбовні суди“, „злюбонные судді“ діяли дуже часто (напр. в Литовській Метриці, вид. Русской Исторической Библиотеки, т. XX: книга I: ч. 171 з р. 1514; кн. II, ч. 116 з р. 1511, ч. 133 з р. 1511, ч. 221 з р. 1516; кн. III: ч. 22 з р. 1518, ч. 24 з р. 1518 і баг. инш.).

7. Старословянська норма про поділ спадщини, за відсутністю синів, між дочками (Руська Правда, ст. 86 Троїцьк. сп. „но оже не будетъ сыновъ, а дчери возьмутъ“) знаходиться і в *Statuta ducis Ottonis*, § 18: „*Si quis non habuerit filios vel filium, et filias habuerit: ad illas deveniat hereditas aequaliter.*“

Ф. Палацький наводить ще такі вирази з давніх пам'ятників: „*causa, que appellatur hlava; culpa, quae fit per svod; accusatio illa, quod nárok dicitur.*“

Нарешті, в Привілеї духовенству з р. 1222 згадуються старо-

¹⁾ F. Palacký, op. cit., 154.

словянські правничі термини, для яких законодавець не знайшов відповідних термінів латинських: „remittimus ipsi episcopatu et ecclesiae et hominibus eorumdem omnem exactionem, sive inquietationem venditionem, narók, svod, hlávam, vřez, přesěku, próvod, nářez et omnia gravimina.“

Ми навели тут лише деякі важніші норми старословянського права, що збереглися в найдавніших пам'ятниках чеського права. Але подібних норм в старочеському праві було далеко більше; вони склали основу звичаєвого права, яке було діючим з давніх давен і пізніше само стало основою національного чеського права.

III.

Короткий огляд розвою старочеського права в X—XV вв.

Розвій цього давнього звичаєвого права чеського йшов слідом за розвитком загально-державним і соціальним чеської землі. На самому початку історії чеського народу сталося об'єднання дрібних словянських племен, що жили у водозборі р. Лаби, в один політичний союз, на чолі якого стало плем'я Чехів, а його воевода придбав титул князя Чеського. Протягом першого періоду історії чеські князі з роду Премислів підпорядкували під свою владу старшин інших племен, організували з них та з інших родовитих мужів сильну княжу дружину, поширили свою владу на всю територію і на всі вільні землі. Старословянське всенародне віче при князях Премисловичах потроху втрачує своє значіння верховного органу землі; навіть при виборі наступника князя головну роль стала відігравати воля та заповіт попереднього князя. Згодом княжа дружина злилася з вищою верствою, панами-шляхтою (обидва термини — старочеського походження: пан від župan і шляхта від šlechta), які у відношенні до землі й населення, що сиділо на ній, користувалися рівними з князем правами. Позичка панів проти князя зміцніла під час усобиць в княжій родині, що мали місце протягом X—XII в. Тоді ж пани заволоділи великою кількістю земель та лісів, що знаходилися до того у володінні князя, почали заселявати землі вільними безземельними селянами „урочниками“, які, оселившись на панській землі, скоро втратили волю і перед XII в. зрівнялися з невільними людьми — „отроками“, яких було досить в княжих та панських дворах. Була ще верства більш-менш заможного, земельного селянства — дідичів, які користувалися повними правами дрібних землевласників. Під час княжих усобиць і ослаблення княжої влади дідичі сильно терпіли від княжих урядників і панів, що й примусило багатьох з них шукати охорони й протекції у панів, духовенства і монастирів ціною своєї незалежності. Таким способом кількість

залежного сільського населення збільшувалася; разом з тим положення невільного населення під впливом церкви та економічних умов покращало та піднялося до положення селян, бувших землевласників. При кінці XII в. обидві ці верстви злилися в одну верству персонально вільного селянства, яке одначе було позбавлене земельної власності. Вся земля вважалася власністю князя, панів і духовенства, а селяне були їх „підданими“, платили податки державі і несли різні повинности на користь своїх панів. Мешканці міст в цю добу також були прирівнені до селянського стану і вважалися „jednoho rodu chlopského (Řád práva zemského, § 37)“. Таким чином на початку XIII в. в Чехії було дві основні верстви населення: вища, повноправна, що поділялася на більш заможну й родовиту: панів-шляхту, і менш заможну, менш родовиту — владик. Решта населення, за рідкими виключеннями, уявляла другу верству: залежне, безземельне селянство й міщан.

В цю добу, до кінця XII в., всі верстви населення правувалися єдиним, загальним для всіх, давнім звичаєвим правом, яке називалося „правом земським“ (*jus terrae*). Вся земля була поділена на „жупи“ (*župy, provinciae, civitates*), якими правили такі жупні уряди: а) Жупан (*župan, praefectus, castellanus*), найвищий орган жупного управління, що заступав особу князя в провінції і призначався князем. Він мав функції: військові, під час війни ставав на чолі жупного війська, адміністративні — дбав про спокій і порядок в жупі, судові — був головою жупного суду. б) Суддя — *súdař (judex provincialis)* керував судом, що складався з кількох шляхтичів під головуванням жупана. в) Коморник (*camerarius*) мав функції фінансово-фіскальні: збирав судові полатки на князя, а також виконував функції виконавчого органу судового: переводив погони, оглядав шкоду, рани, переводив екзекуцію судових вироків, тощо. д) Владарь — *Vladař (villieus, procurator)* завідував королівськими маєтками: землями, лісами, данними людьми, збирав податки й доходи на короля; мав і судові функції — головував на суді нижчої шляхти-владик.

Суди були організовані так: 1. *Slibný* або *slubný súd* — це громадський суд з добровільно обраних суддів, на якому справи рішались полюбовно; про цей суд говорилося: „*roku domácí, na nichž více po pravdě než po právu souditi sluší a smlouvati lidí*“. 2. Суд жупний чи градський, що мав під своєю компетенцією цілу територію жупи зо всіма обивателями, без розділу, по всіх цивільних і карних справах, виключаючи ті, що входили в компетенцію інших судів. 3. Нарешті, суд соймовий, в компетенцію якого входили справи: злочини проти короля, проти держави, справи про маєтки (*dědiny*), про гроші, про цло.¹⁾ Всі посади в жупі знаходилися в руках міс-

¹⁾ Н. Jireček: *Právnícký život v Čechách a na Moravě*. Praha-Brno 1903, p. 18—19.

цевої шляхти, яка, спираючись на місцеві соймаки, що збиралися періодично під час судових сесій для вирішення місцевих справ, міцно тримала в руках жупну адміністрацію і творила ніби то провінційальну самоуправу.

На порозі XIII в. чеська держава уявляла з себе чисто феодальну монархію німецького типу, на зовні єдину, але з ослабленою владою князя й сильною політично та економічно феодальною шляхтою. XIII в. приніс дуже важливі зміни як в соціальному, так і в політичному устрою Чехії. Бажаючи ослабити шляхту та підняти державні фінанси, король Премисл-Отокар I розпочав на широку скалю колонізацію королівських земель, закликаючи колоністів, переважно з Німеччини, засновуючи нові міста й села та віддаючи землі на ленному праві своїм і чужим. Але, як тільки колонізаційна політика почала давати позитивні наслідки, зараз же пани й духовенство в свою чергу взяли до колонізації своїх земель. В наслідок цього матеріальні й військові сили й засоби держави значно поліпшили, але посилення королівської влади не сталося. Разом з тим колонізаційна політика принесла наслідки іншого порядку. Німецькі осадники міст і сіл принесли з собою своє німецьке право, яке скоро запанувало в містах чеських, починаючи з Праги. Давній мійський устрій (*hřadová ústava*) був розбитий, натомість було заведено устрій німецький: міста дістали привілеї самоврядування й суду на німецькім праві і вийшли з під юрисдикції жупних судів і земського права. З'явилася нова верства населення — міщане, верства упривільована з власним правом і автономним устроєм. З точки погляду економічного добробуту, колонізація дала дуже добрі наслідки, але з правного погляду вона принесла чужі правні принципи, які впливали на національне чеське право. Прикладом міщан-осадників скористалися чеські пани-шляхта й духовенство. Вони також почали здобувати для своїх земель і колоністів імунітетні привілеї, що виймали населення панських міст і земель з під присуду земського права. Виникла значна кількість партикулярних прав, запозичених з чужого джерела, як напр., ленне (манське) право, мійське, сільське і инш. В решті решт само земське право, будучи обмежене тісним колом шляхетської верстви, набрало характеру партикулярного, *шляхетського права*.¹⁾

Зміни й переміни, викликані наслідками колонізації, привели до необхідности переустрою центрального й місцевого управління. Давній жупний устрій не відповідав вже змінам в області права: місцеві жупні уряди, обмежені в своїй юрисдикції шляхом числених імунітетів, втратили попереднє значіння і перетворилися в місцеві королівські, а не земські, уряди. Тому, в другій полов. XIII в. кор. Премисл-Отокар перевів часткову реформу місцевого управління й суду, яка була остаточно закінчена в XIV в. при кор. Вацлаві II.

¹⁾ Prof. Čelakovský: *Povšechné české Dějiny právní*. Praha 1900, p. 11.

Перш всього в столиці держави — Празі були організовані вище центральне управління й суд. Тут перебували: найвищий коморник земський, найвищий суддя, писарь земський і буркграбій Празський. В кінці XIV в. буркграбій перейшов на перше місце центрального уряду. Кожний з цих вищих урядників мав під собою менший уряд: коморник-містокоморників, чи підкоморих, суддя-містосуддю, чи підсудка, писарь-містописаря, а буркграбій-підбуркграбія. З 4-х вищих урядників та з колегії представників шляхти і владик (12—від шляхти і 8—від владик) складався вищий земський суд, з нижчих урядовців з додатком урядника королівського та пробоща Вишеградського складався нижчий земський суд.

Суд земський перетворився з суду соймового. Не маючи власних виконавчих органів для виконання судових вироків, сойм вживав виконавчих органів Празського жупного суду. Згодом Празський жупний суд перетворився в нижчий земський суд — „menšie právo zemské“, а вищим земським судом став суд соймовий, який і був потім переіменований у вищий земський суд для цілої землі. До його компетенції належали не тільки справи, що рішав раніше соймовий суд, але взагалі всякі спорні справи з цілої держави, крім тих, що належали до компетенції інших судів. Юрисдикції земського суду підлягали, як особи, що правувалися земським правом, так і інші, справи яких король виймав з під юрисдикції місцевих чи спеціальних судів. Ще пізніше найвищий земський суд став апеляційною інстанцією для мійських судів на німецькому праві. При вищому земському суді знаходився уряд земських актових книг. В земському суді найвищий коморник підготовляв судові вирокі, які доручав оголошувати делегатам від шляхти й владик, суддя керував судовим слідством на суді, писарь доглядав за виконанням законів та записував судові вирокі в книги, буркграбій доглядав за порядком на суді та виконував судові рішення.¹⁾

Місцеве управління²⁾ і суд були організовані на зразок центрального; на місцях також були чотири урядники: коморник, суддя, писарь і буркграбій. Протягом XIV в. до цих урядів були додані: поправці (popravci) і консули (konšelé). Поправці мали на обов'язку догляд за громадським порядком і безпекою. Вони слідкували за проскритами, виволаними злочинцями — „psancemi“, яким вели окремі списки; обороняли вдов і сирот, старалися про оборону краю і вирішували прикороченим порядком деякі справи. Призначалися поправці королем, якому складали присягу. При собі вони мали двох або трьох консулів, що обіралися з владик. На обов'язку консулів лежало оглядати і засвідчувати факти в спорах граничних, земельних потравах, порубках, і т. и.³⁾ Цим вони нагадують вижив та возних

¹⁾ Н. Jireček: Právnícký život... p. 105.

²⁾ З другої полов. XIV в. давні žuru були замінені kraje — країнами, яких було 12. Н. Jireček: Slovanské právo III, sv. I, st. 4. ³⁾ Op. cit., p. 106.

Литовсько-Руської держави, тоді як поправці й попередники їх — жупани нагадують повітових старост.

По за межами центрального управління й суду знаходився дворський суд, який повстав давно і до компетенції якого належали справи ріжних особ, що були взяті з під присуду земського суду. В XIII в. духовенство одержало привілей, по якому духовних мав судити сам король, себ то дворський суд; також і міщане були виняті з під присуду земського суду; нарешті, чужоземні купці й королівські ленники також підлягали присуду дворського суду. На кінці XIV в. дворський суд судив всіх королівських дворян і урядників по всім приватним справам.¹⁾

Ще існував суд буркграбія Празького — по справам борговим по документам, про фальшування документів, по спорам граничним, від чого цей суд иноді зветься судом „mežnút, hraničnút“.

Чужоземні впливи в чеському праві, що мали місце протягом XIII в., в XIV в. були переборені сильним піднесенням національних ідей і національної культури. В особі Карла IV, чеська національна стихія придбала могутнього оборонця в боротьбі з чужоземними, особливо німецькими, впливами. Карл IV спричинився й до надзвичайного розвою чеського права, правничої мови й термінології, заохочуючи видатних юристів до праці над збиранням і вивченням чеського земського права. З його наказу і за його персональною участю складено проект кодексу під титулом: „Majestas Carolina“.

Після смерти Карла IV національний рух в праві і в суді продовжувався, звязавшись в XV в. із загально-національним та релігійним рухом гуситським. Бурхлива доба гуситських війн, внутрішніх заколотів та зовнішньої боротьби з німцями вся проходила під прапором національно-чеським і навіть загально-словянським. Ця доба національного розвою в області права дала такий видатний пам'ятник чеського права, як Вікторинові: „O právach země české knihy devaterý“, та завершилася ухвалою першого національного кодексу чеського земського права під титулом: „Zřízení zemské r. 1500“, яке того ж року вийшло друком, а також було розповсюджено в рукописах.

IV.

Огляд пам'ятників старочеського права.

Чеське право земське, розвою якого було присвячено короткий історичний нарис, виросло на основі старословянського права, поповнювалося національним звичаєвим правом та поширювалося і розвивалося при допомозі правотворчих джерел: законодавчої діяльності королів та соймів, вироків найвищого земського суду,

¹⁾ Ibid. p. 107.

судової практики взагалі та праці видатних юристів. Що торкається пам'яток чеського права, то для нашої теми мають інтерес, по перше, давні писані пам'ятники, в яких збереглися сліди старослов'янського права, по друге, всі ті пам'ятники, в яких чеське земське право знайшло свою матеріальну форму, було зібрано для загального вжитку, стало відомим по за межами Чехії і дійшло до наших часів.

1. З пам'яток першої групи треба зазначити такі:

а) *Decreta Brecislai* з р. 1039. Князь Братислав I, здобувши р. 1039 польське місто Гнезно, оголосив 12 „decreta“, що торкалися: шлюбу (1—4), вбивства (5—6), пияцтва (7—9), святкування неділі й свят (10—11) і похорону мертвих (12). В цих декретах ще не було розмежовано право приватне від права церковного, а також заховалися сліди права поганського. Цікаво зазначити, що в декреті 5-му згадується про муку залізом і водою („aut si negant, ignito ferro sive adjurata aqua, utrum culpabiles sint, examinetur“), спосіб судового розсліду, відомий і Руській Правді. Декрети Братислава були записані в літопису Косми на латинській мові. Надруковані в *Codex juris bohemicus*. I, 7, Н. Жирека та в його ж „Своді прав слов'янських“, XXVI.

б) *Privilegium Teutonicorum Pragensium* з р. 1178. Перші німецькі колоністи з'явилися в Празі ще за короля Братислава II (1061—1092), який дав їм привілей, що про нього згадується в привілеї 1178 р. (*legem et justiciam a tempore Wraczlai*). Кн. Собеслав II видав пражським німцям новий привілей р. 1178, в якому, підтверджуючи привілей кор. Братислава, надав їм право „vivere secundum legem et justiciam Theutonicorum“. Але зміст привілея складається не з норм німецького мійського права, а з правил, що мають своїм предметом усталення відносин між правом мійським і правом земським, між міщанами-німцями і чехами та чеськими земськими органами. В цих правилах зафіксовані й давні старослов'янські норми, як, напр., про злодія, пійманого в ночі (арт. 17: „Si fur in nocte capitur, suspenditur“), про фальшування монети, про вину того, в кого знайдено лице (арт. 21), про данину „мир“ (арт. 27: *tributum, quod mir vocatur*). Текст привілея вміщено в пізніших підтверджуючих привілеях кор. Вацлава II і Премисла II. Надруковано в *Codex juris bohemicus*. I, 1, 17 і в Своді прав слов'янських, XXVII.

в) *Statuta ducis Ottonis (jus Conradi)* з р. 1189—1222—1229. Року 1189 на соймі було затверджено Статут кн. Оттона-Кунрата (*Otto-Conradus, Kunrat*). Потім Статут підтвердив кор. Премисл-Отокар I р. 1222 в Зноймі, р. 1229 в Берні і кн. Ольдрих Бреславський р. 1237. Статут кн. Оттона містить багатий матеріал з давнього старослов'янського права, аналогічний нормам Руської Правди. Він складається з 38 артикулів. В арт. 1. підтверджується „правне та спокійне“ (*juste et pacifice*) володіння маєтками за кн. Кун-

рата; в арт. 2 встановлюється процесуальний порядок, по якому коморник (*camerarius*) при виконанні судових актів повинен мати при собі „сторону, людей добрих“; в арт. 3—4 говориться про злодія, спійманого на гарячому вчинкові: коли злодія поведуть на суд, то майно його переходить до ушкодженого, колиж злодія повісять без суду, то майно забирає князь. В арт. 5 говориться про „*nárok*“, скаргу, яка повинна бути доказана свідками; в арт. 7 говориться про „сок“, в арт. 8 говориться про муку водою, в арт. 10 говориться про „свод“, про ведення „своду“ до трьох лише сводів (*ultra tres non ducatur*), про „*řovod*“ і його задоволення. Арт. 11 встановлює обов'язок платити відшкодування за коней і скот по оцінці під присягою; арт. 13 містить правило про „*slubný súd*“; арт. 16 про злодійство шляхтича (*nobilis vir*), арт. 18 містить норму про розділ спадщини між дочками та про перехід спадщини до близьких родичів, коли немає дітей; арт. 20 говорить про „*vyboj*“, наїзд і насильство; арт. 24 згадує про судові поplatки: *vřez*, *řóhonné*, *řomospé*; арт. 25 містить норму, якою касується старовинна норма кругової відповідальності („*Item ad clamorem communem, qui nestojte! vulgariter nominatur, nullus currere teneatur, nisi de propria voluntate hoc facere voluerit*“; також і арт. 27: „*Item si vestigia rei furtivae secus aliquam villam deperierint: eadem villa occasione ejusdem furti nullatenus puniatur*“). З цього видно, що раніше право вимагало, щоб всі виходили на покрик: „помагайте!“ та допомагали гонити злодія, і що село, в якому тратився слід злодія, відповідає круговою порукою. Арт. 30 і 33 торкаються неявки пізаного на суд; арт. 35 говорить про доручення позову в домі позваного; арт. 37 згадує про двубій на кіях. Статут надруковано в *Codex juris bohemicí*, I, 29, і в Своді прав словянських, XXVIII.

г) *Privilegium ecclesiasticorum* з р. 1222. Кор. Премисл-Оттокар I склав р. 1221 конкордат з папою римським, а р. 1222 видав духовенству Чехії привілей. В конкордаті цікавим являється арт. I, яким король звільняє єпископа Празького, духовенство, церкви і людей церковних від всіх податків, робот та інших тягlostей (*gravimina*); тут перераховано всі давні земські повинності судові: *nárok*, *svod*, *hláva*, і загальні, *collecta generales*, військові роботи, як будівання городів, копання ровів (*fossata*), рубання просік (*přesěka*), *řrovod*, *parěz* (податок від скоту). В арт. III міститься правило, яке дозволяє родичам гонити вбивця по церковним землям під умовою, щоб жадної шкоди для церковних людей не було.

В привілеї 1222 р. містяться деякі цікаві норми, як, напр., що обвинувачення в злодійстві можна відкинути свідками-сусідами (арт. 1), що всі церковні люди виймаються з під присуду провінціальних судів і підлягають юрисдикції дворського суду (*judice curiae nostrae*). Арт. 15 і 16 містять норми про кругову поруку

(див. стор. 22). Цей пам'ятник надруковано в „Своді прав словянських“, ч. XXIX.

2. До пам'ятників другої категорії належать слідуєчі:

а) *Dsky zemské (tabulae terrae)*, або *земські актові книги*. Вони були заведені в I-й полов. XIII в.¹⁾ Спочатку земські книги звалися „registra“ і були вперше заведені при королівській канцелярії, потім з'явилися регистри мійські й земські.²⁾ Земські книги поділялися на дві частини: *dsky dědinné* і *dsky rōhonné*. Перші служили для запису актів, що торкалися маєтків і прав на них. Вони велися під доглядом найвищих урядників земських: коморника, судді і земського писаря, зберігалися під їх замками й печатями; вже закінчені книги були приступні для суду й заінтересованих осіб під час судових сесій (4 рази на рік). В книгах погонних записувалися позови (*rōhonu*) і всі судові акти, які по позовам були доконані: явка сторони, відповідь позваного, судові вироки, ексекуція і т. и. Крім вищого земського суду, і суди провінціальні також мали свої актові книги, що зберігалися при судах таким же порядком, як і книги вищого суду.

Земські актові книги чеські мають першорядне значіння для вивчення чеського земського права, бо, крім приватних актів і судових вироків, до земських книг, згідно давньому звичаю, записувалися також і акти законодавчого характеру, як напр., постанови соймів і ухвали королів, а також іноді й цілі кодекси (до земських книг були записані: *Majestas Carolina*, *Řád práva zemského*) та инш. пам'ятники. Цей звичай надавав земським книгам суто офіційного характеру та обов'язковості, так що потім все, що було занесено до земських книг, вважалось законом для цілої Чехії. Таким чином земські книги являються першим офіційним пам'ятником земського права чеського. Великою втратою для науки являється загибель земських актових книг під час пожежі Празького королівського граду р. 1541. На щастя збереглися деякі книги дворського суду та збірники витягів з старих, тепер втрачених, земських книг. Витяги з земських і дворських книг видані в Архиві чеськім.

Відомости про старе земське право чеське знаходяться не тільки в рештках актових книг, але й в числених приватних збірниках витягів з книг земських в цілях студіювання і практичного вжитку, та в „правничих книгах“, які з'явилися досить рано і в значній кількості. Видатніші судді й земські писарі були тими особами, що найбільш надавалися до складання таких збірників і книг, а королі чеські дуже ретельно заохочували цих збірачів давнього права. З огляду на офіційний іноді характер походження збірників і книг, вони записувалися в земські книги і вживалися в судовій практиці.

¹⁾ F. Palacký: *O staročeském právé. Spisy Drobné. T. II. p. 104.*

²⁾ H. Jireček: *Právnícký život . . .*, pp. 45—46.

Після загибелі земських книг ці збірники й правничі книги являються важливими пам'ятниками ранньої доби, що „зберегли для історії дух старого земського права чеського“.¹⁾

Найбільшою славою й авторитетом користувалися слідуєчі „правничі книги“:

б) *Kniha (práva) starého pána z Rožmberka (Rosenberka)*. Ця найстарша правнича книга на чеській мові була написана в I-й чверті XIV в., між 1320—1330 р., але своїм змістом вона торкається 2-ої полов. XIII в. Гадають, що автором її був пан Петро з Розенберка, найвищий коморник Празький (1316—1348), або хтось з підлеглих йому урядників, що працював під доглядом і по вказівкам п. Петра. По своїй формі й системі книга нагадує італійські компіляції процесуального права, поділяється вона на 289 артикулів і містить в собі виклад давнього процесу чеського, на підставі давніх судових звичаїв і записів земських книг. Крім того, в книзі наведено значну кількість норм матеріального, карного й цивільного права. Книга пана з Розенберка була дуже популярна в свій час, доказом чого служать числені списки її, що збереглися до наших часів. Найстарший список її був записаний в земські книги р. 1358—61. Вперше книга була надрукована Ф. Палацьким в I-му томі Архиву Чеського (*Archiv Český*, t. I, p. 447). Крім того її надруковано в *Codex juris bohemicí*, II. 2, у Кухарського і видано окремо з коментарем V. Brand'ом.²⁾

в) *Другий цікавий правний збірник* — це „*Řád práva zemského*“ (*Ordo iudicii terrae*), в двох редакціях — чеській і латинській. Він уявляє з себе приватний збірник переважно процесуального права, яке було діючим за кор. Яна Люксембурського й Карла IV. Збірник подає докладно, з глосами, порядок судочинства в найвищому земському суді, порядок позовів, явки сторін, перебігу справи на суді, про інститут „*wdanie*“, та инш. Цей пам'ятник цікавий для нас ще своєю мовою та терминологією. Ф. Палацький висловив думку, що латинська редакція збірника старша за чеську,³⁾ але інші дослідники⁴⁾ довели, що старшою редакцією є редакція чеська, яка з'явилася в I-й полов. XIV в. „*Řád práva zemského*“ надруковано у Кухарського, в Архиві Чеськім, т. II і в *Codex juris bohemicí*, II, 2 (1870).

г) *Третя книга* — „*Výklad na právo zemské české pana Ondřeje z Dubé*“, найвищого судді земського, присвячений кор. Карлові IV, був написаний десь в кінці XIV в. на чеській мові. Книга п. Андрія містить в собі докладно про організацію судів в XIV в.,

1) Prof. Čelakovský, op. cit. p. 15.

2) F. Palacký: O staročeském právé, p. 90—111; prof. Čelakovský, op. cit. p. 16; H. Jireček: Právnícký život, p. 73—76.

3) F. Palacký, op. cit.

4) Jireček, op. cit. p. 94—96; Čelakovský, p. 16.

про компетенцію найвищих урядників земських, про процес, а також подає числені витяги з вироків земського суду, соймових постанов і ухвал. Друком видано її в Архиві Чеськім, т. II, в Codex juris bohemicі, II, 2 і в Кухарського (стор. 345 і сл.).

д) *Нарешті, п'ятий пам'ятник: „O právech země české Knihu devatery“* — знаменитого юриста чеського XV в. Вікторина (Viktorin ze Všehrd) — уявляє з себе не збірник правних норм і не правну книгу компілятивного характеру, а першу догматику чеського права, написану по науковій системі прекрасною, ясною і точною чеською мовою. Вікторин написав свої 9 книг в р. 1495—99 з метою виявити і витлумачити діюче право земське та допомогти тим обороні королівської влади і прав дрібної шляхти, сільського люду та міщан проти панів, які в той час як раз заходилися були видавати офіційний кодекс земського права з метою закріпити законодавчим шляхом свої права й привілеї. „Вікторин“, як висловився проф. Челяковський, „писав свої книги тоді, коли в Західній Європі панував вплив римського права; він виявив у своїй праці та прославив самостійний дух старого чеського права“.¹⁾ Короткий зміст книг Вікторина такий: В 1-й книзі, після передмови, виложено про судовий устрій і про різні суди в Чехії; в 2-й книзі говорить про процес від початку його на суді до присяги й інших доказів судових; в 3-й книзі — про погони (рбһопу) та про переведення їх сторонами й коморником від початку аж до явки на суд; в 4-й говорить про земські книги, про поруку, про запис до книг торгових актів, актів увязання в маєтки та инш.; в 5-й про різні форми застави майна; в 6-й — про розділ маєтку між батьками та дітьми, між братами та дядьками; про товариства, про данини, міну і вихід з феодалських звязків; в 7-й про різні форми „увязання“, перебрання маєтків при допомозі коморника та про оборону проти цих актів; 8-ма книга дає огляд „менших книг земських“, говорить про різні полатки в уряді книг земських, про різні писані акти, в тому числі про листи охоронні (obranní); нарешті в 9-й книзі говорить про різні формальні помилки, що анулюють доконані судові акти. Книги Вікторина були дуже розповсюджені: до цього часу відомо 28 списків. Вперше друком вони вийшли р. 1841 в редакції Ф. Палацького, але з цензурними урізками. Друге видання належить Г. Іречку, накладом Правничого Т-ва „Вшегрд“, р. 1874.²⁾

3. Кодифікація чеського земського права й кодифікаційні збірники.

Широке розповсюдження приватних збірників чеського права, правничих книг та „викладів“ права знаходить своє пояснення в тому, що довгий час всі спроби, які робилися королями в справі кодифі-

¹⁾ Prof. Čelakovský. op. cit., pp. 16—17.

²⁾ H. Jireček: Právníký život . . . , p. 274—286.

кації діючого права, не давали позитивних наслідків, дякуючи спротиву вищих верств чеського суспільства. Першу спробу кодифікації законів було зроблено ще р. 1272 кор. Премислом-Отокаром, але виготовлений кодекс сойм одмовився затвердити.¹⁾ Син Премисла — Вацлав II закликав р. 1294 з Італії визначного юриста, професора римського і каноничного права, Gozzia de Urbe Vetere, але складений ним кодекс також не був ухвалений соймом. Лише вдалося увести в життя частину кодексу, що містила в собі право гірниче (*jus regale montanorum*); кодекс гірничого права являється видатним пам'ятником права в цілій Європі кінця XIII в. В XIV в. Карл IV зробив нову спробу кодифікації земського права. Закликаний королем італійський юрист Бартоломео де Саркоферато склав Судебника, який під назвою „*Majestas Carolina*“ і був предложений р. 1347 на затвердження сойму. Він містив у собі норми державного права чеського, судовий устрій і порядок ведення земських книг, норми права карного й цивільного, постанови права церковного і, як окремий додаток, правила судового процесу в 127 артикулах. Не один, а кілька соймів протягом 8-ми років розглядали цей кодекс і все не хотіли прийняти, чим і примусили короля проект кодексу уневажнити (р. 1355). Згодом лише додаток про процес одержав офіційне признання.²⁾ Кодекс „*Majestas Carolina*“ складався, в части, з давніх правних звичаїв і норм земського права; багацько норм було запозичено як з проекта кодексу Вацлава II (арт. 88 — *de duello*, 94 — *de stupro et adulterio*, 117—121 — *de spolio, rapina et furto*, 122 і 124), так і з інших законів; немало норм було включено цілком нових (про віру й церкву, про іновірців та єретиків, про короля, маєтки, замки й міста королівські, про сойми, уряди, про земські книги). Протягом XIV—XV в. деякі з норм *Majestas Carolina* одержали силу діючого закону, їх цитували на суді, як „право“, або „Земські статuti“. Оригінальний текст *Majestas Carolina* дійшов до нас в двох списках; дійшов також і сучасний переклад на чеську мову. Вперше друком *Majestas Carolina* видав р. 1617 чеський правник Павло Єшін (*Pavel Jeřin*), потім — в Архиві Чеськім, т. III і в *Codex juris bohemicus*, II, 2.

Одмовляючись від затвердження предложених кодексів, шляхта керувалася ріжними мотивами. Вона боялася, щоб з виданням офіційного кодексу суд не перейшов остаточно до рук фаховців-правників; вона бажала не тільки забезпечити за собою суд, але й посилити свій вплив на державне управління. Був ще один важливий мотив постійної опозиції проти нових кодексів: це — чужоземне джерело, німецьке та римське право, яке кодифікатори примішували до національного права чеського. Чеське суспільство міцно трима-

¹⁾ М. Любавскій: *Исторія западныхъ словянъ*. Москва 1918, стор. 89.

²⁾ *Čelakovský*, *op. cit.* p. 18.

лося свого національного права й чеської мови і не бажало приймати кодексів, писаних латинською мовою.

Лише в кінці XV в. за короля Владислава II шляхта зрозуміла, що кодифікацію права можна використати в напрямі скріплення й забезпечення своїх виключних прав і привілеїв, а то й обмеження королівської влади. Після цього пани вже самі почали настоювати на виданні кодексу земського права. В останньому десятилітті XV в. була організована кодифікаційна комісія для складання кодексу земського права, в якій головна роля припала королівському прокураторові, потім найвищому земському писареві, Альбр. Рендлю. Комісія працювала не повний рік і вже в березні р. 1500 виготовила проект кодексу в 554 артикули. В тому ж році кодекс під назвою „Zřízení zemské z r. 1500“ було прийнято соймом і видруковано в Празі. Кодекс містить в собі збірку королівських і соймових постанов та судових вироків, мало розроблену і наспіх виконану. Зміст кодексу такий: в арт. 1—123 і в 136 виложено про суди земські й про судовий процес; арт. 124—135 торкаються уряду найвищого коморника; арт. 137—206 містять правила уряду земських книг; арт. 207—219 говорять про присягу; арт. 220—224 — про давність процесуальну; арт. 225—231 про земські уряди; арт. 232—239 — про суд панів; арт. 240—285 — про менших урядників та про низчий суд земський; арт. 286—303 — про стародавні погони; арт. 304—323 — про суд дворський; арт. 324—379 — про поplatки цього суду; арт. 380 про суд коморника; арт. 381—407 — про суд буркрабія Празького; арт. 408—416 — містять різні судові вирокі; арт. 417—421 говорять про буркрабія Карлштейнського; арт. 422—428 містять різні вирокі; арт. 429—439 містять норми про смертну кару; арт. 440—443 — про образу чести; арт. 444—449 — про грошову покуту; арт. 450—469 — про королівські милости; арт. 470—471 — про суд гофмістра; арт. 472—474 містять уривки з інших проектів; в арт. 475—478 вміщено знов різні вирокі; арт. 479—482 говорять про служебників; арт. 483—503 — про сирот; арт. 505—515 — про вдов; арт. 516—524 — про розділ майна; арт. 525—529 — про оборону позваного; арт. 530—554 містять різні судові рішення. „Zřízení zemské r. 1500“ було виготовлене, як висловився Палацький, „на спіх“, через те йому бракує точности й системи. Хиби кодексу виявилися зараз же по його ухвалі і, починаючи з р. 1500 аж по р. 1530, провадилася праця над доповненням його та виправленням помилок.¹⁾

По своєму характеру „Zřízení zemské“ являється кодексом суто шляхецьким, себ то в ньому були зібрані переважно такі норми й постанови, які тим чи иным способом торкалися прав шляхти, їх забезпечували й охороняли. Міста й дрібна шляхта не прийняли

¹⁾ Н. Jireček, *op. cit.*, р. р. 302—304.

цього кодексу і повели проти нього гарячу боротьбу, взявши собі на поміч знаменитого Вікторина з Вшегрд. Року 1517 їм вдалося по Святовацлавській умові здобути признання своїх прав. Святовацлавська умова була включена в „Zřízení zemské“ 1530 і 1549 рр.

Року 1530 вийшла нова редакція „Zřízení zemské“. Року 1547 цілий кодекс наново переглянуто й наново перероблено. Його було затверджено р. 1549 під титулом: „Práva a zřízení zemská království Českého, r. 1549.“ „Zřízení zemské“ 1530 р. і „Práva a zřízení zemská“ 1549 р. були видані друком в зазначених роках і передруковані в „Codex juris bohemicí“, т. IV, р. 1.

4. Мійське чеське право.

Під час колонізації чеських міст чужинцями (з XIII в.), колоністи принесли з собою своє мійське право та одержали привілеї автономного устрою й суду. Серед колоністів були німці з Австрії, Баварії, Саксонії, Пруссії, а також переселенці з Франції, Фландрії та північної Італії. Старе місто Празьке, Кутна Гора, Пільзен, Будейовичі, Хеб та інші міста були заселені переважно баварсько-рейнськими та фландрськими колоністами, які принесли з собою своє право й утворили в Чехії середне-південну групу колоній.¹⁾ Навпаки, Нове місто Празьке, Літомежиці, Устє над Лабою, Мельник, Німбурк, Градець Кралов — утворили північну групу колонізованих міст. Перша група мала мійське право баварського походження з домішкою фламандського та італійського, в тому числі Старе місто Празьке мало Нюрнберське мійське право. Мійське право цієї групи уявляло з себе амальгаму німецько-романського права і тому воно скоріще й легше підпало впливам земського права чеського; зараз по гуситських війнах воно стало називатися просто *чеським мійським правом*. Міста цієї групи користувалися на практиці такими збірниками права, як Швабське Зерцало, Празьке мійське право, Нюрнберське право.²⁾ Північна група міст твердо трималася Магдебурського права, яке виявило велику відпорну силу й консерватизм давніх правних засад, що знайшли свій вираз в Саксонському Зерцалі (Sachsenspiegel). Тут вживалися такі збірники Магдебурського права, як: »Distinctiones або Wikipildy«.

Між обома групами міст довго точилася завзята боротьба із за переваги принципів мійського права, яка скінчилася остаточною перемогою середне-південної групи. Після того швидко прийшло й до уніфікації мійського права в цілій Чехії. Року 1610 царь і сойм ухвалили закон, по якому книга Кольдиґна: »Práva městská království Českého« — була визнана загально-обов'язуючим кодексом для всіх міст Чеського королівства. Цим актом було закінчено об'єднання мійського права і Магдебурське право було назавше ска-

¹⁾ Čelakovský, op. cit. p. 27.

²⁾ Ibid., p. 28.

совано.¹⁾ Таким чином національна чеська стихія перемогла чужі правні принципи в мійському праві, в наслідок чого з'явилося єдине національне чеське мійське право.

З пам'яток старого мійського права в Чехії для нас мають інтерес слідуєчі:

а) *Градські книги* записів постанов, вироків, рахунків, королівських листів: найстарша книга м. Праги з р. 1280—1310, друга книга *»Liber privilegiorum«*, I, 1310—1371 рр., третя книга *»Liber tertium Veteris Urbis Prag«*. 1417 і нового м. Праги „Золота книга“ з р. 1389—1418.

б) *»Distinctiones oder Der vermehrte Sachsenspiegel. Dis buch is ein buch des rechtin zu Wygpildin sechsische art.«* Сбереглася в рукописах з рр. 1387, 1388, 1397. Переклад цієї книги на чеську мову під титулом: *»Kniha distinkcí«* зберігся в рукопису з початку XV в. Починається переклад так: *»Tyto knihy jsú knihy Wikpildie z práva sasického řádu, jakož Maydburk požíva...«*²⁾

в) В старому місті Празькому вживалася інша книга: *»Práva města Pražského Velikého. 1. Práva konšelská. 2. Švabske Zrcadlo«*, написана чеською мовою р. 1411—1419.³⁾

г) *Літомерицький рукопис з р. 1485* містить в собі чеський переклад Швабського Зерцала під титулом: *»Práva ciesarska, jichž užíva všeko rytierstvo i města po všem křest'anství až posavad«*. Має 515 арт.⁴⁾

д) *»Práva městská або Книhy městských práv«*. Збірник мійського права середне-південної групи, в тому числі й м. Праги, написаний р. 1531 магістром, бувшим професором Празького університету, Брикцієм з Лічка (Вукусіє з Лічка) і тогож року надрукований в Літомислі. Цей збірник складено на підставі ранішого перекладу чеського з р. 1468. Надруковано в *Codex juris bohemicí, t. IV, 3.*⁵⁾

е) *»Extrakt hlavnějších a přednějších artikuloz z práv Saských a nebo Magdeburských vybraných«*, написаний Микулашем Австіном і виданий р. 1571 північною групою міст, що вживали Магдебурського права, проти книги Брикція.⁶⁾ Надруковано в *Codex juris bohemicí, t. IV, 4.*

ж) *»Práva městská kralovství Českého«* — книга славнозвісного Павла Колдина (P. Ch. Koldin), видана середне-південною групою міст р. 1579 проти книги Австіна. Ця видатна книга по системі викладу нагадує книги Вікторина з Вшегрд. Вона мала

¹⁾ Ibid., p. 31.

²⁾ H. Jireček: *Právníký život . . .* p. 209—210.

³⁾ Ibid., p. 211.

⁴⁾ Ibid., p. 263.

⁵⁾ Ibid., p. 395.

⁶⁾ Čelakovský, *op. cit.* p. 29.

велике розповсюдження і поза межами Чехії. Особливо популярним був „Сумаріуш“ з цієї книги, зроблений Колдиним і виданий друком р. 1581. Сумаріуш витримав цілих 14 видань, був перекладений на німецьку мову і виданий двічі 1607 і 1614 р. під назвою: »Das behmische Recht«.¹⁾

з) Нарешті, треба згадати ще про »*Processus juris Municipalis Pragensis Vito Ophthalmio Strakonicého*, надрукований р. 1585. В цій книзі, крім процесу, вміщено також і норми карного та цивільного права. Перевидано в *Codex juris bohemicí, t. IV, pars 5.*

Було б дуже цікаво порівняти зазначені вище пам'ятники мійського права чеського й німецького на чеському ґрунті з такими пам'ятниками німецького мійського права в Польщі й на Литві, як, напр., Миколи Яскера: латинська переробка »*Sachsenspiegel*«, видана р. 1535; потім Вар. Гроїцького: »*Porządek sądów u spraw mieyskich prawa Magdeburskiego*«, виданий вперше в 1560-х роках; потім його ж: »*Artykuly prawa Magdeburskiego*«, нарешті, Павла Щербича: »*Saxon, seu prawa Polski Majdeburski, nazywaiące Speculum Saxonum*, виданий р. 1581.

Зазначені вище польські пам'ятники Магдебурського права були в практичному вжитку на Литві й на Україні, як правобережній, так і на Гетьманщині.²⁾ Можливо, що й на зазначених польських пам'ятниках відбилися впливи чеського мійського права й чеської термінології, бо, як видно з попереднього, німецьке мійське право в Чехії вже в XIV і в XV вв. було перекладене на чеську мову й оброблене в різних збірниках та компіляціях, тим часом як польські переклади й переробки Магдебурського права з'явилися лише в XVI в. Але це питання потребує спеціальних студій, які ми відкладаємо надалі.

V.

Сліди впливів старочеського права й мови в литовсько-руській державі.

Щоб виявити сліди впливу старочеського права й мови в Литовсько-Руській державі, ми порівняли пам'ятники старочеського права й мови XIV—XV вв. з пам'ятниками права Литовсько-Руської держави, як офіційними, так і приватними. При цьому ми старалися констатувати тотожність правних норм, а коли такої тотожності не було, то принаймні тотожність правничих виразів і термінів. З другого боку, окремі вирази, речення й слова, як в чеських, так

¹⁾ Čelakovský, op. cit. p. 31.

²⁾ Див. у проф. Лашенка: Лекції по історії українського права. Ч. II. Вип. I. Пам'ятники права. Прага 1924. Стор. 49—63. Акад. Н. П. Василенко: Матеріалі для історії українського права. Том. I. Київ 1929. Передмова, ст. V—LXIII.

і в Литовсько-руських пам'ятниках, ми брали й оцінювали, як фактичний історичний матеріал, не торкаючись зовсім чисто філологічних питань, які могли би виникнути при аналізі тих чи інших слів чеської чи литовсько-руської актової мови. Спеціально філологічні питання ми залишаємо нашим філологам. В студіях над історичними пам'ятниками, надто в студіях порівнюючих, історик повинен був би виходити з дослідів, переведених в цьому напрямі філологами, та користатися готовими висновками філології. Але, як справедливо зазначив проф. М. Вейнгарт, філологи, поки що, всю свою увагу присвячують працям над матеріалами живої мови і мало працюють над історією писемної мови.¹⁾ Це твердження відноситься в певній мірі й до українських філологів; ми не маємо, наприклад, ще філологічних студій над історією і пам'ятниками офіційної писемної мови доби Литовсько-Руської держави. При таких обставинах не має нічого дивного в тому, що історикам іноді доводиться з кінцевої потреби піднімати такі питання, які повинні вирішати філологи. В своїй порівнюючій студії ми старалися, оскільки можливо, уникати філологічних питань, обмежуючись лише порівнянням слів і термінів з чисто юридичного погляду.

1. Вступом до порівняння пам'ятників Литовсько-Руського права з пам'ятниками права чеського буде огляд пам'ятника не литовсько-руського, а польського права, так зван. „Статуа кор. Владислава II (Ягайла), даного Литві р. 1420—1423.“²⁾ Ми звернули увагу на цей пам'ятник тому, що він являється переробкою на „руську“ мову Вартського Статуу польського і разом з таким же „руським“ перекладом Вислицького Статуу 1347 р. уявляє один з ранніх документів, писаних офіційною мовою литовсько-руською. Переклад — переробка Вартського Статуу під назвою „Статут кор. Владислава II“ відноситься до I-ї чверти XV в. і зроблено його, як можна думати, одночасово з „руським“ перекладом Вислицького Статуу, а може й тим самим перекладачем. Для нас цікаво зазначити ще й той факт, що перекладач Вислицького Статуу мав під руками не тільки оригінальний латинський текст його, але й переклад на чеську мову.³⁾ Цим може й пояснюється значний вплив чеської актової мови на мову перекладу „Статуу кор. Владислава“. Крім конструкції цілих речень, що так близько стоїть до конструкції чеської, в „Статуті“ зустрічаємо такі чеські юридичні термини: „рок, роки“ — судові строки (rok, roky) в арт. 1, 2, 13 і 15; „Речник“ — заступник на суді (řečník — Řád práva zemsk. § 2—4); „повод“ — позивач, actor (póvod — Řád práva zemského, § 3 та инш.); „супор“ — позваний — reus (soupeř) арт. 11; „коморник, комор-

¹⁾ М. Veingart: O politických o sociálních složkách... Стр. 159—160.

²⁾ Надруковано в Актах Западн. Росції, т. I і в Своді законів словянських Н. Jireček'a.

³⁾ Н. Jireček: Svod zákonův slovanských. Praha 1880, р. IX, XV.

ники“ (komorník), арт. 15, 16; „памятное“ — судовий поплатак (památné — Řád práva zem. § 60). В арт. 9 вжито термин: „на удовьемъ столцы“ (na wdowiem stolci). Нарешті, в Статуті вперше вжито термину: „право“ (арт. 5: „штожь ихъ (сирот) на право позывають“; арт. 13: „Изъ обычая права . . . старого такъ бывало“). В першому випадку термин „право“ вжито в значінні — суду, процесу, а в другому — в значінні об'єктивного права. Руська Правда не знає ще термину „право“; як термин абстрактний, він являється витвором пізнішої доби. Старовинний чеський юридичний словник, так званий „Prešpurský“, що походить з половини XIV в., в главі 44 „De iudicio“ наводить ряд правничих термінів, які для словника склали земські писарі; між цими термінами латинський термин „jus“ перекладено по чеському „právo“.¹⁾ Термин „právo“ вже зустрічається в найдавнішій правничій книзі чеської: „Kniha starého rápa z Rozenberka“ — з початку XIV в. і як раз в більшості випадків в значінні „суд“ або й доказ. З цього видно, що в чеській правничій мові термин „право“ з'явився досить рано. Чи литовсько-руська актова мова запозичила цей термин у чехів, чи самостійно його утворила, це питання можна розрішити тільки після спеціальних студій над давніми нашими пам'ятниками.

2. Першим законодавчим пам'ятником литовсько-руського права в характері загально кодексу треба вважати „Судебникъ короля Казимира“, даний Литві р. 1468. Мова цього пам'ятника являється зразком актової мови литовсько-руської XV в. Вона дуже близько стоїть ще до мови Руської Правди, з якої до Судебника взято багато норм і термінів. Вплив чеської мови на мову Судебника мало помітно, хоч і вжито декілька термінів чеських, як, наприклад: „рок“, „казнь“ (взяниця), „ми пакъ снемься съ паны радою (spěm — сойм)“, „шибениця“ (šibenice). Вживається й термин „право“, як в значінні суду: „а нашодь къ праву поставити“ (арт. 7); „ижъ бы нашому человѣку стало ся право“ (арт. 8), „искати правомъ“ (арт. 10, 19), так і в значінні об'єктивного права: „изъ права земьского выступиль“ (арт. 19, пор. „právo zemské“), „надъ право сягнуль“ (арт. 19). В арт. 7 говориться про „лежньів“, яких хто буде держати в домі, не оголосить „сусідам — околиці“ і на „рок“ не поставитъ, то „вину платитъ“. В чеському праві „лежні“ зуться „ležaký“. („Aby žádný z ránov, z rytierstva a ni z měst ležakóv takových aby nepřechovovali“ — Zřízení zemské, § 544).

3. Литовський Статут далеко більше підпав впливам чеського права й мови. Др. Г. Їречек, заслужений дослідувач старочеського і старословянського права, в примітці до виданого ним тексту Литовського Статуту першої редакції (р. 1529) писав: „для чехів Литовський Статут тим більше цікавий, що, як то вповні очевидно,

¹⁾ Н. Jireček: Právníký život . . . р. 147.

він був написаний або чехом, що жив на Литві, або ж литвином, що знав чеську мову того часу. Вважають, що Статут написано „малоруським наріччям“ (nářečím maloruským), але хто знає правничу чеську мову XV в., той і трохи не буде вагатися признати, що Статут писав той, хто добре вивчив чеську правничу мову.“¹⁾ В іншому місці др. Їречек писав: „Литовський Статут, по змісту в кодексом польським (sic!), по письму — руським, а по мові — чеським. Довго трималися погляду, що Статут . . . написано білоруською мовою, але просте ознайомлення з його текстом доводить, що Статут написано чеською правничою мовою, що панувала на кінці XV і на початку XVI в.“²⁾ Висновок дра Їречека, відомого авторитета в області старочеського права й мови, про те, що мова Литовського Статуту є близькою до чеської писемної мови XV в., являється для нас дуже цінним доказом, хоч др Їречек і не наводить даних, оправдуючих його думку.

Для того, щоб виявити впливи старочеського права й мови на Литовський Статут, ми порівняли Литовський Статут всіх трьох редакцій (1529, 1566 і 1588 рр.) з такими пам'ятниками старочеського права: *Kniha Starého Pana z Rozenberka* (1320—1330), *Řád práva zemského* (1-ої полов. XIV в.), *Vyklad práva českého Pana Ondřeje z Dubé* (XIV st.), *O právích země české Viktorina ze Všehrd* (кінець XV в.), *Zřízení zemské 1500*, *Zřízení zemská království českého*, 1530, 1549, *Majestas Carolina* в чеському тексті (полов. XIV в.), *Statuta ducis Ottonis* (почат. XIII в.). Нижче подаємо висліди цього порівняння, зазначивши паралельно тексту Литовського Статуту текст та окремі термини чеських пам'ятників:

а) Литовський Статут в редакції 1529 р.

Вступний артикул: „Права костельные и светские“ (*práva kostelní a světská*). „Присягою нашою телесною“ (*přísaha tělesná*). „На светую (*světou*) Евангелію вделаны“ (*vdělaní* — виконані). „Обещуем и слируем“ (*oběsujeme a slibujeme*).

Розділ I. Арт. 1: „Карати не хотимъ . . . нижли бы первей в суде явным врадом права хрестиянского . . .“ (*Kto by chtěl . . . koho rohnati k zemskému súdu, ten řád jmá zachováti. Řád práva zems.*) Тут „врад“ вжито в значінні судового „порядку“ — процесу, а не в значінні „вряду“ — уряду (теж і в арт. 7: „завжды врад права хрестиянского заховаючи“).

Арт. 1 (далі): „Коли повод (*próvod*) и отпор (*otrór*) очевисте стали и остаточне были поконаны“ (*pokonati* — термин, що означає — закінчити процес).

Арт. 2: „Виною пенежною“ (*vina* — гривна, штраф; *vina peněžná*).

¹⁾ Н. Jireček: *Svod zakonův slovanských*, р. XII.

²⁾ Н. Jireček: *Právníký život . . .* str. 517.

Арт. 4: „Дети дельные“ (dětí dílné — виділені, що одержали свою частку). „Дельница спадывает на нас, Господаря“ (spadnutí — перейти до когось, дістатися комусь; див. Řád práva zemského § 88). „Которий приржоний брат“ (přirozený).

Арт. 5: „Коли би хто листы наши фальшоваль або ихъ ведомо поживал: таковий мает кожды каран быти фальшер огнемъ“.

Розд. IV, арт. 12: ... „И н того, естли будет на него переведено, иж то он фальшовал: тогды онъ маеть быти каранъ яко фальшер ничим иным, толко огнемъ“.

Тут маємо повну тотожність санкції не тільки по змісту, але й по терминології.

Арт. 6: „Тежъ еслибы который подданы наш врадника нашего земського або посла на справе нашей земской згвалтоваль, зранил або збил: таковий мает быти каранъ горломъ“.

Zřízení zemské 1500, § 400: „Nalezli woubec za právo: jestližeby kto komu list falšem nařekl, a jestližeby ten faleš naň uведен byl, má ten spálen býti jako falešník“.

Zřízení zemské 1500, § 434: „Kdyžby úředníci... od desk zemských od úřadu neb komorníci jeli na puohón a neb pro jinú wěc podle práva, a žeby kto... na úředníky mocí sáhl a je bil, a neb zranil, neb mořdoval... takowy aby hrdlo proti králi i statek stratil“.

Знов маємо тотожність норми й санкції з деякими дрібними одмінами.

Арт. 8: „... Навязывати и с землями“ (navazovati, див. далі).

Арт. 10: „Врадницы наши земские а местские“ (úředníci naši zemští a městští).

Арт. 12: „А того подле суда первого *моцно увезати*“ (mocné uvázati — урядово допустити до володіння); „Шкоды оправити“ (škody opraviti).

Арт. 13: „... Кто в казни нашу господарскую в некоторой суме осажоний“ (kazň, kaznice — вязниця для боржників).

Арт. 16: „Тот мает тратити тые пенези, што вышей *нерядно дано*“ (neřádné).

Арт. 17: „А сведки бы на то были годные“. Конструкція фрази чеська: „A svědci by na to byli hodní“.

Арт. 20: „А то бы ся ку Нашей Ясности приточило“ (a to by se k Naší Jasnosti přitočilo).

Арт. 23: „Мает у везеню (vězení — вязниця) сидити...“ Естли бы што господарь съ паны радами *нашол* (nalézati — найти і рішати; nález — рішення, вирок судовий). Тут чеський термин перекладено на литовсько-руську мову.

Розділ II. Арт. 1: „Шиховати“ (šikovati — ставити військо до порядку, а також вступати до війська).

Арт. 4: „Кождый подданный нашъ шиховавшись и пописавшись... с тыми конми и со всимъ статкомъ (statek), которым ся шиховал...“.

Арт. 5: „Естли бы хто правдиве *немоцень* былъ (nemospný) „...немоцны“ (nemospný) „...немоц“ (nemoc).

Арт. 7: „Естли бы хто замешкал року военного“ (zameškal — Řád práva zemsk. 67).

Арт. 14: „Шляхтиць“ (šlechtic). Також Розд. III, арт. 11.

Арт. 15: „В ланцугъ сажати“ (lancouch — кайдани, цеп).

Розділ III. Арт. 3:

„Теж шлюбуем и обещуем, ижъ въ земляхъ... того вел. князства земель и городовъ, местъ а которыхъ колвекъ (kolvek) де-дицтвъ (dědictví), и держанья, и тежъ которыхъ колвек *урадовъ* наших або честей и достоинствъ (důstojností) жадному обчому (obespný), але только прирочно-нымъ (přirozený) а тубольцомъ тыхъ земель нашихъ вел. князства выше мененого будемъ давати . . . в держанье и жалованье“.

Zřízení zemské 1500, § 467:
„Nalezli wuobec za právo: že král JM ani budoucí králové čeští *ne mají na zámky a na úřady zemské cizozemciow sážeti*“.

Арт. 5: „Але коли бы который з урядниковъ яко *розпроши-тель* (rozprášitel) и *шкодни* (škodný) двора нашего...“.

Арт. 8: „Абы княжата, панове, шляхта... *мали вольную моц* (měli volnou moc) выйти з тыхъ земель... для *набытья... навченя учинковъ рыцерскихъ*“ (rytířských).

Арт. 10: „Почтивость“ (pocřivostř).

Арт. 12 i 13: „Коли бы хто кому *приганил... на чести*“ (zhaněl na cti — Zříz. z. § 440); „Бенкарт“ — „злого ложа син“ (pankhart — Zříz. z. § 171 i Pana Ondřeje z Dubé).

Арт. 12: „Што еси *менил* на тебе“ (mínil — думав про тебе, вважав тебе).

Арт. 14: „А коли простый хлопь або мещанинь шляхтича зъбьетъ, а рукою на него сягнетъ, а окровавит его... тогда *инымъ не мает каранъ быти только руки утяти...*“.

Řád práva zemského, § 36:
„Ale kdyžby nižši vyššiemu *dal, točiz vládyka šlechtici, nebo měštěnin a sedlák vládyce, poliček... má jemu ulata ruka býti...*“.

Повна тотожність норми, санкції й терминології.

Арт. 17: „Покутний“ (pokutný); „суды, в которыхъ пива варят“ (sud — бочка).

Розділ IV має загальний титул: „О поглавли женскомъ“ (O pohlaví ženskem).

Арт. 1: „Естли бы хто хотел вено (věno) жоне своей записати, тогды маеть ошацовати вси именья свои“ (šacovati — оцінити: Řád práva zemsk. § 34).

Теж і в арт. 8: В арт. 1 і слід. вживається термін: „близкий“, по чеському „blizký“ — означає родича.

Арт. 2: „Вдова, которая сидит на вдовьем столцы, а будет ли венована отъ мужа своего, а сынове мають дорослые: тогды мает осести толко на вене своем“.

Pana Ondřeje z Dubé, § 70: „Když ktera žena owdowie a chce na swem stolci wdowiem sedeti bud' s detmi neb bez děti ta sweho věna požiwati“.

Арт. 6 і 7 також „на вдовьем столцы“.

Зазначена норма з термином „на вдовьимъ столцы“ знаходиться і в „Статуті кор. Владислава II (арт. 3—4). В Руській Правді (ст. 88 Троїцьк. списку) знаходимо норму, по якій, „аще жена сядеть по мужи“, має право не тільки на віно („что на ню муж вложитъ“), але й на часть з майна мужа. В Статуті Вислицькому (I. 101), на який зроблена посилка в Статуті Вартському, знаходимо норму, по якій вдова, по смерти мужа „сиділа“ на всьому майні мужа. Вартський Статут, а за ним і Статут кор. Владислава цю норму змінили і визнали за вдовою лише право на віно. Це останнє правило знаходимо і в старочеському праві; його занотував р. 1395 Pan Ondřej z Dubé в арт. 70 свого „Викладу права чеського“, як існуючий закон. З огляду на тотожність норми чеського права не тільки по змісту, але й по терминології з нормою пізніших кодексів: Статуту Вартського (1423 р.), Статуту кор. Владислава (1423) і Литовського Статуту (1529), можна припустити, що цю норму запозичено з чеського права.

Арт. 8: „Теж уставуем, иж которий отец або матка умрет, а дочку свою при своемъ животе за муж выдаст, а иншые по себе зоставит: што будет за первою дочкою дали, толкож мають дати и другим девкам.“

Zřízení zemské 1500, § 495: „Nasezli wuobec za právo: cožkoli po jedné sestře věna dáno, že tolikéž má dáno býti po jiné.“

Арт. 11: „Теж уставуем, естли бы девка без воли отцовское або матчиное засела за мужъ: таковая отпадываетъ отъ посагу отчизного и материстого и именья материстого. А естлибы одна у отца была: тогды отчизна на близких спадывает, мимо такую дочку.“

Zřízení zemské 1500, § 492: Kterážby koliwěk panna bud' panského neb vládyckého stawu komuliwěk slabila bez powolenie otce swého, aby sprawedlnost swú, kterúžby koli k jakému statku měla, ji stratila... Pakli by bratří ne měla tehdy na najbližšieho přítele jejího...“

Арт. 12: „Естлибы девка зостала без отца и матки, еще не маючи лет своихъ дорослыхъ, а пошла безъ воли *стрыевъ* або братьи своее замуж: тогда такъ-вая отпадываетъ от имени своего. А естлибы она мела лета свои, а *братя* або *стрыи* задержали, а не хотели бы ее за муж выдати: тогда однако своевольне не маеть ни за кого ити, *лечь мает ся втеч до инших кровных своих* або до *враду*. А *врад* або *кровные* мають дозволити за муж поити.“

Арт. 8: „*виправа*“, „*виправьене*“ (дочок) — „*výprava, vypravení*“.

Арт. 8: „*шацунк*“ — (šacuňk).

Розділ V. Арт. 4: „Другая братья рожоная для небытности своее не будут *моцни* того *зысканя судового* в права потом поправити“ (чеський „термин“ *pález* — *судовий вирок* перекладено на „*зыскане* *судове*“).

Арт. 5: „Уставляем теж, иж опекун не *моцон* *есть* *отчизны* *детное* *продати* або яко *кольве* *стратити*, ани теж того *именья* их *граничити*.“

Арт. 7: „Уставляем теж, ижъ *старший брат* . . . который, *именьемъ* *супольнымъ* *братскимъ* и *своимъ* *ся* *впекаючы*, *именей* *братьи* *своее* *не* *отделеное* . . . *кроме* *части* *на* *него* *прислухаючое*, *заложити*, *продати*, *заставити*, *отдалити*, *втратити* *не* *может* . . .“

Арт. 7: „*неопатрне*“ — „*neopatrně*“.

Арт. 13: „*близность*“ — „*bližnost*“.

Арт. 16 та инш.: „*Рукоемца*“, „*рукоемство*“ (*rukojem, rukojemství*).

Арт. 17: „*Шалени*“ (*šalený*), „*кацеры*“ (*касеř-ý* — *бретик, ки*). „*Речи* — *набытья* *своего* *власного*“ (*nabytí* — *набуття, те, що* *набуте*).

Zřízení zemské 1500, § 492:
„. . . *Pakliby bratřie nebo strýci* *nebo poručníci* . . . *té panny wdáti nechtěli* . . . *má swe spravedliwosti užiti* . . . *ona mož to wdánie swé wznésti na krále JMt* . . . *nebo na plný soud* . . .“

Zřízení zemské 1500, § 485, 502: „*Poručník králem JMti daný* *neb příbuženstwím, ježto statek urukuje, nemá prodáwati statku sirotčieho bezzwláštneho powolenie krále JMti, pánuow a vládyk z plného soudu* . . .“

Zřízení zemské 1500, § 517:
„*Že bratr starši mladšiemu aby wtratiti ne mohl* . . . *než do swého dielu* . . . *A také starší bratr žádnými záwadami mladšiemu bratru statku zawoditi nemuož* . . .“

Арт. 20: „Теж уставуем, иж за живота его отец детем своим змушена не повинен имения жадного поступати, нижли по доброй воли может части его ему поступити, або што воля его будетъ.“

В наведених артикулах: 8, 11, 12 Розд. IV і в арт. 5, 7 і 20 Розд. V містяться норми, що торкаються маєткових прав дочок, братів, опекуна і права батька на вільне розпорядження маєтком. Порівнюючи ці норми з наведеними арт. „Zřízení zemského“, знайдемо повну аналогію що до норм, а також і тотожність більшості юридичних термінів.

Розділ VI. Арт. 1: „Маєт ему шкоды (škody) і наклады (náklady — судові видатки) оправити“ (opraviti — задовольнити).

Теж: „легкость“ — (lehkost — образа, ганьба).

Арт. 3: „Воеводы, старосты не поспешны (ne pospěšný) которых прав судити“ „Одинъ з тых землянинъ вставичне (ustavičně — постійно) при них мел быти.“

Арт. 4: „Теж уставуем, естлибы до которого князя або до пана, або до шляхтича шляхтичам было некоторое дело: тогда маєт быти позван позвы господарскими або воеводиными або інших владниковъ. Пакли бы тот позванный не стал на тые два позвы: тогда маєт децким поставлен быти. Пакли бы онъ был так необачный и за децким ку праву не стал . . . тогда маєт дано быти увязанье у именье тому, естлибы ся о именьи правуееть, до права . . .“

Арт. 9: „А естлибы хто, будучи з подданных наших к тому року судовому без жадных слушных причин не стал . . . тогда такое жалобнику мают дати увязанье у зправе и в накладе его у въ именье . . .“

Також і в арт. 20.

Аналогія процесуальних правил у випадках „нестання“, неявки на суд позваного. Як в Статуті, так і в „Řád práva zemského“ встановлено санкцію у формі „увязання“, себ то передачі маєтку

Zřízení zemské 1500, § 516: „Nalezli wuobec za právo: aby syn dielu ot otce žádati nemohl . . .“

Řád práva zemského, § 22: „Když by pak ten pohnaný nesměl práva dostáti, nebo který rok zmeškal k sudu . . . tehdy ihned tomu póvodu jmá býti dáno za právo stane a on dá památné A když těch osmnádsti nedělí mine . . . tehda ten póvod má vzieti jednoho úředníka a jednoho komorníka, a ti jej mají vzvěsti na dědiny pohnaného . . .“

Řád práva zemského, § 46: . . . „Má jemu dán býti úředník, aby jej mocna učinil jeho dědin v téj summe.“ § 47: „A kdyžby minule dvě neděli, tehdy póvod s jedním komorníkom má na těch dědinách panovati, koně a dobytek bera v svých nakladiech . . .“

в тимчасове володіння „до права“, як компенсації за „страви й накладу судові“.

Арт. 18: „Естлибы хто кого мель позвы позвати: тогда жалобу мает всю в позвех выобразити, а чого въ позвехъ не выобразить, того на праве не маеть искати“.

Zřízení zemské, § 48: „Nalezli wuobec za právo: ne srownáli se jemu (póvodu) žaloba z puohonem ten puohon bude jemu zdwižen...“

Маємо в ріжній формуліровці тотожню норму про те, що на суді можна „искати“ лише в межах, зазначених в позові (по чеському „рóhonu“).

Арт. 21: „Коли бы хто на другого рукою сягнулъ, попхнулъ, торгнулъ, або вдарилъ передъ судомъ, а не ранилъ, а тымъ сяганьемъ суду квалтъ вчинилъ: тотъ, который сягнулъ, маеть вины заплатити 12 рублевъ грошей, а тому безчестье, какого будет стану. А хтобы перед судомъ добылъ корда, або меча, хотя и не поранилъ: тотъ тратитъ руку, а коли бы хто перед судом ранилъ кого, шию тратитъ.“

Řád práva zemského, § 38: „Kdyžby kto před králem nebo před plným súdem mečem nebo nožem druhého do krve ranil, buď nižší nebo vyšší: tehdy hned má jemu ruka uřata býti...“
Pana Ondřeje z Dubé, § 3: „Ktož před úřadem slovem neb řeči zawinil, ihned u weže sažen býl, a ktož swu braň obnažil, ruka jemu býla uřata, ktož ranil neb skutkem udeřil, hlawa jemu na prahu, kdež práwo bylo, ihned sřata.“

Арт. 22: „Коли бы хто в суда кому другому або судьямъ соромное слово мовилъ, а тым суда и судьи неучстил (neuctil) таковий мает нятством каран быти, шесть недель сидѣти...“

Zřízení zemské 1500, § 6: „Což se křikuow při saudu zemském dotýče, aby z zadu žádných křikuow nebylo;... má naň zawoláno byti (3 krat) ... má do wěže wzat býti a má den a noc seděti... neb daj jednu kopu hrošuow...“

Знов маємо тотожність норм Литовського Статуту і чеського права, що торкаються підтримання порядку, спокою й безпечности на суді.

Арт. 27: „... Тогож часу не сступуючи з права“ (ne sstupující z práva).

Арт. 28: „Подпиране листовъ“ (podpiraní listův — писаних документів).

Арт. 31: „Волную мощь ма мети“ (volnou moc má míti).

Арт. 36: „Судей висажоныхъ“ (vysaditi — призначити).

Арт. 37: „Рыхле“ — (rychle); „упоменушы (Бога)“ — (upromenouti — згадати).

Розділ VII. Арт. 3: „Тежъ естлибы тотъ квалтовникъ убившы кого втекъ зъ земли проч: тогда зъ имения его мает плачона быти убитого голова и шкода, и вина господарская... А оный убійца мает *выволян быти из земли вон*, а хотя бы за се потом приехалъ, а хто бы его забил: тогда тотъ не повиненъ будетъ за голову его платити ничего, а ни у вину жадную не впадываетъ“.

В цих артикулах мається аналогія норм з точки погляду мети закона — переслідування вбивця. Мається повна тотожність санкції, якою встановлюється кара „виволання“ — проскрипції. Виволаний — проскрит по чеському іменуються „psanec“.

Арт. 8: ... „Мужобойца“ (mužebojce — душоуб, убійник).

Арт. 9: „А естли хто шляхтича ранит, а з тое раны его в руку або в ногу *охромил*, або око выбил, або носъ втял, або зубы вырубал, або ухо утял: тогда мает пред ся платити пол человека.“

Арт. 10: „Охромленья“.

Řád práva zemského, § 39:
„A kdyžby ten, jenžto *koho zabil* nebo ranil... *utekl*: má po *všech krajích ve všech mestech* *provolán býti* s tú vinú, aby jeho *ižadný člověk, ktož pod korunu Českú sluši, nechoval*... má *tákež provolán býti, že jest stratenec proti všie zemi*...“

Kniha Starého Pána z Rožmberku, § 180: „Z chromoty *troi pohon*...“

Řád práva zemského, § 64:
„Tuto znamenaj, kdyžby bylo *o chromotu*, a nebylo ještě *poznano*... *tehdy nemá ta přeotsužena byti až do roka; a po roce ma ohledan byti*...“

Арт. 9 (далі): „Естлибы ранил у твар (tvář — лице, вид)... „Коли его жалобник (žalobník) самотретей (sám třetí) поприсягнет...“

Арт. 12: „...Близкость приржоная“ (blizkost' přirozená).

Арт. 15: „...В надею имения приходячого“ (naděje — надія).

Арт. 16: „Теж, естлибы который шляхтич кому иному *дорогу засел* або *заступил* (zastoupil) хотя не одному самому, хотячи его зранити, або забити, а в том тот, который *добровольную дорогу* заседал...забит был...“

Řád práva zemského, § 43:
„Kdyžby kto *koho na cestě oblúpil*, a on z toho *chtěl pohoniti*...“

Pan Ondřej z Dubé, § 10:
na cestě swobodne...“

Арт. 18: „Оный разбой або шкоду своими власными пенезми (мает) *оправовати* (opravováti — задовольнити)“.

Арт. 21: „А при том *оказе* (okaz від okázati — показати).

Арт. 25: В цьому артикулі вміщено такий чеський вираз: „*жем ты ранил невмыслне*“ (že jsem tě ranil neúmyslně).

Арт. 22: „Тогда ранний...“ (ranný — ранений).

Арт. 29: „...А того истого забойцу мают *выволати* (vyvolati): хтобы забил, тогда якобы *безецника*“ (bezecník — бесчестний чоловік).

Арт. 30: „...На смерть *врадом права посполитого*“ (řád práva pospolitého).

Арт. 31: „Хтобы злочинцов, розбойниковъ, злодеев, людей выволаных... в дому або у имении своем переховывал, або имъ некоторую *раду*, або *помоч*... давал и чинилъ... Тогда не инако мает *быти каран*, толко яко каждый з тых злочинцовъ вышъшей писаныхъ...“

Zřízení zemské 1500, § 425:
„...A také jestližeby kto z takovými zločinci a zjewnými zemskými *zhúbcemi obcoval, kwasil, je fedrowal*... že takový *každý tresktán býti má*...“

Розділ VIII. Арт. 3: „Рок *завитый*“ (rok zavitý — остаточний).

Арт. 4: „Теж уставляем, коли бы судья або ездок от права *высланный* на разъезд: тогда тот судья або ездок оную сторону, которая *лепшые* и *знакомитшые* привилы и листы и *знаки*, або *концы*, або *граны вкажет*, будет повинен ку доводу припустити“.

Majestas Carolina, § 49:
„Pakli tak snad nemohlo dokonáno byti, ale z těch devěti (svedkův) *třie naši a třie toho našeho súdeře vybraní losem* — a ti mají pod *přisahú ty meže, hranice a kopce učiniti a to osvědčiti*...“

Тут маємо аналогію процесуальних правил при земельних, межових спорах.

Арт. 6: „...И снемшисе (sněm) *посполе* (pospolu) *выслушают* речей обеюх сторон... Которая сторона *судей видечи* кого *близшого* ку доводу (dovod) а *фолкгуючи* (folkovati — потакати, сприяти) *стороне противней*...“

Арт. 10: „Границю або *межу сказилъ* (kaziti — псувати).

Арт. 15: „...Штобы он того *жита долов* не вез“ ...Оное жито *пожонши* и *свез долов*“ (dolov, dolů — на низ, на місце).

Арт. 17: „...Хто би кому *сведки ганил* (svědci hanil).“

Арт. 23: „*Научене*“ (господарское) — (naučení).

Арт. 25: „*Шафар*, або *врядник* — (šafář).

Розділ IX. Арт. 1: „*Украдом*“ — (úkradem — потайки); „*застрель*“ — (zástřel — забитий звірь).

Арт. 3: „*Секира*“ і „*секера*“ — sekyra і sekera.

Арт. 8: „*Шкодовати*“ — škodovati — терпіти збитки.

Розділ X. Арт. 5: „*Хочем теж* и *уставляем*, абы *кождая застава давности земское* не

Zřízení zemské 1500, § 187:
„Ktož drží *právem věnným neb zástawú věnnau* *kterékoli dě-*

мает мети а ни тратити, ижъ волно будет всякому дедичу, отложивши перед правом пенези, а заставленных держаней дедицтва своего допустити, так за правомъ своимъ приржонимъ, так яко колве инакъ набытьемъ.“

Розділ XI. Арт. 9: „Теж уставуем, естлибы который человекъ невольный за кого зашоль за иного, а поведал ся вольный, а оный панъ, чей человекъ, або челядинъ, просил на него права дати; а оный бы пан не хотелъ ему на него права дати: тогда таковой земенинъ маеть притягненъ быти ку праву земскому.“

В наведеному арт. Статуту, що торкається процесуальних правил в справах позовів про „невільних людей“, вжито таких же термінів для означення невольних людей, як і в чеському праві.

Арт. 14: „Поткати“ — potkati — зустрінути.

Арт. 18: „Неприказный (слуга)“ — nepřikazný.

Розділ XII. Арт. 2: „Естлибъ хто кому побрал стадо свирепье на его або на своей земли, або на чіей кольвек, в грабежи або на изпаши: тот мает платити квалт и шкodu, штобы стало тому стаду, подлуг уфалы нижей написаное. *Бо не мает за испаш стада брати, бы и застал на изпаши, але мает то стадо отогнати до пана, чие стадо, а испаш мает обвести сторонними людми; тогда тот повинен испаш платити, чие стадо шкodu вчинило. Вшак же вызволяючы стадо кобыл, абы на изпаши не были займаны, нижли быдло, кони, волю, коровы, свиньи, гуси мают займаны быти подле давного обычая...“*

В Статуті 1566 р. цей артикул має такий додаток (Розділ XIII, арт. 2): „Нижли стадо свирепье, кони и каждое быдло только до светого Юрья без пастуха маеть вольно ходити, а по светомъ Юрьи въ тыждень кожний маеть около добытку (dobytek — скот) своего сторожу або пастуха мѣти, через все лѣто ажъ до перваго дня мѣсяца Октобра...“

В цій нормі являється неясним, чому Статут „визволяє стадо кобил“ від „займання на изпаши“? Пояснення цього, як і взагалі пояснення цілої норми та її походження знаходимо в слідуючих артикулах „Книhy Starého Pana z Rožmberka“ § 271: „Swiřepice nemož wdati, kteráž na sobě znameníé ima, protože chodi z znamením kobyliím polem. Ale pohoň ze škody coť wadi ot swiřepic.“

dictwie, že proti dědici, a nápadníku těch dědin nikdá se výplata nepromlčí...“

Zřízení zemské, § 253 (такж §§ 259, 261): „Nalezli wuobec za právo: ktožby poháněl pro lidi dědičné sběhlé a také o čeled’; jestližeby kto koho pohnal o člověka sweho dědičného i také o čeledína přistawneho a služebného...“

§ 272: „Pakli ktera sweřepice chodí bez znamení, ač jma i Kobyle pole, a ji mož wdati na swej dědině, že chodi jako orne kliše; takož podkowana sweřepice jako orne klise.“ § 274: „Sweřepice ot swateho Hawla mohú choditi kdež chtě po osenich, kakž najdale nebo najbliže, bez paswy, do swateho Jurie ne mož jich wdati. Ale ot sw. Jurie do sw. Hawla pravo sweřepice pasti pastewci nebo kobylniku, že nemohu choditi kudyž chties, že mož s prawem braniti, že mož na škodě wdati.“ Звязуючи наведені правила з відповідними артикулами Литовського Статуту, бачимо, що заборона займати на спаші „стадо свирепье“, „стадо кобил“ встановлена Статутом на тій підставі, що кобили „ходять kobylim polem“ себ то не як робочі коні, „клячі“, а як матки в табуні, виконуючи свою природну функцію розмноження кінської породи. Але цю функцію кобили виконують всюди на полі лише в осени і зимою, від жовтня до кінця місяця квітня; літом вони повинні ходити з пастухом і сторожею. Займати табун маток з малими лошатами на спашах та тримати їх в загородах то того часу, поки власник табуна викупить, заплативши шкоду, могло би пошкодити табунові, без жадної потреби. Тому Статут і забороняє взагалі „грабіж“ та „займання стада кобил“, що ходять „кобилім полем“. Аналогічне побутове явище, як в Чехії, так і на Литві, вимагало аналогічного правила. Редактори Статуту 1529 р. знайшли відповідне правило в Книзі старого пана з Розенберка і взяли з нього, як термини (свирепа, свирепье стадо), так і санкцію. Редактори Статуту 1566 р., залишивши в цілому арт. 2 Розд. XII попередньої редакції, додали до нього дуже важливу частину з арт. 274 Книги старого пана з Розенберка. До цього ще треба додати, що процедура „займання“ скоту на спаші і засвідчення шкоди через „людей сторонніх“ нагадує слідуєче правило з Zřízení zemského 1500, § 477: „Ten ktoby dobytek zajil, obwed' škodu hned lidmi hodnowěrnymi,“ — шкоду має платити власник скоту.

Арт. 14: „Следник (пес)“ — slidník.

Арт. 15: „Теж уставуем, коли бы кого пес уел (ujedl — вкусив) з чиего пощванья (poštvaťi — нацьковувати).“

Розділ XIII. Арт. 5: „Колибы хто лице своее речы краденое в чиего слуги або у подданого застал, так на дедицнем его, яко инде колве: тогды такового человека мает вести до пана его, а просити с ним справедливости. А естлибы ему справедливость невчинена: тогды тотъ, при чием человеце лицо застанет, будет повинен о то перед судом нашимъ поставити...“

Аналогічна норма знаходиться в „Zřízení zemské“ § 538: Там сказано, що коли б хто спіймав злодія, повинен повідомити його пана і, коли пан схоче злодія негайно скарати, то віддати панові. Колиж пан не схоче свого чоловіка карати, то той, хто піймав, має увязнити злодія, а потім одвести до суду.

Також аналогічні правила, як в нормативній частині, так і в санкції, знаходимо в арт. 15 цього Розділу Статуту і в § 544 Zřízení zemské про „поволання“ розбійника чи злодія на когось і про „неодволення“ названого злодієм: „поволаний“ карається „hrdlem a statkem“, як злодій.

Арт. 15: (Розбійники) „... поволали на *наместника* свого“ (náměstek, ка — товариш, помішник).

Нарешті в арт. 18 Статуту мається таке правило: „Колибы хто з подданих наших... о яку крадену речъ предъ врадомъ обвинен был... а тот, хтобы купилъ... добрыми людьми... высведчилъ, ижъ тую реч на вольномъ торгу, або на войне, або на ярмарку явно купилъ: *таковый оное лицо... оному, чие было, мает вернути, а пенеги свои тратит...*“.

Аналогічну норму знаходимо в § 438 Zřízení zemské 1500: „Že nemá žádný věci zlodějské kupowati weda o tom, že jest kradena. A jestliže by kúpil, newěda o tom, proto to darmo wrátiti musí...“.

З порівняння наведених вище місць Литовського Статуту 1529 р. з пам'ятниками чеського права виходить, що найбільш випадків аналогії припадає на Zřízení zemské 1500, друкований кодекс чеський, найближчий по даті до Статуту; за ним іде Řád práva zemského, потім Kniha Starého Pana z Rožmberka, Kniha Pana Ondřeje z Dubé і нарешті один випадок аналогії з Majestas Carolina.

Що торкається питання про вплив чеської правничої термінології і взагалі старочеської актової мови на мову й термінологію Литовського Статуту першої редакції, то на підставі наведених прикладів це питання розрішається цілком позитивно. Невідомі редактори Статуту 1529 р.¹⁾ використали пам'ятники чеського права в двох напрямках: або беручи окремі норми, або ж позичаючи юридичну термінологію і, навіть, цілі речення. Іноді вони перероблювали норми і термінологію, пристосовуючись до системи й духу Литовсько-руського права, інодіж вставляли окремі слова і речення без жадної переробки і в тому ж самому значінні, в якому вони вжиті в чеських пам'ятниках.

б) Литовський Статут в ред. 1566 р.

Вплив чеського права й мови можна спостерегти і на 2-й редакції Статуту, р. 1566, що видно з таких прикладів:

Розділ I. Арт. 2: „Первей у суду *рядом* (řádem) и поступком права (в Статуті 1529 р. було: „врядом права“. Редакція 1566 р. замінила „вряд“ словом „ряд“, ще наблизивши до чеського терміну „řád“).

Арт. 3: „О *ображенъе* (obraziti) маестату господарского...“.

¹⁾ Чарнецкій: Історія Литовскаго Статута. Київ. Универс. Изв. 1866. IX, стор. 11.

„Коли бы хто змову албо *спикненье* (spiknutí se — змовитися) албо бунт учинил на здоровье господарское...“. „И мынцу без воли наше (сил явне“ (mínce — монета).

Арт. 5: „Так во ображенью маестату нашего *неле* (neli) да за осоченемъ або вымовенемъ маеть ее на подданныхъ нашихъ *сквапляти*“ (kvariti).

Арт. 7: „... Одно мает справоватися тому отъ кого будетъ обвиненъ и ласки наше господарское перенайдовати за *кглейтом*“ (gleit — охоронний лист див. Zřízení zemská 1530 p.).

Арт. 8: теж „кглейт“.

Арт. 18: „Теж уставуемъ иж листовъ нашихъ заповѣдныхъ (кглейтов) на *продлуженье* (prodlužení) справедливости людское... отъ сихъ часовъ напотомъ до всякихъ судовъ мы сами и потомки наши давати не будемъ“ (Zřízení zemská 1530, § 9: „Aby již více žádný kral český *neglejtaval* ani *glejtovati* mohl nižadného před soudom zemským“).

Арт. 25: „Аже первой сего *рукоемствомъ увыйстити* (rukojemstvím ujistit — забезпечить), бы тотъ, противъ кого отповѣдь учинилъ, въ покою былъ“ (в Zřízení zemská 1530, арт. 188–189 — „ujistiti, ujišten“).

Розділ II. Арт. 5: „О хоружыхъ“. „А хоружый и гдѣ будетъ хоружовъ держати, маеть на себѣ мѣти зброю добрую и *гелмъ* (helm — шлем) албо *прильбицу* (přilbice — шишак) и бронь...“. „А хоружовъ сам хоружый в *гуфѣ* своемъ (houf — відділ війська) на *шиху* (šik — військовий порядок) и ку потребѣ маеть держати...“.

Арт. 25: „... Люди прибылые и тутошніе *жолнеры* (žoldneři) не мають иншими дорогами... *стягнути* (stěhovati — переїздити) и на *лежахъ* се (leža, -чка — стан, лагерь) роскладати... а *лежу* роспишетъ... а дорог изъ лежъ ихъ... даныхъ и ознайомленыхъ они їздити въ *пицованье* (přicování від přicovati — добування прокорму, фуражировка) нигде не мают...“.

Розділ III. Арт. 30: „О мѣрахъ...“. „4 корцы мѣры наше дворное ровныхъ безъ верху и *тресенья* (tresení), але подъ *стрыхъ* (strych — корець)...“.

Розділ IV. Арт. 12: „За нестане на суду... мает заплатити *нестаного* копу грошей... Таковый вжо въ речи своей *упадываетъ* (upadatí — програти справу) и *реч вечне тратит*“ (řeč věčně tratit). „Шкоды и наклады правные“ (škody i naklády).

Арт. 16: „... В позвах... не мають писати речей *доткливыхъ* (dotklivých) *ку почтивости* (ku poctivosti)...“.

Арт. 21: „... А еслибы што *недойзрѣнемъ* (nedozíratí — недоглянути) ихъ на томъ урядѣ въ справѣ ихъ *поблудило* (pobloudiviti — помилитися)...“.

Арт. 23: „... Не повинна (позвана сторона) отповѣдати на позовъ, который бы былъ *скробанъ* (škrabatí — скребти)...“.

Арт. 27: „... На суде седети каждого дня отъ поранку до не-
испорное години (nešporný, -а — вечерній, -я) ... и не фолькзуючи
никому“ (folkovati — прощати, попускати).

Арт. 30: „Теж уставуемъ, хотечи то мети, абы у суду жалобы
отпор (отпор) поряднѣ (pořadně) безъ сваровъ (bez svárův) и не
потребного забавенья (zabavení — затримання) и проволоки шли“.

Арт. 38 встановлює, щоб на суд ставали без зброї. Забороняє
ставати „з древомъ, зо щепомъ (ošter — спис), з ручницею (ruč-
nice), з лукомъ и съ кушою“ (kuš — праща). Дозволяє мати „корд“
(kord) и „мечъ“.

Арт. 57: „О доводехъ листовныхъ“ (o dovodech listovních).

Розділ VIII. Арт. 7.: (Позбавляються спадщини) „... кгда
упорнѣ кацерства (kacířství, kacieřství — єресь) не слідують (не
переслідують)“.

Розділ XI. Арт. 4: „... Маеть быти каранъ, яко квалтовникъ,
а не будетъ ли хто стояти або фалдровати (fedrovati — помагати,
покривати, див. Zřízení zemská 1530 р. арт. 175, 177, 178).“

Арт. 9: „... Мужъ и жона ... будучи въ ростырку (rostržka —
спор) з яких кольвек причинъ, одинъ другого приправиль о горло
(připravil o hrdlo), замордовалъ (zamordoval), або струль ...“
„Сынове або крєвные то мають до вряду оповѣдати и обжаловати
або фальдровати („fedrovati“ — значить — покривати, але тут це
слово вжито помилково в протилежному значінні) на каждого та-
кового мордера (morděř)“.

Арт. 16: „Хто отца або матку свою изъ якое заметы забиль
родича свого о горло приправиль (див. арт. 9) ... смертью
и потварностью (potvornost' — ганебність) ганебною маеть каранъ
быти ...“ (про кару за отцевбивство буде сказано низче).

Розділ XIV. Арт. 30: „... особа легка (lehká), злого заховання,
посполитый корчемникъ (pospolitý krčemník), грач подозренный
(hrač podezřený), або передъ тымъ поволанный (povoláný)“ . „... А
значило бы се, ижъ не вымысломъ потвареного помовиль (potvor-
ný), але за обелживость (obelhati), зъ жалю (žal) и форсунку (fre-
suňk — жаль, клопіт), а то для того, быся.. жаль по жалю не двоиль...“

в) Статут в редакції 1588 р.

Литовський Статут 1588 р. являється поширеною редакцією
Статуту ред. р. 1566. Переважаюча більшість наведених прикладів
з Статуту 1566 р. відноситься і до редакції 1588 р. Тому тут подаємо
лише приклади з тих артикулів ред. 1588 р., яких не має, або які
відмінні в ред. 1566 р.

Розділ II. Арт. 22: (про військову службу). „Хтобы колвекъ
съ подданныхъ нашихъ пенези наши бралъ, таковые за пенези наши
особами мають в гуфѣ (houf — відділ) нашом пенезном (peněžný)
становитися“.

Розділ III. Арт. 22: „Коли нешляхтич шляхтичу закид на шляхетство зробить, такового . . . вряд наш . . . мает розказати *кату* (kat, mistr) вести до *пренкзира* (pranůř — стовб, біля якого карають) и тамъ его дубцы бити и потомъ высветчити (osvetčiti — опитати) . . .“

Розділ IV. Арт. 29: „Чужоземець . . . с права въ чомъ виненъ зостанеть а невсхочеть платити альбо слушного въ томъже поветѣ оселого *рукоемства* (rukojemství) по себе дати . . . Маеть быти до учиненья справедливости отъ вряду порукою *уищонъ* (ujistěn — забезпечений), естли жъ бы врядъ въ томъ которой кольвекъ стороне *фолькговаль* (folkovati — попускати), а *скуточное* (skutečný — дійсний, правдивий) справедливости и *отъправы* (opráva — задоволення) укривжоному . . . не вчинилъ . . .“

Арт. 34: „ . . . Уставуемъ, ижъ во всехъ таковыхъ речахъ на судъ кгородскій *вынятыхъ* (vujímati — виключати) *мамърами* на позы мають быти даваны (membrana — pergamen, див. Zřízení zemské 1500 р. чеський і латинський тексти)“.

Арт. 40: „О поправенью *облуженья* (oblužení — одурення) або сказки неправное вряду кгородского и земъского за *нестаньемъ* стороны позваное учиненого (nestaní).“

Арт. 52: „ . . . Абы на роки земские и гродские . . . збройне и з гайдуками або драбы не приежджалъ, одно въ *почъствѣ* (počet — число) *меръномъ* (měrný — уміркований), скромномъ . . .“

Арт. 56: „О злеценъе речи и о данью моцы“ . . . „Маеть *речнику* (řečník — промовець, заступник на суді), або *умоцованому* (upospený) своему реч свою к мовенью у права злетити листом своимъ отворонимъ . . . и въ томъ листѣ . . . поменивши речи, о што идетъ . . . на позовъ указати и *моць на зыскъ и на страту доложити*“ (Zřízení zemské 1500, § 255: „Sve pře poručiti na zisk i na stratu“ — звичайна формула судового уповноваження; про це див. низче).

Арт. 105: „О потварцохъ“ „ . . . Забегаючи тому, абы люди злые отъ *потварей* на людей невинныхъ повъстяганы были . . . речи змышленые *потварные* (potvorný — дивовижний, ганебний) до суду донесь . . . тогды вже . . . такому ноздра (nozdrá) розрезана быти маеть . . .“

Розділ XI. Арт. 5: „О способе выволання (vuvolání).“ „З тих причинъ Е. Кор. М. того Н., яко непослушного *выволювает* (vuvolává) с панствъ своихъ зъ *сполку обцовання* (ze spolku obcování) подданныхъ своих з ихъ земель своих . . .“

„В томъ же повинность кожного вряду судового гродского обовязуетъ звлаща, где права майдебурского нетъ, ижъ мають и повинни будутъ на врядахъ своихъ *мистра*, то естъ *ката* (по чеському „кат“ зветься: „kat“, і „mistr“) . . . *жебы сторона поводовая* (žebу strana povodová) не ищучи и ненабываючи ката зъ иныхъ

мести, могла его заразъ на томже вряде ку виконанню сказання врядового мети . . .“

Арт. 6: „ . . . Дети або кривные того замордованого мають сѣдомъ околичнымъ того жъ часу, а потом и вряду оповедати и ожаловати и инъстыкговати або фольдровати (*fedrovati*) на каждого такого мордера“. (Як і в арт. 9, Розд. XI, ред. 1566 термин „фолдровати“ вжито в протилежному значінні: не „покривати“, а „переслідувати“).

Арт. 15: „ . . . Унесенемъ . . . одно з *зуфальства* (*zoufalství*) або *опильства* (*opilství*) . . .“

Арт. 18: Титул: „О *запалячох* (*zapalovač*) мѣсть и домовъ“.

Арт. 28: „ . . . Умориль (*umoriti* — замучити), або ослепил, *охромил* (*ochromil*) и на чомъ кольвекъ *уломнымъ* (*ulomný-m* — покаліченим) учинилъ“.

Арт. 35: „Иж слуги врядовые *оправцы* (*oprávce*)“.

Розділ XIV. Арт. 30: (О караню чужоложства) „ . . . Панна . . . которая бы на сторону *вшетечне* (*všetečně* — распутно) мешкала, на которую повиннымъ по отцы и по мечу вольно будетъ инъстыкговати“ („ро меї“ — термин, що в чеському праві означає родичів по батькові і взагалі мужеського коліна).

Арт. 31: („О караню зводницъ“) „ . . . Зысковъ *спросныхъ* (*sprostých*, публичних, ганебних, огидних) богу и людемъ почтивымъ обрыдлыхъ . . . для зыску своего *спросного* . . . для *спросности* (*sprostosti*) телесное . . . за намовами *зводницъ* (*svodnice*) внивечъ в *спросное* а *вшетечное* (*sprosté a všetečné*) помешканье . . . оборочаются . . .“

Арт. 32: „О забитью бенкарта (*pankhart*)“.

Наведемо, далі, кілька артикулів, що маються в обох редакціях Литовського Статуту — 1566 і 1588 р.:

а) Розділ I, арт. 13 ред. 1566 р. і Розд. I, Арт. 17 ред. 1588 р. „О фальшованью монеты, о мындзех“. „О мынцах и о золотарехъ“.

„Техъ, хтобы монету нашу фальшоваль и безъ воли наше переправоваль и обрѣзоваль, такъ тежъ *мындзаре* (*мынцары* — 1588 р. — *мінці*), которые золото и серебро и иншую матерію належачую и прислухающую ку *мынцы* (*мінце*) фальшовали бы, зливали, мешали ку пожитку своему и ку *шkode речи посполитое*, а того бы се на нихъ *досветчно*, тые мають быти на *горле огнемъ караны безъ милосердья*, потомужъ и золотары, которые золото, серебро *фальшуютъ*, и межи того мешають медь, цынъ, або оловъ, а въ томъ былибы дознаны, тогда сами на *горле огнемъ мають быти караны* . . .“

Порівняймо з арт. 432 *Zřízení zemské* р. 1500: „Nalezli wuobec za práwo: jakož někteří *swéwolně* proti všemu práwu ne-

spravedliwě mincí naši tepú a falšují, nam i wšemu králowstwi k weliké škodě, takowé wšecky mince zapowiedáme, aby brány nebyly; pakli uswědčen kto bude a nebo dopaden byl, ježtoby takowé peníze mezi lidi wnašel, takowý každý aby kázán byl a pomstu trpěl, tak jakož na falešnika slušie“.

Тут маємо повну аналогію норми і санкції що до охорони державної монетової регалії, а також тотожність термінології.

б) Розділ IV. Арт. 11 ред. 1566 р.: „О книгахъ земскихъ, въ каждомъ повѣтѣ гдѣ будутъ хованы“.

„...А розъѣздаючися (судді) мають тые книги (земські) вложити и заховати въ скрыню мощную за тремя замками, отъ которыхъ одинъ ключъ будетъ у судді, другой у подсудка, а третій у писаря, а печатями своими запечатывати мають...“

Розд. IV. Арт. 11 ред. 1588 р.: „...А кгда роки отъсужоны будутъ, тогда по выволанью роковъ мають книги еще немней трехъ дни лежати, при которыхъ мають быти неотъезжаючися судья, подсудокъ и писарь для сознанья уписованья и выписовъ бранья для иныхъ потребъ шляхетскихъ. А розъѣздаючи се мають иные перъвшихъ роковъ книги вложити и заховати въ скрыню мощную за трима замками (і далі, як в ред. 1566 р.)... Але книги тыхъ одныхъ судовыхъ роковъ, съ которыхъ по отъсуженью ихъ будутъ розъѣждчатъ, мають быти у писаря земского, яко врадника присяжного аж до другихъ роковъ судовыхъ, а то для порадного справованья и на чисто переписанья книгъ... А кгда трои роковъ отъсужены будутъ, тогда по отправенью четвертыхъ роковъ, вжо тые sprawy прошлыхъ троихъ роковъ въ одны книги черезъ писаря знесены и вязаны быти мають...“

Порядок заховання судових книг „під трьома замками і ключами“ знаходимо також в Статуті кор. Владислава II з р. 1423, в арт. 14-му: „А тьи книги имѣють быти за тремя ключи замкнуты: одынъ ключъ имѣеть имѣти судья, другой подъсудокъ, а третій земскый писарь; и одному безъ другого негодится тыхъ книгъ отмыкати. А частокротъ потребують зъ тыхъ книгъ праведныхъ списковъ; а про тожь судья, коли жъ... узритъ часъ подобній, имѣеть... волать служебникомъ явнѣ, ижъ подъ такимъ повѣтомъ и у такому мѣсяцу и у такой день книги правыи... отворены и вложены: кому потребно будетъ списковъ, тотъ пойдетъ“.

Цей артикул взято з арт. XIII statuta Wartensia 1423 р.

Наведені вище артикули містять такий порядок збереження земських судових книг в Литовсько-Руській державі: Книги знаходяться в певному, безпечному місці, навіть в „міцній скрині“ під трьома замками, чи ключами: судді, підсудка й писаря. Одчиняються книги для записів і для виписів в певні дні: під час судових сесій і протягом трьох днів після них. Статут 1588 р. додав дуже важливі пояснення до цього правила: таким порядком зберігаються не всі

книги, а лише за попередні роки і вже закінчені; щож до книг за три останні роки й книги поточного року, то вони знаходяться в розпорядженні земського писаря для запису поточних справ і для переписки. Лише по закінченні 4-го року книги за останні роки переходять у фонд книг закінчених, що повинно зберігати за трьома замками.

Аналогічний порядок збереження земських книг, але більш, як на сотню літ раніше Статуту кор. Владислава II і на 350 літ раніше Литовського Статуту 1588 р., існував в Чехії, де земські книги з'явилися в I-й полов. XIII в.

В „*Majestas Carolina*“, глава XXVII міститься слідує правило: „*Haec, que forent super hereditatibus et causis finitis jam compositae, quas ut moris fuit antiquitas, sigillatas prius per supremum camerarium, supremum czudam seu iudicem et burgravium castri Pragensis ac terrae notarium, in sacristia cathedralis ecclesiae Pragensis volumus custodiri*“. (Codex juris bohemici, vol. II, p. 2). А в „*Sententiae a iudicio terrae latae*“ — додатку до „*Officium regni Boemiae circa tabulas*“ кінця XIV в. (Codex juris bohemici, vol. II, p. 2; vol. III, p. 2) маєтья таке правило: „*Většie dsky mají býti uzavřité na Praze, pode třmi zámky pánov tři dřevěčených (komorník, sudí, pisař zemský), a nikdy nemají otevřeny býti, než na suché dny, když páni na súde na plnem sedie...*“ Далі додано, що з постанови суду, писарь земський має в своїому розпорядженні книги поточного року і „*quarterní od rokóv do rokóv*“. Менші „*dsky rohonné*“ і записові книги на суми до 100 коп мають бути відкриті кожного дня.

Отже, як бачимо, між правилами Статутів і старочеськими існує повна аналогія не тільки в основі, але й в подробицях. Особливо це треба сказати відносно арт. 11 Статуту 1588 р., який в часті, що торкається обов'язків земського писаря, повторює правило *Sententiarum a iudicio terrae*, причому, не вживаючи термину „*quarterní*“, всеж таки говорить про книги, в які „*справи прошлыхъ трьохъ роковъ*“ на 4-й рік „*въ одны кныги черезъ писаря знесены и вязаны быти мають*“. З огляду на те, що земські книги в Чехії були заведені ще в I-й полов. XIII в. і що правила про порядок їх збереження були записані в XIV в., можна припустити, що з Чехії правила були перенесені до Польщі, а потім і до Литви та знайшли свою формулюровку в Статутах Вартському і Литовському.

в) „*Poenae parricidii*“. В Литовському Статуті ред. 1529 р., Розділ VII, арт. 14 сказано: „*Иж коли бы хто отца своего рожного або матку забиль: тотъ горло и честь свою тратить*“.

Зовсім відмінну норму знаходимо в пізніших редакціях Статуту. Розділ XI, арт. 16 ред. 1566 р. „*О забойцахъ отца и матки*“. „*Уставуемъ, естлибы хто отца або матку свою изъ какое заметы („запаметалости“ в ред. 1588 р.) забиль, якимъ колвекъ обычаемъ*

родича своего о горло приправиль; тогда таковой сынъ або дѣвка, которая причиною своею родича своего о горло приправила, не только горломъ маеть быти каранъ, але ѣ почтивость и вси имѣнья („и маетность“ — ред. 1588 р.) тратить, и такового смертью („карностью“ в ред. 1588 р.) и *потварностью* (*potvornost'* — надзвичайність, ганебність) ганебною маеть каранъ быти: по рынку возечи и клещами тѣло его *торгати* (*trhati* — щипати, рвати), а потомъ у мѣхъ *скураный* (*měch skoraný*), усадивши до него пса (*psa*), кура (*kuřa* — півня), ужа, котку (*kotek*, ка — кота), и тое все посполу въ мѣхъ завезавши, гдѣ поглубей до воды утопити; тѣмъ же обычаемъ и помочниковъ его, которыхъ поволаеть або на ныхъ правомъ будетъ переведено, маеть быти караны . . .“

Похождення цієї надзвичайно цікавої і для побутових обставин Литовсько-Руської держави незвичайної норми, як ми гадаємо, таке. В Дігестах Юстиніанових — Lib. 48, Tit. IX, 9, мається така норма: „Poena parricidii more majorum haec instituta est: ut parricida virgis sanguineis verberatus deinde culleo insuatur cum cane, gallo gallinaceo et vipera et simia: deinde in mare profundum culleus jactatur“. Ця стародавня норма римського права (*more majorum*) була рецепована потім німецьким мійським правом, власне правом Магдебурським. В старовинному процесі *juris municipalis* нового міста Праги ця римська норма формулована так: „Insitus culleo cum cane et gallo gallinaceo et vipera et simia et inter eas ferales angustias comprehensus serpentium conteberniis misceatur, et ut regionis qualitas tulerit, vel in vicinum mare vel in amnem projiciatur“¹⁾ (під текстом зроблено цитату: „N. 27 Dist. 3.“, то значить: „Liber Distinctionum oder Der vermehrte Sachsenspiegel. Книга Магдебурського права, що була складена в 2-й полов. XIV в. невідомим автором з Мішни і була у вжитку нового міста Праги).²⁾

В мійському праві старого міста Праги, що розвилось на основі права Нюрнберського, давньої римської норми немає. До отцевбивства приміювалися звичайні норми, як до вбивців підступних (*aukladných*). Славнозвісний Павло Колдин в арт. IV, глави XXVII своєї книги: „Artikulové práv městských“ з р. 1579 пише: „Kteréhožto (parricidii) pokuta taková od starodavna u Římanův byla; že takový vražedník do pytle se psem, s kohoutem, s hadem a s vopici zašit a do moře aneb do jiné vodý uvržen býval. My, šetřice obyčeje a pořadku království českého, při vraždách a mordich takto se podle práva chovati budeme . . .“: Глава XXX: „Mordýř oukladný ma předkem k koní přivázan, potom *po uličech smykan byti* a potom do kola vpleten . . .“³⁾

¹⁾ Н. Jireček: Codex juris bohemici, т. IV, р. 5, стор. 73.

²⁾ Н. Jireček: Právníký život . . . , стор. 210.

³⁾ Codex juris bohemici, т. III, р. 3, sec. 2, pp. 322—324.

Порівнюючи наведений вище арт. 16 Статуту ред. 1566 і 1588 р. з нормами римською і чеськими, можемо спостерегти, що норма Статуту має в основі норму римську, але замість биття різками (*virgis sanguinis*) взято з норми чеського мійського права „воження по вулицях“ і „торгання“ тіла кліщами, причому термин „smýkati“, який дослівно значить „волочити“, в Статуті замінено іншим чеським термином „trhati“ — щипати, рвати, а також і „смикати“. Ціла формуліровка статутової норми про отцевбивство носить явні сліди чеської юридичної мови, як по складу цілого тексту і окремих речень, так і по вжитій термінології, виключаючи, хиба, заміну гада — вужем та малпи — котом, яку зробили редактори Статуту, примінюючись до місцевих умов життя.

Підводячи підсумок фактичним даним, добутим при порівнянні Литовського Статуту з пам'ятниками старочеського права, можемо зробити такі висновки.

Що торкається змісту, то, як видно з наведених прикладів, Литовський Статут містить в собі певну кількість норм, які уявляють або повну тотожність з відповідними нормами старочеського права як в нормативній частині, так і з точки погляду санкції, або ж аналогію з точки погляду змісту й мети закону. Ці приклади дають підставу зробити висновок, що редактори Литовського Статуту не тільки були ознайомлені з пам'ятниками старочеського права, але й використали їх при редакції Статуту, іноді в більшій, іноді в меншій степені.

Щож торкається мови й термінології, то наведені числені приклади запозичення чеських юридичних термінів і навіть цілих речень стверджують, що мова Литовського Статуту дуже близька до старочеської актової мови як по складу, так і по лексичному матеріалу. Деякі артикули Статуту по своїй конструкції й по мові уявляють з себе, ніби то, переказ з чеської мови на мову литовсько-руську з домішкою „руських“ слів та виразів (крім наведених раніше артикулів Статуту, також арт. 11 і 20 Розд. I та інші). З окрема, що до юридичної термінології, то треба сказати, що редактори використовували старочеську термінологію різними способами: вони брали чеські термини і писали їх „руським“ письмом без жадних змін, строго додержуючись чеської транскрипції, або ж робили деякі зміни в транскрипції, наподоблюючи до литовсько-руської актової мови. В інших випадках редактори перекладали чеські термини на литовсько-руську мову, ставлячи іноді поруч перекладу і чеський термин. Деякі з чеських термінів, особливо ті, що були взяті з іншою транскрипцією, або з деякими змінами, могли бути запозичені не безпосередне з чеського тексту, а з польської мови, яка в свою чергу запозичила їх з мови чеської і певним способом модифікувала.

Щоб в'яснити цей факт і внести відповідні поправки, довелося знайти в Литовському Статуті чеські слова й термини порівняти ще й з відповідними термінами польськими. Ця додаткова праця дала слідуючий матеріал, який для зручності ми розбили на такі групи:

а) В Литовському Статуті знаходяться чеські слова, яких не має в польській мові і які були взяті до Статуту без жадних змін, або з незначними змінами: повод — *póvod*, отпор — *otpor*, дел — *díl*, спадувати — *spadnouti*, налез — *nález*, немоцный — *nemocný*, приточити — *přitočiti*, менити, нил — *mieniti*, nil, мужобойца — *mužebojce*, невеста (дівка, жінка) — *nevěsta*, наместник (товариш, помішник злодія) — *náměstek*, суд, суды (бочки) — *sud*, застрел — *zastřel*, сверепа — *sveřepice*, следник (пес) — *slidník*, пощванье — *poštvanie*, увыйстити — *újistiti*, стрых — *strych*, фалдровати — *fedrovati*, особа легка — *osoba lehká*, облуженье — *oblužení*, зуфальство — *zufalství*, уломный — *ulomný*, оправца — *opravce*, вшетечне — *všetečne*, спросный — *sprostý*, забавенье — *zabavení*, та инш.

б) Чеські слова, які є і в польській мові, але які були запозичені з додержанням чеської транскрипції: костельный — *kostelný*, *kościelni*; вено — *věno* (чеськ.), *wiano* (польськ.); сведкы — *svedci*, *swiadki*; шиковати — *šikovati*, *szikować*; почстивость — *poctivost'*, *roczeiwość*; зганити на чести — *zhaněti na cti* (п. *zganeti* — писалося б: зкганити); рука утята — *uřatá*, *ucięta*; поглавли — *pohlaví*, *rogłowi*; шацунк — *šacuňk*, *szacunek*; неопатрне — *neopatrně*, *neopatrznie*; близность — *bližnost'*, *bliższość*; рукоемство — *rukojemství*, *rękojemstwo*; оправити шкоду — *opraviti*, *poprawiti*; легкость — *lehkost'*, *lekkość*; не сступуючи — *ne sstupující*, *zstępująca*; охромити — *ochromiti*, *ochromić*; выволати — *vyvolati*, *wywolać*; казити — *kaziti*, *kazić*; долов — *dolov*, *na doł*; украдом — *úkradem*, *ukradkem*; шкодовати — *škodovati*, *szkodować*; прильбица — *přilbice*, *przyłbica*; продлуженье — *prodlužení*, *przedłużenie*; поблудити — *poblouditi*, *poblądić*; корчемник — *krčemnik*, *karczemnik*; грач — *hrač*, *gracz*; торгати — *trhati*, *targać*; ноздра — *nozdra*, *nozdrze*; светский — *světský*, *swiecki*; посагоу — *posahou*; нешпорный (година) — *nešporný*, *niesporny*; і др.

в) Чеські слова були перекладені на литовсько-руську мову і вжиті иноді поруч з перекладом:

„*Nález*“ — „зысканье судево“; *přirozeným* — прирожоним або тубольцомъ; „потварностью ганебною“ (*potvornost'* — ганебність); „з жалю и форсунку“ (*fresuňk* — жаль); „*mistra*“ — „мистра“, то есть „ката“; змова або спикненье — *spiknení*, від *spiknutí*; въ почъте меръномъ (*měrný*), скромномъ.

г) Чеські слова, які мають однакову транскрипцію в польській мові: статеk — *statek*, *statek*; шкодный — *škodný*, *szkodny*; моц — *moc*, *moc*; ранний — *ranný*, *ranny*; выправенье — *vupravení*, *wyprawienie*; поспѣшный — *pospěšný*, *pośpieszny*; уставичне — *usta-*

vičně, ustawicznie; близкость — blizkost', bliskość; безецник — bezecnik, bezecnik; шафар — šafář, szafarz; гуф — houf, huf; пицованье — picování, picowanie; лежа — leža, leża; клейт — gleit, glejt; кацерство — kacieřství, kacerstwo; жаль — žal, žal; обцованье — obcování, obcowanie, і др.

д) нарешті чеські слова, перенесені до Статуту в польській транскрипції:

Фальшер — falečník, falszerz, бенкарт — pankhart, bękart; фолькговати — folkovati, folgować; посельство — poselství, poselstwo; гелм — helm, hełm; мынца — mince, minca; скробати — škrabati, skrobać; неиспорная година — niesporny; ощеп — ošter, oszczer; потварный — potvorný, potwarny; запалач — zapalovač, zapalacz, зводница — svodnice, zwodnica.

Росподіл чеських термінів і слів по зазначеним групам стверджує нашу думку, що запозичення редакторами Статуту було зроблено двома шляхами: безпосередне — з чеської мови і з чеських пам'ятників, і посередне — з польської мови. Той же факт, що в Литовський Статут були взяті чеські термини, яких немає в польській мові, або термини з чеською транскрипцією, дає нам право зробити висновок, що *редактори Литовського Статуту не тільки добре були ознайомлені з старочеською актовою мовою і з пам'ятниками чеського права, але що вони мали ці пам'ятники в руках і користувалися ними безпосередне при редакції Литовського Статуту.*

VI.

Сліди впливів старочеського права в литовсько-руському процесі.

Між литовсько-руським судовим устроєм та судочинством і старочеським мається багацько спільних рис, аналогій і тотожностей. Як у чехів, так і в Київській Русі, а потім в Литовсько-Руській державі судова функція належала спочатку громаді — вічу, потім — князеві та княжим урядникам, дали — суддям з участю представників населення, нарешті, суддям з участю деяких упривільтованих верств населення. Коли порівняємо судовий устрій Чехії XIV—XV в. з судовим устроєм Литовсько-Руської держави XVI в., то знайдемо багацько подібного. Вищому земському суду чеському відповідає почасти по складу, почасти по компетенції вищий господарський суд панів — ради; чеські місцеві суди і поправи відповідають литовським судам земським і гродським. Як в Чехії, так і в Литовсько-Руській державі були суди спеціальні: дворський, межний — підкоморський, не кажучи вже про суди міщанські в містах з Магдебурським правом та суди панів над їх підданими.

Що торкається самого процесу, то тут ми знаходимо не тільки

аналогії, але й впливи і запозичення. Як у чехів, так і на Литві в XV—XVI в. карний процес не було ще відділено від процесу цивільного: головну роль в спорах на суді грала сторона поводова, ушкоджена, а держава не вмішувалася в процес і не виділяла інтересів публичного порядку від інтересів приватних. Держава вмішувалася лише тоді, коли спор переходив до суду для винесення судового вироку, коли треба було допомогти цей вирок виконати, коли являлася потреба охорони населення від злочинців, признаних судом, або від таких, які ухилилися від кари. Пригадаймо, напр. аналогічні норми Литовського Статуту (арт. 3, 29, 31 Розд. VII) і § 39 *Řádu práva zemského*, § 425 *Zřízení zemského* 1500 р. про виволання таких злочинців з землі, про обов'язок переслідування їх, заборону допомоги та инш.

Процес починав повод, ушкоджений, занесенням скарги до судових книг і „позовом“, в чеському процесі — „*póhonem*“, яким позваний, погнаний іменем уряду закликався до явки на суд, „на право“, на певний „рок“ (судовий срок). Як позов, так і погон записувалися в судові книги і доручалися позваному через возного, а в чеському процесі через коморника. В чеському процесі необхідно було перевести, нормально, три погони, на різні строки; в литовському процесі так само позваного викликали до трьох разів, на різні строки, останній раз на „рок завитий“. Неявка до суду позваного в чеському процесі тягла за собою те, що повод одержував певні вигоди від своєї явки на суд, так зване „*právo stané*“, а іноді і задоволення свого позову; в литовському процесі неявка позваного на суд, без поважних причин, також тягла за собою втрату ним справи: позваний мусів „за невихід шкоду платити“. Виконавчі і допомогіві органи судові — вижі, возні, коморники — виконували й инші доручення суду: вони оглядали тіло забитого, рани побитого, обводили шкоду, увязували в мастки, фігурували на суді, як достовірні свідки, записували свої „зізнання“ в судові книги. Ось як, наприклад, записано „зізнання“ возного в рішенні Луцького гродського суду р. 1596 по справі про шкоди, заподіяні козацькою сотнею Лободи: „И то все (шкоду) заразом на вряде тутошнемъ *„оповѣдавши“*, и возний, *обведши, оказавши и осведчивши*, до книгъ гродскихъ луцкихъ записати далъ.“ (Архив ЮЗР., ч. III, т. I, XXXV). А в § 54 *Řádu práva zemského* читаємо: „*Najprvé tu škodu má úředníkóm Pražským opovědieti, a komorníka vzieti, a jemu tu škodu ukázati. Potom má vzieti komorníka jiného na póhon, a to ve dsky vložití.*“ Актові судові книги на Литві, як і *dsky zemské* в Чехії відігравали аналогічну роль судових протоколів, в яких записувалися видатніші судові акти, від позову починаючи і кінчаючи судовими вироками та їх виконанням. Як було вже зазначено, правила, що торкалися ведення і переховування актових книг на Литві, були складені на зразок правил чеських.

Детальне порівняння чеського та литовсько-руського процесів виходить за межі нашої теми. Тому спинимось лише на окремих процесуальних інститутах обох процесів та на процесуальній термінології.

Як було вже зазначено вище (стор. 23) в чеській процесуальній термінології існують термини, що утворилися від старослов'янського термину „лице“; „ličiti, obličiti, doličiti“, а також „ličení, přeličení“; останні термини і тепер означають судовий процес в тій його стадії, яка одбувається перед судом. Ці старочеські термини були у вжитку і в Литовсько-Руській державі, і, що цікаво, ми знаходимо їх в актах громадських, копних судів XVI—XVII в. Так, наприклад, в акті з р. 1583, записаному в Луцькі гродські книги, читаємо: „Здавна о шкоды вшелякие зъ Рожищаны. . . на границу, або где кольвекъ шкода, там схоживалися личити, а тепер до нас на ликъ вийти и . . . sprawy слушное дати не хотилы“ (Иванишевъ: Древнія сельскія общины. Додаток III.). В акті з р. 1630 читаємо: „Люди вси, што кольвекъ въ селѣ Плотницы, на тую копу першую выходили и обликъ зъ себе дали . . . Опить, облику межи собою чинили“ (Акты Виленск. Археолог. Комиссии, т. XVIII, ч. 271). У вироді копного суду з р. 1629 записано: „Будучи намъ особамъ звыш поименованым, всим везваным и зебранным, водлуг стародавнего права, звичаю копного отъ подданныхъ Григ. Липлянского, на поличю, то есть на суд копный“ (Архив ЮЗР., ч. IV, т. 1, док. XVIII). От же, як бачимо, термини „личити“, „поличе“, „облик“ в литовсько-руських судових актах вжито в тому ж значінні, в якому вони вживалися і в чеському процесі.¹⁾

По термінології старочеського права, судді свій вирок „знаходять“ і „виносять“ (potaz naleznú a vynesú). Тому пам'ятники права чеського, як, наприклад, Zřízení zemské, вживають виразу: „Nalezli wuobec za právo“, звідки й самий вирок судовий одержав технічну назву „nález“. Цей термін старочеського права перейшов і до литовсько-руської юридичної мови та вживався в судових актах. Напр., в мировому акті з р. 1595 між землянами Барсуковими та Марком Журовицьким, між иншим, написано: „Пан Марко дал нам за наши наклади и за выречене вечистое близкости жон наших . . . з налезку . . . тихъ же пановъ вышейписанных 40 коп грошей.“ (Архив ЮЗР., ч. VIII, т. 4.) В акті копного суду з р. 1594 записано: „и чтобы они судомъ своимъ водлугъ стародавнего обычаю вы-

¹⁾ Ір. Черкаський в II-му томі своєї праці: „Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI—XVIII в.“ (Збірник Соціально-Економічного Відділу УАН. Київ 1928, ч. 14, ст. 287—288), вищенаведені термини цілком помилково виводить з слова: „лік“, „лічити“ (рахувати). По транскрипції актів слово „лік“ пишеться „лик“, „личити“ (а не „лічити“, як пише Черкаський). Пень цього слова не „лік“ (рахунок), як думає Черкаський, а „лице“, від якого слова походять термини чеські й українські: „личити“, „обличити“, „злодій обличний“, „злодій приличний“.

налезли“.(Акты Виленск. Археолог. Комиссии, т. XVIII, ч. 141.) В акті копного суду з р. 1611 сказано: „З виналезку и декрету копного“ (там же, ч. 205). Подібний зміст має і такий вираз акту копного суду з р. 1562: „Естли ми зь винайдення врядового усказано будеть (як в чеському: „винайдуть і винесуть“). Чеський термин „nález“ просто перекладено на литовсько-руську мову словом „винайдення“.

З появою писаних законів та кодексів, а також з ускладненням життя виникла потреба допомоги на суді сторонам через юридичних дорадників та оборонців. Як чеський, так і литовсько-руський процес дозволяв мати таких дорадників, які звалися: речниками, поручниками, прокураторами, взагалі особами „умоцованими“. Сторони видавали їм повноважність — „моць“ вести справу перед судом, виграти її чи й програти. Основна формула уповноваження в старочеському праві містила в собі термин: „na zisk i na stratu“. Наприклад, Vyklad práva zemského pána Ondřeje z Dubé, § 7: „Leč by, maje co činiti, poručníky swe sobě zjednal a zdělal na prwní neb na druhy rok svědčeni, tiť mohu miesto pohnaného odpověd dati na zisk i na strátu“. § 29 Zřízení zemské 1500 r. „Pówod i pohnaný mohú poručníky každý k swe pří na zisk i na strátu udělati.“ § 255: „Swe pře poručiti na zisk i na strátu.“

З наведених прикладів бачимо, що, при зміні інших слів, формула: „na zisk i na strátu“ завше лишається без жадної зміни, що показує важливість її в судовому уповноваженні й усталеність через загальне призначення. Ця формула без жадних змін перейшла і до литовсько-руської правничої термінології в значінні дуже важливої частини судового уповноваження. В судовому акті з р. 1541 читаємо: „Пан Богдан Юрага на тые дела ку жалобе и ку отказу на жалобу стороны противное установилъ отъ себе речникомъ Павла Островского, даючи ему моць зуполную на зыскъ и на страту водлугъ права“.¹⁾ В документі з р. 1540: „Князь Янъ Липъка Ольтариста Свирской установилъ отъ себе речъникомъ Яковецкого, даючи ему моць зуполную поступувати въ праве противъ пана Льва Роского о земли костельные и подвязуючися всю его справу, зыскъ и страту, приняти и моцно ховати водлугъ права“.²⁾ В акті з р. 1552 написано: Ганна Станиславова дає уповноваження синові своєму, Валентину, на ведення справи її на господарських комісіях і на право „копное“, „в гвалтех, боех, грабежах, в забранью земель“ і інш.: „давамъ ему въ моць зыск и страту“.³⁾ Закріпившись

¹⁾ Ст. Борисенок: Утворення професійної адвокатури в Лит.-руській державі. Праці Комісії для виучування західно-руського і укр. права. УАН., т. III. Київ 1928, ст. 139.

²⁾ Там же, ст. 139.

³⁾ Акты Виленск. Археолог. Ком., т. XVIII, ч. 2; теж ч. 3, 4, ч. 183 і 185. Ч. 198: „а пан Крыштоф Карлович моць дал на зыскъ и на страту“.

в судовій практиці, формула: „на зиск и на страту“, була, нарешті, внесена і в Литовський Статут, ред. 1588 р. В арт. 56 Розд. IV („О злеценье речи и о данью mocy“) постановлено: „... Маеть речнику своему реч свою к мовенью у права злетити листом своимъ отворонимъ... и въ томъ листѣ... поменивши речи, о што идетъ... на позовъ указати и *моць на зыскъ и на страту* доложити“.

— В старовинному процесі словянському, як і в давньому процесі римському, часто вживався особливий рішеннячий спосіб доказу у формі закладу. Сторона ставила заклад на доказ правдивості всіх своїх тверджень, чи своїх прав, а друга сторона заклад приймала, або не приймала. Інститут закладу об'єднував, уніфікував в простому, всім зрозумілому спорі про закладену річ часом складні й поплутані юридичні відносини між сторонами. Сліди цього давнього процесуального порядку знаходимо в чеському процесі у формі „Vdání“.

Порядок „Vdání“ виложено в *Majestas Carolina* (CVII), в *Řádí práva zemského* (§§ 56—60), у *Vykladí na právo česke zemské pána Ondřeje z Dubé* (§ 16), в книзі *Starého Pána z Rožmberka* (§§ 259—291). Коротко кажучи, *Vdání* складалося з того, що спорячі сторони, ставши на спорній землі, повод — *правою*, а позваний — *лівою* ногою, починають спор таким чином, що повод, звертаючись до суду, проголошує своє право на землю, або на винагородження шкоди, заподіяної на цій землі, а позваний йому заперечує, заявляє своє самостійне право і на доказ свого твердження — „*вдає*“, тоб то закладається на 300 пенезів, потім на 600, на 900 і, нарешті, „*вдає*“ „на *ohřeb*“ (*Řád práva zemského*, § 56: *Póvod, neb jeho poručník... má vstúpě nohú pravú na tu dědinu říeci: Poslové slyšte, že tento (pohnaný)... tuto mí škodu učinil... a ty škody mám od něho za sto hřiven stříbra*“ § 57: „*Tehdy pohnaný takež se má obnažiti... má na tuž dědinu vstúpiti levú nohú, a má říeci: Slyšte poslové, tato diedina jest má a ne jeho (póvoda), a tohoto póvoda vzdávám úředníkóm Pražským ve třech stech peněžích*“ § 58: „*Tehdy póvod má říeci: „Slyšte komorníci! jáť sem jej pohnal, jáť jej vzdávám úředníkóm Pražským ve třech stech peněžích*“ (Потім сторони закладаються на 600 пенезів, в третє — на 900 пен.). „*Tu čverté a posledně pohnaný má říeci: „a jáť jej dávám na ohřeb*“; а *póvod* takéž *die: „jáť jej také vzdávám na ohřeb*“). Вже пам'ятники XIV в. ріжно тлумачили вираз „на *ohřeb*“, що само по собі свідчить про старовинне походження цієї форми закладу. („*Tuto pilně znamenaj, co jest to ohřeb. Jedni praví, že kterýby propadl a při svú strátil před úředníky Pražskými, má otsúzen býti hrdla i zboží, jakoby byl již pohřeben; neb ohřeb česky vzní jako pohřeb. Druzí pravie, že ohřeb jest rok položený státi před úředníky, a ktožby jej zameškal, jiné víny nemá, než aby stratil hrdlo i zboží; protož jeho ne-*

slušie ižádnému zameškati. Třeti pravie, že ohřeb jest summa těch peněz, v kterýchž se vzdávají úředníkom až do dvanádstí set“.)

„Vdání“ вживалося не у всіх справах, лише при спорах земельних, про порушення володіння та про шкоди на полі, в лісі та в інших угіддях. Воно мало силу і значіння найсильнішого, „зупольного“ доказу і заміняло всі інші правні докази. Просте „vdání“ і „на ohřeb“, як свідчить пан Ondřej z Dubé, проіснувало в Чехії до кінця XIV в. („Wyklad na právo české zemské“, арт. 16: „O wdanie a o ohřeb: a titot' rónonowe posledný již tyto časy ne jdu.“)

В литовсько-руському процесі знаходимо звичай вживати на суді заклад, як спосіб останнього, рішального доказу. Напр., в судовому листі воєводи Троцького Монвида по справі між Круповичами і Бастунями з р. 1444 читаємо: „и сии Круповичи металися о томъ зъ 20 рублей“.¹⁾

В акті з р. 1495 записано такий випадок закладу перед вел. князем Литовським: „Литавор, маршалок . . . а пан Юрьи Илинич перед вел. князем . . . у стола викинулися Его милости со ста рублів на том . . . : Пан Юрьи рек: естли я не доищуся з obu сторон Мiри ріки сіножатеі а борти судеревної . . . дам я вел. князю сто рублів грошей. А пан Литавор рек: естли . . . я на то доводу не вчиню . . . ино я дам его милости сто рублів грошей.“²⁾ В судовому акті з р. 1511 читаємо: „ . . . А пани Крупская перед нами (господарем) доводъ чинила и слалася на светки съ тысяча рублев грошей, штожъ то земля, на которой тая церков стояла . . . звечная ее и церков ее теж.“³⁾ А ось ще один дуже цікавий приклад закладу на копному суді. Року 1592 копа розбирала спор про бортну сосну. В копному вироці, між иншим, записано: „А бортникъ пана писаревъ поведилъ: если дей то есть сосна твоя, приставъ дей *приставку* и укажи дей где клеймо твое? А подданий пани Павловое Тишиное, *приставивши корову-приставку* и взошодши на сосну, назначил зверху и зысподу поведаючи: заколите тут, на томъ месцу, яко дей назначилъ . . . и если дей не найдете клейма моего, *нехай дей при той сосне и со пчелы и корову свою, которую мѣ приставилъ, трачу.*“ Клеймо не було знайдено на вказаному місці і копа присудила: „тую сосну и съ пчолами и корову, *приставку* его, при пану писару зоставити и на вечность присудили.“⁴⁾ В Уставних грамотах вел. кн. Олександра київським міщанам р. 1494 і Київській землі р. 1507 судовий заклад іменується: „видачка“ від слова „видати“, яке й по формі наближається до чеського „Vdání“.⁵⁾

¹⁾ Акты Южной и Зап. Россіи, т. I, 22.

²⁾ М. Любавскій: Областное дѣленіе и мѣстное самоуправленіе Лит.-руск. госуд., ст. 685.

³⁾ Литовская Метрика. Русск. Историч. Библиот. т. XX, ст. 755—756.

⁴⁾ Акты Виленск. Арх. Ком., ч. XVIII, ч. 124.

⁵⁾ Акты Западн. Россіи, т. I, ч. 120 і т. II, ч. 30.

Поруч з закладом в грошах чи в інших предметах в литовсько-руському процесі вживалися символічні акти „ставлення, приставлення шапки“, „ноги до ноги“, „голені до голени“. Що до приставлення шапки, то в судових актах XV—XVIII вв. воно означалося в таких виразах: „и на то шапки приставили“ (Акты Ю. и Зап. Россіи, т. I, ч. 232), або „ставили шапку до светковъ“ (Акты Виленск. Археолог. Ком., т. XVIII, чч. 13, 35, 36, 63, 71, 86, 141, 147, 183—186, 223, 234). Звичай „ставити шапку“ вживався не лише в копному суді, але у всіх чисто судах Литовсько-руської держави аж до вищого суду панів — ради і господаря включно. Звичайно сторона „ставила шапку“ і при цьому посилялася на свідків; противна сторона або „приставляла“ свою шапку, що означало згоду, прийняття закладу, після чого справа вирішувалася на підставі зізнання свідків, або ж одмовлялася „шапку приставити“, що й тягло за собою втрату справи на суді. „Ставлення шапки“ завше вважалося вищим „зупольним“ доказом і в більшості випадків вигравав справу той, хто вживав цього доказу. Ставлення шапки символізувало, по перше, ставлення до закладу певної суми грошей. „Гадалося, як пише М. Любавський, що в шапці знаходиться сума закладу.“¹⁾ Дійсно, в акті р. 1590 читаємо, що на Городненському земському суді позивач Захар заявив: „я ставлю шапку з дванадцяти грошей до його светков.“ І позваний, Каспар, теж приставив шапку.²⁾ З другого боку ставлення шапки символізувало також заклад більш серйозний, заклад „голови“ (шапка, як символ голови), себ то життя. Що й така форма закладу вживалася на практиці в Литовсько-Руській державі, про це свідчить акт Гродненського суду з р. 1539. Позваний, Конюх, заявив: „готовом . . . з горла моего . . . если он той лист мій . . . з печатью і з подписом руки моеї од них принесеть, я досить горло трачу.“ І ставив шапку до позивачів. „Хаим теди свою шапку з траченням шиї приставил.“³⁾ Ставлення шапки „з траченням горла, шиї“ дуже наподоблює останній спосіб чеського „Vdání“, що звався „на ohřeb“.

Ще більше, ніж ставлення шапки, нагадує чеське „Vdání“ другий символічний акт литовсько-руського процесу, а саме: приставлення сторонами „ноги до ноги“ і „голені до голени“. Цей акт в практиці зустрічаємо досить рідко: з числа 448 судових актів, переважно копного суду, опублікованих в т. XVIII Актів Віленської Археолог. Комісії, тільки в двох документах згадується про цей акт. В першому (ч. 63) з р. 1582 при розгляді копою справи про злодійство . . . „Пилип . . . мовил до старца Микиты . . . : естлижъ то будетъ неправда, же того онъ (Микита) мне не поведалъ, тогда въ томъ

¹⁾ Областное дѣленіе . . . , ст. 685.

²⁾ Акты Виленск., т. XVIII, ч. 180.

³⁾ Акты Виленск. Археол. Комиссії, т. XVII, ч. 52. Див у І. Черкаського, ст. 358.

моя нога а его нога, пока то на него слушнымъ доводомъ доведу . . . Обачивши то старцы и вся копа, ижъ того Пилипа слушное свѣдѣство и смелое постановене ноги зъ ногою . . .“ Другий випадок стався р. 1624 (док. ч. 241) також на копному суді в справі покражі корови. Коли жінка Івана Струги перший раз зізнала, що знає злодія, а вдруге одмовилася від своїх слів, то люди панів Большаків, які чули від жінки Струга про злодія „хотечи довести . . . што то одъ нее слышали, свою голень и ее ставили“ . . . Аналізуючи ці приклади, ми перш всього повинні зазначити аналогію між „ставленням ноги до ноги“, „голені до голені“ і ставленням поводом — правої, а позваним — лівої ноги в чеському „vdánie“.

Хоч в наведених прикладах з литовсько-руських актів говориться лише про „приставлення моєї а його ноги“ та про „ставлення своєї та її голені“, але тому, що сторони повинні були стояти лицем до суддів, щоб судді їх бачили й чули, ставлення ноги до ноги без зміни позиції відносно суду могло бути фактично переведене лише в той спосіб, що одна сторона (позивач) ставила *праву* ногу, а друга (позваний), що стояла поруч, щоб приставити свою ногу до ноги першої сторони, не міняючи при цьому позиції відносно суду, себ то стоячи лицем до суду, мусіла приставити *ліву* ногу: тоді лише ноги сторін були „приставлені“ одна до другої, тоді лише „голені“ їх торкалися одна другої. З цих простих міркувань виходить, що і в литовсько-руському процесі спорядчі сторони, приставляючи „ногу до ноги“, *ставили одна — праву ногу, а друга — ліву*. Коли до цього ще додати, що „ставлення ноги до ноги“ в литовському процесі вважалось за доказ „слушний“ і „сміливий“, як в чеському процесі „vdánie“, то будемо мати повну аналогію між „ставленням ноги до ноги“ і чеським „vdánie“.¹⁾ —

З інших процесуальних актів, які, правдоподібно, з чеського процесу перейшли до практики Литовсько-Руської держави, спинимося на способі забезпечення доказу і „лиця“ (*corpus delicti*) при покражі коней і скоту. В § 88 *Řádu práva zemského* мається таке правило: „Kdyžby kto komu koň nebo jiné dobytče bezpravně držal, nebo u zloděje kúpil, a on jej z toho chtěl pohoniti, tento řád má zachovati: Má úředníkóm opovědieti, že jest své dobytče optal, a má prositi komorníka, aby mu byl vydán na ohledání tohoto dobytčete . . . A když to dobytče ohledá, má jemu kus ucha uřezati i zachovati, a rok má oběma položiti, aby stála před úředníky“.

В литовсько-руському процесі цей спосіб „мічення“ коней і скоту носить назву „личковати“, або „лицовати“, тоб то — означити, як „лице“. В Литовській Метриці під р. 1510 записано господарський вирок в такій справі: „Сам пан . . . Жаловала намъ боярыня

¹⁾ Проф. Р. Лашенко: Копні суди на Україні. Збірник Правничої Комісії Наукового Т-ва ім. Шевченка. Ч. 2. Львів 1927, стор. 14—18.

господарская, на имя Рузена, на людей Пашка Нацевича, на имя Сташа и на его сыновъ, штожь дей они человека моего, на добровольной дорозе перенемши, розбили и ограбили. И мы спытали Сташа: што къ тому за отпоръ маешъ? И онъ рекъ: правда есть, панове, поймалъ еси того человека съ конемъ своимъ. И Розана рекла: правда, панове, есть: поймалъ онъ того человека моего, але изъ егожь коньми, а иныхъ коней никакихъ злодейскихъ есми не видала. И мы спытали того Сташа: коли ты поймалъ того человека, *лицовалъ ли еси того коня, рѣзалъ ли еси ухо, далъ ли еси за люди?* И онъ рекъ: не лицовалъ есми того коня, а уха есми не рѣзалъ. Ино намъ ся видѣло, што онъ человека Рузанина не гораздо ималъ и вязалъ“. (Литовская Метрика, I. Русская Историческая Библиотека. Т. XX, стор. 40, док. ч. 38.) В документі з 3 червня 1510 р. записано: „Самъ панъ... Жаловалъ намъ человекъ кн. Войтѣха, бискупа Виленского, на имя Венцеславъ, на слугу пана Станиславовое Мацевича на Лаврина: споткавши, панове, на добровольной дорозе мене самого связалъ и коня моего власного *злицовалъ и ухо врѣзалъ*. И мы спытали Лаврина: што еси къ тому отпоръ маешъ? И онъ рекъ: правда, панове, есть, смылился есми, не въ свого коня вклепался...“. (Тамже, стор. 42, док. 41.) Цей порядок „личкування“ вживався і на українських землях. В зізнанні возного генерального, п. Вербского, перед урядом Луцьким, р. 1596, записаному в Луцькі гродські книги, сказано, що возний, по дорученню повода, вимагав, щоб „тые кони украдени“ через нього возного, „*личковать допущено было*“. Але йому вдалося зличкувати лише трьох коней, позвані не дозволили личкувати більше коней і возного прогнали. (Архив ЮЗР. ч. III, т. I, док. 33 і 34.) Крім коней, скоту, на Україні „личкували“ також і птицю (різали лапки) і „лице“, або „личко“ передавали возному для збереження до права.¹⁾

Крім вищенаведених прикладів аналогій та запозичень, в литовсько-руському процесі і в судовій практиці існувало досить інших правил, звичаїв та інститутів, аналогічних або й тотожних чеським; значна частина їх була вже одмічена при розгляді Литовського Статуту.

VII.

Сліди впливів старочеської мови в литовсько-руських актах.

В литовсько-руських актах, записаних в Литовській Метриці та в судових земських і гродських книгах, найбільше з XVI в., маються виразні сліди впливу чеського права й актової мови. Прослідити по цим актам вплив чеської мови на мову литовсько-руську було б

¹⁾ Проф. Р. Лашенко: Копні суди на Україні. Львів 1926, Ч. I, стор. 58.

дуже цікаво, але така праця не входить в завдання цієї розвідки. Тому ми обмежимося наведенням тут, для прикладу, витягів з декількох актів, спинивши увагу, головним чином, на юридичній термінології.

В „міновному листі“ з р. 1542 панів Бубнових з паном Михайлом Васил'євим, писарем господарським, на маєток Бубнове, між иншим, зазначено, що обмін маєтку Бубнова на маєток Вечини було переведено „фримарком“. Цей же вираз зустрічаємо і в листі королеви Бони того ж року. Листа склав писарь королеви Валеріян, каноник Виленський.¹⁾ По змісту цитованих актів виходить, що під словом „фримарк“ треба розуміти спосіб міни маєтку на маєток, без спеціальної оцінки їх. Термін „фримарк“ вживався і в чеській юридичній мові для означення міни без оцінки. Так, напр. в книзі IV „O právích země české Viktorina“, глава III. „O trhu“ читаємо: „Mezi lidmi všelikých řaduow a obchoduow počatek kupowanie od frymarkuow a směn znikl jest“.

В досить давньому акті з р. 1503 читаємо: „Слуги путные Дорогожицкого повета, на имя Путятичи... пришедши предъ право Дорогичское, ни кимъ не принужаны, а ни намовены, але съ трезвою порадою приятелей своихъ, предку моему Онтонью Греку... спустили, дали, записали и на вечность у книги увели отчину свою село Рѣпки...“²⁾ Також у „венувій записи“ Мойсея Чуватовича Туличовського з р. 1533 читаємо: „Визнаваю самъ на себе тым моим листом каждому доброму, кому будетъ потреба того ведати, або чтучи его слышати, ижъ з волі Божое из намови приятелей моих...“³⁾ Вирази актів: „съ трезвою порадою приятелей своихъ“ і „з намови приятелей моихъ“ можна було б зрозуміти буквально, себ то, що і Грек, і Туличовський, один — продаючи отчину, другий — записуючи віно, радилися з своїми „приятелями“. Але таке розуміння тексту актів не може пояснити, чому Грек і Туличовський записали до акту про свою пораду з приятелями? В чеських актах XV в. ми також знаходимо подібні вирази, як, наприклад, у віновому запису з р. 1422 читаємо: „Ja, Friduš ot hory Kutny wyznawam tiemto listem všem wuobec, kdež čten neb slyšan bude, že s swú dobri woli a s přátelskú řádú zapsal sem a moci zapisuju...“ (Archiv Český, vol. II, C. V. Wypisy ze starých desk zemských. Sv., p. 55.)

Але в чеському праві під іменем „приятелів“ розумілися *близькі родичі*, напр., в арт. 492 Zřízení zemské 1500 р. читаємо: „Pakliby bratři ne mela, tehdy na najblížšeho přítele jejího...“ От же тепер стає ясным, що той, хто бажає зробити віновий запис на своєму маєтку, себ то — має обтяжити маєток, чи продати „отчину

1) Архив ЮЗР. ч. VIII, т. 4, ст. 249.

2) Литовская Метрика, т. I. Кн. I., ч. 161.

3) Архив ЮЗР. ч. VIII, т. 4, ст. 142.

свою“, повинен добути згоду своїх родичів, евентуальних спадкоємців. Через те „порада“ чи „намова“ приятелів-родичів була обов'язковою і тому включалася в самий акт. Обидва литовсько-руські документи дослівно наводять чеський термін „порада приятелів“. Вираз „с порадою приятелів“ внесено і в Литовський Статут 1529 р. Розд. IV, 18 і Розд. V, 7.

— Тільки що наведений приклад показує, як доцільно можна використати чеську юридичну термінологію при тлумаченні неясних термінів литовсько-руських актів. Примінюючи цей же метод, спробуємо витлумачити тут ще один темний і двозначний термін: „гайний суд“, який дотепер тлумачили лише дослівно.

В одному документі з р. 1680 про копний суд (Акты Виленской Археологической Комиссии, т. XVIII, № 426) записано заяву возного, Міхала Яневича про те, що його запросив пан Сам. Заборовський „на копу суду гайного“ (bylem użyty na kopę sądu gajnego od imsci S. Zaborowskiego). Коп засудила підданого п. Загоровського, призвищем Гриця Мастютича, за злочинство „горлом скарати“. Пан Загоровський, „бачучи, що суд копний — слухний і правий... злочинця того, Гриця, в очах того суспільства й згромадження зрікся, і, підлягаючи судові, одправу, згідно з правом, на горло чинить позволив і допустив. Тільки противна сторона, не знати для чого, над тим хлопом одправи чинити не хтіла й оного зараз не взяла... і той хлоп не знати де подівся. Тоді, щоб те його мосці напотом шкодити не могло, на їх (противну сторону)... о таке безправ'я протестував.“ Посилаючись на цей документ, проф. Р. Лащенко писав: „Головним чином такими пунктами, такими місцями, де здавна збиралися копи, були околичні гаї, яруги, урочища... на це вказують акти. Так, напр. в одному з старих судових актів про копні суди копний суд навіть і зветься „судом гайним“, від слова „гай“.¹⁾ Рівно ж і Ір. Черкаський, посилаючись на той же документ, пише, що назва копного суду, іноді, вказує на місце зібрання — „в гаю“ (суд гайний).²⁾ Таке ж саме тлумачення терміну „гайний“ дала ще раніше О. Єфименкова.³⁾ Названі автори витлумачили вираз „гайний суд“ від слова „гай“, не звернувши, навіть, уваги на те, що в акті не має прямих вказівок, щоб копа та дійсно одбулася в гаї.

Що таке тлумачення слова „гайний“ являється хибним, це видно з того, що копи, які дійсно збиралися в гаях чи біля гаїв, в документах не іменуються „гайними судами“. Напр., в документі р. 1619 сказано: „Копа була згромаджена на звиклом коповищі, под гаєм

¹⁾ Проф. Р. Лащенко: Копні суди на Україні. Львів 1926. I. Стор. 11.

²⁾ Ір. Черкаський: Громадський (копний) суд на Україні-Русі. Київ 1928, I, 36—37.

³⁾ А. Єфименко: Народный судъ въ Западн. Россіи. „Южная Русь“. I, 324—369.

хвойовим“. (Акты Вилен. Археогр. Ком., т. XVIII. 217.) З другого боку в документах термин „гайний суд“ вживається для означення таких судів, які *ніколи* в гаях не збиралися. Так, в Литовській Метриці, кн. I, між актами 1510 р. під ч. 23 (Русская Историческая Библиотека, т. XX) записано вирок господарський в такій справі: Ковенський міщанин Ян Юр'євич скаржився на міщанина Кейданського Папуса Ровнута за те, що його покійний батько поставив у позваного „сім ластів соли, три поставки сукна... котел медний“. Потім батько занедужав, закликав позваного, вчинив з ним рахунок всім річам і тоді написав заповіт: „достомент писал *въ гайномъ правѣ* и съ права гайного (магістрат) печать свою мѣстцкую приложили“ (ст. 24—25). В документі з р. 1522 (Кн. II Лит. Метрики, ч. 272) записано: „Небожчик Вицент, золотарь а мещанин Виленский на смертельной своей постели, призвавши *въ домъ* свой войта и присяжники места нашего Виленского, упросилъ себе законне суду, водле обычая права местъского, тамъ же передъ тымъ судомъ, ачъ былъ немоценъ на теле... учинилъ былъ тестаментъ и остаточное воли своее зраженъе... И который тестаментъ передъ *гайнымъ правомъ*, яко передъ врадомъ местскимъ уделаный, мы потомъ з моцы зверхности наше королевское были есмо подтвердили...“

В тій же книзі Метрики під ч. 81 (стор. 636—637) записано королівський вирок в справі армян Дем'яна й Беяти. В акті маються такі вирази: „И пришедши еси передъ лантвойта и бурмистровъ места Луцкого на ратушу *передъ право гайное*, не будучи никимъ принужонъ то созналъ (Беята), ижъ я тебе ни *въ чимъ* не виненъ; на што я (Дем'ян) *зъ гайного суда* на ратуши взялъ листъ *въ лантвойта* и бурмистровъ подъ местъскою печаткою“. На доказ Дем'ян подав до суду зазначеного листа. „А прото нам ся видело, сказано у вироці суду, коли лантъвойтъ и бурмистры места Луцкого *зъ гайного суда* то листомъ своимъ светчатъ...“ то на цій підставі король знайшов Дем'яна во всьому правим.

Нарешті, в книзі I Лит. Метрики під ч. 136 записано вирок маршальського суду з р. 1514, в якому, між иншим, сказано, що жид міста Городенського, Мордхай Давидович, скаржився на чоловіка Городенського, на імя Хоцука Лавоновича: „лентъвойтъ и бурмистры места Городенського сказали тестю моему на немъ *зъ гайного права* полдесяти копы грошей за медъ, который онъ *въ теста* побралъ“ (стор. 179).

З наведених документів виходить, що „гайним судом“, „гайним правом“ (термин „право“ тут вжито в значінні „суд“) названо, по перше, ратушний суд, що одбувався в містах під Магдебурьським правом; по друге, що ратушний суд в наведених випадках виконував точно зазначені в документах акти, а саме: засвідчував заповіти (док. ч. 23 і 272), приймав і засвідчував декларативні заяви сторон (док. ч. 81), виносив вироки без виконавчої сили, які потім

служили основою для позову перед іншими судами (док. ч. 136), одним словом виконував акти не позовного порядку, а порядку, який по новітній процесуальній термінології іменується порядком охоронного і констатуєчого судочинства. Коли ближче придивитися до акту 1680 р. про копний суд „гайний“, то можна запримітити, що цей суд, хоч і виніс вирок, але його не було виконано, та що справа скінчилася протестом, якого склав п. Загоровський через возного для забезпечення себе на майбутнє. Таке пояснення терміну „гайний суд“ можна дати з точки погляду діяльності так званого „гайного суду“.

Що ж торкається слова „гайний“ і його походження, то воно — неукраїнське і не походить від слова „гай“. Слово „гайний“ — взято з чеської мови і походить воно від чеського дієслова „hájiti“, яке означає дію, направлену на охорону, збереження чогось, далі „hájiti“ означає: оберегати, охороняти. Від дієслова „hájiti“ походить слово „hajný“, яке означає: охоронений, заказаний.¹⁾ Нарешті, від слова „hájiti“ походить слово „hajení“, яке означає уконстатування, організацію чогось, також і охорону. В цьому змісті в мійському праві вжито виразу: „hajení soudu“ мійського, себто уконстатування суду (Extract hlavnějších a přednějších artikuloz z práv Saských a nebo Magdeburských vybraných. M. Austina). Таким чином, термін „гайний суд“, „гайне право“, на нашу думку, означає суд, який діє в порядку охоронного і констатуєчого судочинства.

Наведемо ще кілька актів, в яких вжито чеських виразів і термінів. В судовому вироді Пинського гродського суду з р. 1630, між іншим, записано таку заяву „умоцovanого“ однієї сторони. Посилаючись на арт. 54 Розд. IV Литовського Статуту 1588 р., він заявив: „если бы чого въ правѣ панства сего не доставало, tedy до другихъ правъ зъ чужихъ земель выданныхъ *утекатися* маеть, а звлца въ правѣ земскомъ о чарахъ достатечне не опысуеть, бо тамъ не звыклъ станъ шляхетский *парать* (чеське слово „páratí“ — копатися, займатися чимсь), лечь межи людьми простыми звыкло то бываетъ, и до того подаю съ *порадку* права Цесарского (Porząddek . . . В. Гроїцького) листъ двадцатый также и на листъ двѣстѣ семомъ о чары“ (Акты Виленской Археолог. Комісії, т. XVIII, ч. 267).

В акті копного суду того ж 1630 р. знаходимо ще такий вираз: „*уходечи* сусьпицью во всех людех и для удивья опасного (чеське слово „udivení“)" . . . суд приняв заявлену оскарженням апеляцію (там же, ч. 269).

„Веновая“ запись п. Моисея Чуватовича-Туличовського з р. 1533 починається так: „Я . . . визнаваю самъ на себе тым *моимъ листомъ* каждому доброму, кому будетъ потреба того ведати, або чтучи его слышати“²⁾ Цей початок листа, такий характерний для

¹⁾ Ottův Slovník Naučný. Т. X, слова: „hájiti, hajny, haj“. J. Gebauer: Slovník Staročeský. D. I. str. 399—400.

²⁾ Архив ЮЗР., ч. VIII, т. 4, ст. 142.

литовсько-руської актової мови, вживався, як якась загально признана формула проголошення публично для всіх, кому потреба, волі автора листа. Її зустрічаємо без жадних майже варіацій у всіх односторонніх писаних зобов'язаннях, дарствених актах, заповітах, навіть в господарських привілеях, грамотах і т. п. Як видно з старочеських актів, ця ж формула, майже без змін, вживалася і в старочеській актової мові з тією різницею, що в Чехії вживалася вона на 100—200 років раніше. Так в акті з р. 1406 з книги записів м. Праги читаємо: „*My, burmister i konšele i cela obec města Pražského wyznawame zewne temto listem všem, ktož jej uzři za nas i za naše buducie . . .*“ (Archiv Český. Vol. I, p. 189). В акті з р. 1422 читаємо: „*Ja, Friduš, ot hory Kutny wyznawam tiemto listem všem wuobec kdež čten neb slýšán bude . . .*“ (Archiv Český. Vol. II. C. V. Wýpisy ze starých desk zemských, Sb. I, p. 55, N° 5).

Акт з року 1423 починається так: „*Ja, Racek ze Přestavlk seděním w Chlumčanech wyznawam tiemto listem všem obecne, ktož jej wzrie a nebo čtuce slyšeti budú . . .*“ (Ibidem, p. 56, N° 6. Ibidem, N° N° 7—10).

В гродській судовій книзі Володимирській року 1593 записано лист панів шляхти повіту Луцького, в якому вони закликали панів Володимирських припинити судові справи з причини заколотів і непокою на Волині. Лист починається так: „*Вельможные, урожоные, милостивые и ласковые панове и братья наши. Службы наши братерские ласце вашей милости наших милостивых и ласковых пановъ и брати отдаемы.*“ (Архив ЮЗР., ч. IV, т. 1, док. ч. XVI). Вираз: „служби наши . . . отдаемы“, надзвичайно характерний, без сумніву запозичено з старочеських актів, де він вживається постійно. Напр., в листі з р. 1430 читаємо: „*Službu naši vkazujem, múdři a opatrní přátelé mili . . .*“ (Prasek. V. Tovačovska kniha ortelův Olomouckých. 1896. Olomouc.)

Щоб показати, наскільки старочеська актова мова була близькою й зрозумілою для урядників і взагалі письменних людей Литовсько-Руської держави, наведемо тут, для прикладу, в литовсько-руській транскрипції один чеський приватний акт з початку XV в., а саме заставний запис з 21 березня 1420 р. (Архів Чеський, т. I, ч. 26, стор. 405 — випис з старих актових книг дворських):

„Я, Сігмунд зе Лготки визнавам темто листом, ктож ей узре, неб слышети будов, же исем длужен правего длугу а справедливого двесте коп грошей стребных добрых разу Пражского, словутнему паноши Довешови Гжанему з Гарасова, одвинуд з Хлумина, и его детем, швагру моему, ктереж то пенize а тен длуг запсал сем ему в земске дски, а плнити мам од св. Йірі (Юрія) ныне пристего в рок. Пакли бых ему свержуписаного длгу несплнил на тен час, тегды ма се увазати з еднем коморником в мой двор и у поплужже ве Лготе, и в лесы, ктереж к тому прислушей, а в Залужи в лиди у мене платне

а в Олешници в єдного человека, а в рыбник, а в луки, ктереж я ту мам, в том сверхуписанем длугу. Паклибы в те мере про туто валку уредници в земских деск не седели, а земска права жебы пред се не шла: тегды я визнавам темто листем а сву добру воли се зволюи, еслиже бых му сверхуименованных пенез двусту коп на ту хвили не сплним, тегды абы се сам увазал сву моци в сверхуименоване дедины и в луки и в рыбники и в платы и цож к тому прислушне; а то слибуи сву добру веру плату ему држети, а проти тому под му чти а веру немаш ниц млувити, а ни мой жадны притель жадну веци, ктераж бы могла вымышлена быти; а пакли бых я цо млувил неб ктеры мой притель проти тому, абы то добри лиде ведели, же кривду проти правды млуви. А того на лепши истоту сву исем печать з му добру волі к тому то листу казал привесити; а к ме просьбе урожени пан, пан Ян Старши з Михалович... (і інші пани) ... на сведоме све печати ... привесили к тому то листу.“ —

Ми мали вже нагоду зазначити (стор. 18) про впливи чеської військової науки й терминології в Литовсько-Руській державі. Як писав Ф. Палацький,¹⁾ чехи перші поставили піше військо на головне місце в армії. Ще задовго до діяльності знаменитого гуситського вождя, Яна Жижки, чехи винайшли спосіб бою при допомозі возів, так звану по чеському: „hradbu vozův“, про яку вже згадує найстарша військова устава чеська („Zřízení vojenské r. 1413“).²⁾ На підставі архивних даних, Ф. Палацький стверджує, що в XV в. слава про бойові здатности чехів, про їх військове уміння рознеслася по цілій Європі, а військова терминологія перейшла до мови інших народів. Для прикладу, Ф. Палацький наводить з давніх документів такі чеські військові термини: dělo, houfnice, hakovnice, šrubnice, tarasnice, harkovnice, kop'e, sudlica, oštep, kule tesané, kulky k tarasnice, pištali, šipy na dub nasažení, šipy na smrkových a dubových střelištích, prachu laka, kruh olova, та инш. Такі термини, як: houfnice, pištál, posadka, pavezьy були в XV в. прийняті німцями та перетворені ними в: Haufnitzen, Haubitzen, Bizschälen, Passatken, Pavesen (стор. 15—16).

Пояснення цих давніх термінів дав Т. Буріан в статі, надрукованій в Časop. Česk. Mus. r. 1836, I, 40. „Dělo“ — це гармата на колесах, що стріляла кулями в 16 і більше фунтів. „Нак“ — холодна зброя, якою стягали іздця з коня, а також пристрой (вилка) для підтримання гаківниці при стрільбі. „Наковнице“ — мала гармата, або велика рушниця з якої стріляли, поклавши на „гак“; „pulhakovnice“ — мала гаківниця, з якої можна було стріляти без допо-

¹⁾ F. Palacký: O válečném umění Čechův v XV st. Čas. Č. M. 1828. I. Spisy Drobné, t. II, 12—16.

²⁾ Časop. Č. M. 1828, t. I.

моги гаку. „Ručnice“ — рушниця. „Harc, harcovati“ — двубій вояків, наше „герц“. „Harcovnice“ або „harkovnice“ — маленька гармата з кулями в 1½ фунта. „Haufnice“ (очевидно від слова „hauf“ — відділ війська) — гармата на лафети з колесами; стріляла камяними кулями від 25 до 200 фунт. „Pišťala“ — пістоль. „Šrubnice“ — велика гармата для залізних куль. „Tarasnice“ — теж. „Samostril“, що стріляв стрілами. Стріли мали залізний наконечник, який звався „šip“. „Šik, šikovanie, šikovati“ — виготовляти до бою військо. В Литовському Статуті ці термини вжито для означення запису до війська (Розд. II, арт. 4: „Теж уставуем, иж которий подданный нашъ шиковавшися и попысавшися... с тыми конми и совсим статком, которым ся шиковал“). В давньому пам'ятнику чеської військової науки („Naučení pana Vaclava Vlčka... kterak se mají šikovati jizdní, pěši i vozu.“ Časop. Česk. M. 1828, II) ось як описано „шикування“ війська: „Sto koní takto máš šikovati: 20 koní v honcích a 30 v posilcích, a 50 v haufci za nimi. Každý haufec jmiti jednoho staršeho aby je vedl; a v tech 50 koní v haufce z každé strony dva střelce v stracencich, dva kopinniky na spisi, tři za nimi, po čtyřech ať jedů za nimi“ (стор. 12). Далі в „Науці“ показано, як шикувати відділи в 200, 300... і т. д. коней, кінчаючи відділом у 8000 коней.

Що чеська військова наука і термінологія були відомі в Литовсько-Руській державі, на українських землях і в козацькому війську, про це маємо докази в історичних актах. Можна думати, що огневу зброю українські землі дістали за посередництвом чехів. Про це свідчать факти, що вся майже номенклатура огневої зброї в Литовсько-Руській державі була запозичена від чехів, а крім того ще й в XVI в. в залагах господарських замків служили пушкарі, переважно чехи.

Переглянувши відповідні документи, переважно Люстрації замків на Україні, ми знайшли такі чеські термини військової.

В Люстрації Київської землі з р. 1471: „В городе у Веници — пушка а две пищали“ (pišťali). Город Чуднів: „На городе три пушки а две пищали“. Город Житомир: „А на городе 4 пушки великихъ, а пять тараницъ“ (tarasnice). Є також „шипи“ (šipy).

В опису подільських замків з р. 1494, написаному латинською мовою, знаходимо такі термини: „Каменецъ: Machine undecim: 1 magna tarasnicza, 4 — poltarasnicze, 4 — tarasnicze, 2 — poltarasnicze“. Смотрич: „7 — hakovnicze, 1 — foglarek“. (Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка, т. VII.) В акті Литовської Метрики з р. 1515, ч. 457: „Замок Кричов: дел болших: пушок железних — 4, а сем пушок московских; полутарасницъ, гаковницъ — 33, ручницъ — 12, гроковница“. В Люстрації гор. Овруча з р. 1519: „Шарпантини (серпантини), гаковницы (hakovnice) и всякая бронь (braň) огниста замкова з кулями и порохом“ (Архивъ ЮЗР., ч. VII, т. 2). В Люстрації Київського замку з р. 1545: „Шопа, где дила стоятъ... Клетей спи-

жарних (špižirna) — 4 добрих; патая — ветха, кухня, лазня (lázna i „lazeň“). „Броны (brána — брама) до замку две з баштами под вежами (vež); брона драбстка, брона воеводина. До дел вышей-описаних куль железних... куль серпантинowych, куль гаковничъ-ныхъ, — ... шроту (šrotu) железного на кулі...“ (Сборникъ матеріаловъ для исторической топографіи Кіева. К. 1874.)

В люстрації Кременецького замку з р. 1552 читаємо: „Вежъ две, а брана третя. Бронь замковая: дел спижънихъ на колах, добре окованихъ, всих — 14; куля ко всимъ, як гусиное ейце. Куль до дел железних, обливаних свинцом — 6 копъ. Гаковницъ — 10, куль гаковничих — 54. Ручъницъ (ručnice) — 33. Стрельба местъская (střelba městská): гаковниц — 2, аркабузов — 26, ручниц — 17. Буркграбій, который уставичне на замку мешкает (ustavičně)“.

Року 1571 возний записав, що на Межирицькому замку кн. Богуша Корецького погоріли: „дѣла, гаковницы, полугаковницы, ручницы. списи, древца, торчины, буклери, гаркабузи...“ (Архивъ ЮЗР. ч. VIII, т. 4.) В люстрації Барського замку з р. 1552 зазначено: „Дело, шрубница (šrubnice), кули тесани, кульки к тараснице, кульки к пищалям“ (Архивъ ЮЗР. ч. VIII, т. 4.)

В акті з р. 1596 записано, що піп Острожський, рідний брат Наливайка, „маючи почотъ людей немалый збойцовъ и лулезнцовъ (zbojcův a loupezníkův), съ передникомъ гуфцемъ (houfse) подъ сто человекъ...“ пограбував дім і двір старости Луцького, пана Семашка в Тучині. (Архивъ ЮЗР. ч. III, т. I, ч. 31.)

З наведених прикладів видно, що всі майже термини, які були зазначені Ф. Палацьким і пояснені Буріаном, перейшли на Литву і вживалися в актах і, певне, на практиці, у війську. Треба ще додати, що місцевість „Табор“, де під час гуситських війн збиралися так звані „таборити“ з Яном Жижкою на чолі, дала своє імя не лише гуситам-таборитам, але й військовому ладу з возами, який став зватися „табором“. Цей термин перейшов і до українського козацького війська: „стати табором, отаборитися“ — означало пошикувати вози й військо певним способом до бою.

VIII.

Висновки.

Переглянувши фактичні дані чесько-українських взаємин в їх історичній послідовності на протязі X—XV вв., ми прийшли до висновку, що в наслідок тісних і постійних стиків обох народів повинні були існувати і певні культурні впливи чеського народу, що стояв на високому культурному рівні, на культуру народу українського, з окрема на його право й писемну мову. Щоб перевірити цей висновок та обгрунтувати його певними фактичними даними з обсягу

права й мови, ми ознайомилися з пам'ятниками старочеського права й мови та порівняли їх з пам'ятниками права й мови Литовсько-Руської держави, головним чином, з Литовським Статутом всіх 3-х редакцій, з пам'ятниками литовсько-руського процесу та з історичними актами XV—XVII вв. Здобуті таким способом факти дають нам право ствердити, що впливи старочеського права й мови на право і мову Литовсько-Руської держави дійсно мали місце в XV—XVII вв.

Найвидатніший законодавчий пам'ятник литовсько-руський — Литовський Статут — складався і двічі потім перероблявся під значним впливом старочеського права і чеської актової мови. Редактори Статуту не тільки були ознайомлені з пам'ятниками чеського права, але вони мали їх в руках при складанні та редагуванні Статуту. Особливо це треба констатувати відносно *Zřízení zemského*, р. 1500, першого офіційного друкованого чеського кодексу. Редактори Статуту запозичили з чеського права значну кількість норм, а ще більше чеських юридичних термінів і виразів. На мові Литовського Статуту в значній степені відбився склад та лексичний запас чеської писемної мови.

Дуже помітні сліди чеських впливів констатовано і в литовсько-руському процесі. Помимо спільности обох процесів що до їх основ та давніх процесуальних інститутів, було виявлено і деякі запозичення, особливо значні в царині процесуальної термінології.

Значний вплив чеської актової мови було констатовано при перегляді актів Литовської Метрики і земських та гродських книг. При цьому було зауважено, що впливи чеської актової мови і права в XV в. були незначні; вони збільшилися на початку XVI в. і діяли через цілий XVI в. Протягом XVII в. впливи чеської мови мішалися з впливами польськими, аж поки не були заміщені, в кінці XVII в., впливами польської мови, яка стала офіційною мовою на Литві й на українських землях.

Було також спостережено, що впливи старочеської мови діяли двома шляхами: безпосередне — через литовських, українських і білоруських письменних людей, переважно тих, що займали офіційне становище в Литовсько-Руській державі, а також і через чехів, що перебували на Литві і на Україні та були ознайомлені з місцевою офіційною мовою; і посередне — через Польщу, через польський королівський двір, урядників, панів і шляхту, які в XV—XVI вв. самі підпали міцному впливу чеської мови та вживали її, як мову культури, більш розвинену, мову міжнароднього значіння.

Який з цих шляхів — безпосередній чи посередній — перемогав в той чи інший момент, це питання мають розрішити філологи та історики мови. Історик права обмежує свої дослідження простим констатуванням фактів, добутих шляхом порівняння пам'ятників права й мови, та історично-юридичним аналізом їх.

Résumé.

L'auteur commence son ouvrage par un aperçu historique sur les rapports politiques et intellectuels entre le peuple Tchèque et le peuple Ukrainien depuis le X-e jusqu'au XV-e s. Se basant sur certains faits tirés de cet aperçu l'auteur en déduit que les rapports étroits et constants entre ces deux peuples devaient aboutir nécessairement à l'influence du droit et de la langue tchèque sur le droit et la langue ukrainienne. Pour justifier cette thèse et la prouver par des arguments convaincants l'auteur compare les monuments d'ancien droit tchèque avec ceux de l'Etat Lithuano-Russe du XV-XVII s. s. Car c'est à lui que la plus grande partie de l'ancien territoire ukrainien avait été annexé à cette époque.

Cette partie, la principale de son ouvrage, l'auteur fait précédé d'un bref aperçu historique sur le développement du droit tchèque et d'une description de ses principaux monuments: Statuta ducis Ottonis (XIII s.), Kniha starého pána z Rosenberka (1320-1330), Řád práva zemského (XIV s.), Výklad práva zemského pána Ondřeje z Dubé (XIV s.), O právech země české Viktorina ze Všehrd (XV s.), Zřízení zemské 1500, Zřízení zemská království českého 1530 et 1549, ainsi que de quelques monuments du droit municipal tchèque.

Ensuite l'auteur compare ces monuments avec le Statut Lithuanien dans ses trois rédactions (1529, 1566, et 1588), avec les monuments du droit procédural lithuano-russe (les actes juridiques de la »Metrika Lithuanienne« et les registres des tribunaux), aussi qu'avec d'autres monuments historiques.

L'auteur tire de cette étude comparative plusieurs arguments qui l'autorisent de faire les conclusions suivantes:

L'influence de l'ancien droit tchèque sur le droit de l'Etat Lithuano-Russe (et en même temps sur le droit ukrainien) se produisait en effet au cours des XV-XVI siècles. Le plus important monument de la législation lithuanienne- le Statut Lithuanien- avait été composé et deux fois refait sous l'influence importante du droit et de la langue tchèque. Non seulement les rédacteurs du Statut connaissaient les monuments du droit tchèque, mais encore ils les avaient en main pendant qu'ils travaillaient à la rédaction du Statut. Ceci est à constater surtout pour le »Zřízení zemské« — premier code officiel tchèque, imprimé en 1500.

Les rédacteurs empruntaient du droit tchèque quantité de normes et encore plus de termes et d'expressions juridiques. La structure et le fonds lexique de la langue tchèque ont pénétré d'une façon frappant le texte du Statut Lithuanien.

On a trouvé également des traces évidentes de l'influence tchèque dans la procédure lithuano-russe du XVI-XVII s. s., notamment dans la constitution des tribunaux, dans les institutions de la procédure et dans la terminologie procédurale, ainsi que dans les documents historiques du XVI-XVII s. s.

L'influence tchèque s'est propagé par deux voies différentes: l'une-directe par les hommes lettrés lithuaniens, ukrainiens et blanc-russiens, ou bien par des différents fonctionnaires d'Etat, ainsi que par les tchèques habitant la Lithuanie et l'Ukraine qui connaissaient la langue officielle, et-d'autre - indirecte- par la langue polonaise qui elle-même subit l'influence décisive de la langue tchèque au XV-XVI s. s. Laquelle de ces voies prévalait pendant le moment donné, cette question doit être résolue par les linguistes. L'historien du droit doit limiter ses recherches à la simple constatation des faits, tirés de la comparaison des monuments du droit, et à leur analyse historique et juridique.

ЗМІСТ.

	Сторінки
<i>Передмова .</i>	3
I. Чесько-українські стосунки і впливи X—XV в.	5
II. Елементи старословянського права в давнім праві чеськім	21
III. Короткий огляд розвою старочеського права в X—XV в.	24
IV. Огляд пам'ятників старочеського права	28
V. Сліди впливів старочеського права й мови в Литовсько-руській державі	38
1. Статут кор. Владислава II. 1423 р.	39
2. Судебник кор. Казимира 1468 р.	40
3. Литовський Статут: в редакції 1529 р.	41
в редакції 1566 р.	52
в редакції 1588 р.	54
висновки	60
VI. Сліди впливів старочеського права в Литовським процесі	62
VII. Сліди впливів старочеської мови в литовсько-руських актах	70
VIII. Висновки	78
Résumé	80

1111a

15-00

B 302928

